

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МІНГОРАЄВА Анна Володимирівна

УДК 811.111/112.2/133.1/161.1/161.2-26'367.3

ДИСЕРТАЦІЯ

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІЙНІ
ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИСТАВЛЕННЯ В АНГЛІЙСЬКОМУ,
НІМЕЦЬКОМУ, ФРАНЦУЗЬКОМУ, РОСІЙСЬКОМУ Й УКРАЇНСЬКОМУ
ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

А. В. Мінгораєва

*Дисертація є ідентичною
іншим примірникам дисертації
Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради К 11.051.14
к.філол.н. О. О. Залужна*

Науковий керівник
Оленяк Мар'яна Ярославівна,
кандидат філологічних наук, доцент

Вінниця – 2020

АНОТАЦІЯ

Мінгораєва А. В. Семантико-синтаксичні та комунікативно-функційні особливості протиставлення в англійському, німецькому, французькому, російському та українському художньому мовленні початку ХХІ століття. – Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2020.

Дисертацію присвячено зіставному вивченню категорії протиставлення в різноструктурних мовах з різним ступенем спорідненості: германських (англійська, німецька), романських (французька) та слов'янських (українська, російська).

Протиставлення потрактовано як мовленнєву категорію, яка виражає відношення протилежності й характеризується чітко організованою системою, обов'язковими параметрами якої виступають референтність, часова та просторова віднесеність і спосіб мовленнєвої актуалізації.

У дисертаційній праці описано особливості протиставлення як предмета дослідження не лише в лінгвістиці, але й у філософії, логіці й психології. З'ясовано, що філософи трактують протиставлення як прийом пізнання світу й метод його опису; у логіці протиставлення розглядають у домені контрадикторності й контрарності; дослідники психології вважають протиставлення несвідомою мисленнєвою операцією, притаманною кожному носію мови.

Найпродуктивнішими в усіх п'яти мовах дослідження є однореферентні протиставлення (1362 од. / 79,7%), тобто конструкції, в яких протиставляються ознаки одного референта, які не переобтяжують змістове навантаження висловлення, реалізують його комунікативну заданість. Менш вживаними й

композиційно складнішими є поліреферентні протиставлення (347 од. / 20,3%), у яких протиставляються ознаки декількох референтів.

Кількісні показники свідчать, що ознаки одnoreферентного й поліреферентного протиставлення мають насамперед імпліцитне вираження. Цей мовний факт може бути пояснений тим, що імпліцитній інформації властиві маленька змістовність і велика смислова ємність. Носії англійської та німецької мов майже однаково (англійська мова – 212 од. / 22,9%, німецька мова – 246 од. / 26,6%) схильні протиставляти ознаки імпліцитно. Найрідше такий спосіб протиставлення використовують носії французької мови (128 од. / 13,8%).

Здійснений квантитативний аналіз протиставних конструкцій дав змогу виявити, що найпродуктивнішими є одночасні протиставлення, це зумовлено їхньою структурною нескладністю порівняно з протиставленням ознак у різних проміжках часу. Носії англійської, німецької, російської й української мов протиставляють ознаки референтів в одному проміжку часу частіше (англ. – 328 од. / 23,5%, нім. – 284 од. / 20,4%, рос. – 300 од. / 21,5%, укр. – 288 од. / 20,6%), ніж представники французької мови (фр. – 196 од. / 14%). Кількісні показники різночасного протиставлення свідчать про те, що носії англійської й української мов дуже рідко протиставляють ознаки референтів у різних проміжках часу (англ. – 48 од. / 15,3%, укр. – 45 од. / 14,3%).

Кількісний аналіз протиставлень контрадикторних і контрарних ознак показав, що серед представників германських і слов'янських мов протиставлення з контрадикторним типом відношень (англ. – 265 од. / 25,7%, нім. – 235 од. / 22,8%, рос. – 214 од. / 20,7%, укр. – 195 од. / 18,8%) переважає над протиставленнями з контрарним типом відношень (англ. – 111 од. / 16,4%, нім. – 156 од. / 23,1%, рос. – 149 од. / 22%, укр. – 137 од. / 20,3%). Представники французької мови демонструють певний нейтралітет, адже

співвідношення протиставлень контрарних і контрадикторних ознак є майже однаковим (контрарні – 123 од. / 18,2%, контрадикторні – 124 од. / 12%).

Структурний аналіз протиставних конструкцій засвідчив, що прості моделі, які репрезентовані лише одним елементом (предикатна, атрибутивна, актантна, сирконстантна), зазнають протиставлення частіше, ніж складніші моделі з декількома елементами (атрибутивно-актантна, предикатно-сирконстантна, сирконстантно-предикатна, атрибутивно-сирконстантна, актантно-сирконстантна). Предикатна модель посідає перше місце серед усіх семантико-синтаксичних моделей протиставлення за своєю продуктивністю. Цей факт може бути пояснений тим, що ця модель відіграє ключову роль у побудові пропозицій, адже предикатна модель вказує як на модально-часові характеристики речення, так і на синтаксичний склад елементарних пропозицій як основних структурних схем речення. Невелика кількість моделей з декількома пропозитивними елементами (лише 2%) свідчить про те, що ці моделі є обтяжливими для інформаційного навантаження речення, через що реципієнту потрібно докласти зусиль, щоб сприйняти подану інформацію.

Однореферентне протиставлення може бути засобом вираження нереалізованого наміру, натяку на певну інформацію, уточнення, гіперболізації, лінійного зображення подій, протиріччя, диз'юнкції, евфемізму й спонукання до порівняння. Функційне різноманіття поліреферентних протиставних конструкцій можна звести до натяку, евфемізму, спонукання до порівняння й поляризації ознак. Однореферентні й поліреферентні протиставлення демонструють певний ізоморфізм у комунікативній функції натяку, адже вона є найчисельнішою порівняно з іншими функціями (591 од. / 35% серед однореферентних протиставлень і 157 од. / 9.2% серед поліреферентних протиставлень). Натяк належить до висловлювань з імпліцитним шаром значень. Слід зазначити, що найвищий показник кількості протиставних конструкцій у функції натяку був зафіксований у німецькій мові (145 од. / 49% серед однореферентних і 52 од. / 53,1% серед поліреферентних).

Це може свідчити про те, що носії німецької мови мають тенденцію не вербалізувати протилежності, не експлікувати протилежну ознаку, а натякати на неї. Найрідше в досліджуваних мовах однореферентне та поліреферентне протиставлення виконує функцію евфемізмів. Однією з причин не частого вживання протиставлень-евфемізмів може бути той факт, що вони можуть створювати у читача відчуття бажання уникнути проблеми. Проведений аналіз комунікативних функцій показав, що в межах п'яти мов дослідження більшу подібність виявили представники германських мов, які демонструють схильність до перебільшення, спонукання до порівняння й натяку, що може мати певний опосередкований зв'язок і з генетичною спорідненістю націй.

Ключові слова: контрадикторність, контрарність, експліцитно виражене протиставлення, імпліцитне протиставлення, однореферентність, поліреферентність, референт.

SUMMARY

Mingoraieva A. V. Semantic-syntactic and Communicative-functional Peculiarities of Opposition in the English, German, French, Russian and Ukrainian Fiction in the Early XXI Century. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2020.

This thesis focuses on the comparative study of the category of opposition in the languages with different structures and degree of relationship: Germanic (English, German), Romance (French) and Slavic (Ukrainian, Russian).

Opposition is defined as a verbal category, which expresses a relation of opposite and is characterized by a clearly organized system consisting of a referent, time and space correlation, and a way of the implementation in the language.

The study describes peculiarities of opposition, which is a subject of research not only in linguistics but also in philosophy, logic and psychology. Philosophers define opposition as a way of the world understanding and a method of its description; in logic, it is considered along with contradictoriness and contrariness; and, psychologists understand opposition as an unconscious cogitative process which is typical for all native speakers.

In the five languages studied, adversative constructions are mostly used with one referent (1362 units / 79.7%); this means constructions which represent the features opposition of one referent and which do not overload the content of the expression implementing its communicative goal. Adversative constructions with several referents are not so commonly used (347 units / 20.3%) and are more complicated on a compositional level.

Quantitative analysis shows that features of opposition with one referent and several referents are mainly expressed implicitly. This can be explained by the fact that implicit information is characterized by a small content and big sense.

English and German speakers tend almost equally (Eng. 212 units / 22.9%, Ger. 246 units / 26.6%) to oppose features implicitly. French speakers use this form of opposition rarely (128 units / 13.8%).

Quantitative analysis shows that the most productive oppositions are oppositions within one period of time as their structure is simpler than the structure of the oppositions of features within different periods of time. English, German, Russian and Ukrainian speakers oppose features of referents within one period of time more often (Eng. 328 units / 23.5%, Ger. 284 units / 20.4%, Rus. 300 units / 21.5%, Ukr. 288 units / 20.6%) than representatives of the French language (Fr. 14%). Quantitative data of the features oppositions within different periods of time indicate that English and Ukrainian speakers oppose features of the referents within different periods of time rarely (Eng. 48 units / 15.3%, Ukr. 45 units / 14.3%).

Quantitative analysis of the oppositions of contradictory and contrary features shows that among the representatives of the Germanic and Slavic languages oppositions with the contradictory type of relations (Eng. 265 units / 25.7%, Ger. 235 units / 22.8%, Rus. 214 units / 20.7%, Ukr. 195 units / 18.8%) prevail over oppositions with the contrary type of relations (Eng. 111 units / 16.4%, Ger. 156 units / 23.1%, Rus. 149 units / 22%, Ukr. 137 units / 20.3%). French speakers demonstrate a certain neutrality as the ratio between the oppositions of the contrary and contradictory features is almost the same (contrary 123 units / 18.2%, contradictory 124 units / 12%).

Based on the structure analysis it was found that the simple models, which consist only of one element (predicate, attributive, actant, circonstant), are opposed more often than the complex models consisting of several elements (attributive-actant, predicate-circonstant, circonstant-predicate, attributive-circonstant, actant-circonstant). The predicate model is the most productive of the semantic-syntactic models of opposition. The high productivity of this model is caused by the fact that the predicate model plays a key role in making proposition and points at modal-temporal characteristics of the sentence as well as the syntactic composition of the

simple propositions that are the main structure schemes of the sentence. A small number of models with several proposition elements (only 2%) indicate that those models are too overwhelming for the information load of the sentence and to acquire the given information the recipient has to make efforts.

Opposition with one referent can be a means of expression of an unfulfilled intention, hint at certain information, specification, hyperbolization, linear representation of events, contradiction, disjunction, euphemism or an urge to compare. Function variety of adversative constructions with several referents can be represented by such functions as a hint, euphemism, urge to compare and polarization of the features. Oppositions with one and several referents demonstrate a certain isomorphism in communicative function of a hint as it is the most numerous of the functions fulfilled by opposition (591 units / 35% of oppositions with one referent and 157 units / 9.2% of oppositions with several referents). The hint belongs to expressions with the implicit layer of meanings. It should be mentioned that the highest number of the opposition constructions in function of a hint is registered in the German language (145 units / 49% oppositions with one referent and 52 units / 53.1% oppositions with several referents). It shows that German speakers prefer not to verbalize or express the opposite feature but to hint at it. Opposition with one or several referents fulfils the function of a euphemism less frequently. One of the reasons for this can be the fact that a frequent use of euphemisms can result in a recipient feeling that a speaker wants to avoid a problem. Based on the analysis of the communicative functions it is found out that representatives of Germanic languages have more similarities as they tend to hyperbolize, urge to compare and hint which can be explained by the indirect connection with the genetic relationship of the nations.

Key words: contradictoriness, contrariness, explicitly expressed opposition, implicit opposition, adversative construction with one referent, adversative construction with several referents, a referent.

Список публікацій здобувача

Статті в наукових фахових виданнях України:

Григор'єва А. В. Особливості однооб'єктного та різнооб'єктного протиставлення на матеріалі сучасної російської та англійської мов. *Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах*. 2015. Вип. 30. С. 54–66.

Григор'єва А. В. Особливості протиставлення з одним та двома актантами у сучасній російській мові на матеріалі роману Б. Акуніна «Любовник смерті». *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. 2015. № 2, т. 18. С. 37–42.

Григор'єва А. В. Одноактантні та багатоактантні протиставлення в німецькій та українській мовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов*. 2016. Вип. 14. С. 33–40.

Григор'єва А. В. Семантико-синтаксичні особливості одноактантного протиставлення на матеріалі сучасної англійської мови. *Лінгвістичні дослідження*. 2016. Вип. 42. С. 10–16.

Григор'єва А. В. Особливості багатоактантного протиставлення на матеріалі сучасної англійської мови. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10, т. 1 (А-І). С. 168–172.

Grygorieva A. Peculiarities of the Implicit Opposition Based on the Modern English, German, Russian and Ukrainian Languages. *Лінгвістичні студії*. 2017. Вип. 33. С. 38–41.

Статті в закордонних періодичних виданнях:

Мингораева А. В. Функции конструкций противопоставления в английском, немецком, французском, русском и украинском языках. *Eastern European scientific journal*. 2020. Вип. 1-2020. С. 95–98.

Наукові праці апробаційного характеру:

Григор'єва А. В. Структурно-семантические особенности противопоставления в современном английском и русском языках. *Лінгвістична теорія та практика : Історичне надбання, актуальні проблеми та перспективи розвитку* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті доктора філологічних наук, професора А. К. Корсакова, 11 грудня 2015 р. Одеса : МГУ, 2015. С. 27–29.

Григор'єва А. В. Експліцитно виражене одночасне однореферентне протиставлення контрарних ознак. *Структура і семантика різнорівневих одиниць у слов'янських, романських та германських мовах* : матеріали Всеукр. наук., конф., 15 грудня 2016 року. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 23–26.

Григор'єва А. В. Поліреферентне протиставлення експліцитно виражених контрарних ознак. *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах* : матеріали ІІ Всеукр. наук. конф., 24–25 березня 2017 р. Дніпро : СПД «Охотнік», 2017. Ч. 1. С. 255–257.

Григор'єва А. В. Експліцитне протиставлення контрарних ознак у різних проміжках часу. *Мовний простір слов'янського світу* : тези доповідей ІІІ Всеукр. наук. конф. студентів, аспірантів і молодих учених, 26 травня 2017 р. Київ : НаУКМА, 2017. С. 22–24.

Мінгораєва А. В. Поліреферентне одночасне протиставлення контрадикторних ознак (на матеріалі сучасної англійської, німецької, французької, російської та української мов). *Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов* : матеріали Всеукр. наук. конф., 18 грудня 2017 р. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. С. 58–61.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ Й ПЕРЕДУМОВИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОТИСТАВЛЕННЯ.....	24
1.1 Поняття протиставлення і його статус у сучасних наукових дослідженнях.....	24
1.1.1 Протиставлення у філософії.....	24
1.1.2 Протиставлення в логіці.....	28
1.1.3 Протиставлення в психології.....	31
1.1.4 Протиставлення в лінгвістиці.....	32
1.1.4.1 Дослідження протиставних відношень на західноєвропейському й пострадянському просторах.....	39
1.1.4.2 Розмежування протиставлення й суміжних з ним категорій.....	51
1.1.4.2.1 Протиставлення й порівняння.....	51
1.1.4.2.2 Протиставлення й протиставність.....	53
1.1.4.2.3 Протиставлення, опозиція й контраст.....	55
1.1.4.2.4 Протиставлення, антонімія, протилежність і протиріччя.....	59
1.1.4.2.5 Протиставлення й антитеза.....	62
1.2 Методика дослідження категорії протиставлення.....	66
Висновки до розділу 1.....	74
РОЗДІЛ 2 СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ТИПИ	
ОДНОРЕФЕРЕНТНИХ ПРОТИСТАВЛЕНЬ.....	77
2.1 Синтаксичні особливості одночасного одnoreферентного протиставлення.....	77
2.1.1 Експліцитно виражене одночасне одnoreферентне протиставлення.....	78
2.1.1.1 Контрарне одночасне одnoreферентне експліцитно виражене протиставлення.....	79

2.1.1.2 Контрадикторне одночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення.....	88
2.1.2 Імпліцитне одночасне однореферентне протиставлення.....	94
2.1.2.1 Контрарне одночасне однореферентне імпліцитне протиставлення.....	94
2.1.2.2 Контрадикторне одночасне однореферентне імпліцитне протиставлення.....	102
2.2 Синтаксичні особливості різночасного однореферентного протиставлення.....	112
2.2.1 Експліцитно виражене різночасне однореферентне протиставлення.....	113
2.2.1.1 Контрарне різночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення.....	113
2.2.1.2 Контрадикторне різночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення.....	119
2.2.2 Імпліцитне різночасне однореферентне протиставлення.....	124
2.2.2.1 Контрарне різночасне однореферентне імпліцитне протиставлення.....	124
2.2.2.2 Контрадикторне різночасне однореферентне імпліцитне протиставлення.....	130
2.3 Комунікативні функції однореферентного протиставлення.....	139
Висновки до розділу 2.....	153
РОЗДІЛ 3 СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ТИПИ ПОЛІРЕФЕРЕНТНИХ ПРОТИСТАВЛЕНЬ.....	157
3.1 Синтаксичні особливості одночасного поліреферентного протиставлення.....	157
3.1.1 Експліцитно виражене одночасне поліреферентне	

	13
протиставлення.....	158
3.1.1.1 Контрарне одночасне поліреферентне експліцитно виражене протиставлення.....	159
3.1.1.2 Контрадикторне одночасне поліреферентне експліцитно виражене протиставлення.....	164
3.1.2 Імпліцитне одночасне поліреферентне протиставлення.....	167
3.1.2.1 Контрарне одночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення.....	168
3.1.2.2 Контрадикторне одночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення.....	177
3.2 Синтаксичні особливості різночасного поліреферентного протиставлення.....	184
3.2.1 Експліцитно виражене різночасне поліреферентне протиставлення.....	185
3.2.1.1 Контрарне різночасне поліреферентне експліцитно виражене протиставлення.....	185
3.2.2 Імпліцитне різночасне поліреферентне протиставлення.....	187
3.2.2.1 Контрарне різночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення.....	187
3.2.2.2 Контрадикторне різночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення.....	189
3.3 Комунікативні функції поліреферентного протиставлення.....	191
Висновки до розділу 3.....	198
ВИСНОВКИ.....	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	207
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	230
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТЕКСТОВОГО МАТЕРІАЛУ.....	233

ДОДАТКИ.....	236
ДОДАТОК А. Структура класифікації протиставлення.....	237
ДОДАТОК Б. Кількісні показники вживання експліцитного способу вираження протиставлення.....	238
ДОДАТОК В. Кількісні показники вживання імпліцитного способу вираження протиставлення.....	239
ДОДАТОК Г. Кількісний аналіз видів протиставлення в досліджуваних мовах.....	240
ДОДАТОК Д. Пріоритетність використання семантико-синтаксичних моделей протиставлення в досліджуваних мовах.....	241

ВСТУП

Протиставлення – одна з основних розумових операцій, здійснюваних людиною в її пізнавальній діяльності: людина подумки зіставляє предмети, явища або їхні ознаки й робить висновки про їхню схожість або відмінність.

Однією з причин вживання протиставних конструкцій, на думку Л. М. Полюги, є той факт, що «за допомогою контрастного зіставлення фактів найяскравіше вимальовується їхня глибина, адже на темному фоні найчіткіше видніється ясне, звучання чудово сприймається в тиші, знайшовши кінець чогось, підсвідомо шукаємо його початок. Зіставляємо ці ситуації внаслідок індуктивності людського мислення, здатності розвивати власну думку» [281, с. 6].

Зіставне й типологічне дослідження мовних явищ різних рівнів не втрачає актуальності й залишається одним з основних напрямків сучасної лінгвістичної науки, про що свідчать численні праці, виконані в цих аспектах, серед яких, зокрема, наукові розвідки В. Г. Гака [32; 33], С. П. Денисової [46], Ю. О. Жлуктенко [55], С. Д. Кацнельсона [64], М. П. Кочергана [74; 75], В. Крофта [207], В. М. Манакіна [96], О. В. Материнської [104; 230], В. П. Неद्याлкова і С. Є. Яхонтова [116], В. О. Плунгяна [141], З. Х. Раїмжонова [140], К. В. Рахиліної і Й. А. Стерніна [254], П. Сгалла [249], В. Скалічки [157; 158; 159], В. М. Топорова [178], Н. Шварца і Х. Блеса [247]. У пропонованій праці досліджено протиставні конструкції п'яти різноструктурних мов, що належать до трьох мовних груп, а саме: германської, романської та слов'янської. Питання протиставлення опрацьовували в галузі фонології, структурної фонетики (Й. Трір [299], М. С. Трубецький [182]), деякі вчені розглядали протиставлення як складне структурно-семантичне явище (Дж. Лайонз [228], Е. Рудольф [246]), відношення (Л. В. Баскакова і Н. М. Чмихова [189], А. В. Кузнецова [82], Т. Г. Хазагеров і Л. С. Ширіна [185]), фігуру (Ю. М. Караулов [62], А. Л. Кошелева [77]), організувальний принцип (О. А. Астахова [13], Л. О. Матвієвська [103], І. В. Пекарська [126; 127]), прийом

у художньому мовленні (В. Я. Пастухова, В. П. Тимофєєв [125]), принцип (Г. С. Сирніца [172], В. Є. Халієв [186]).

На сучасному етапі дослідження науковців присвячені вивченню конекторів протиставлення у французькій і російській мовах [57], функційно-семантичного поля протиставленості на матеріалі сучасної російської мови [95], комунікативно-прагматичних аспектів мовних засобів вираження протиставлення в англomовному художньому тексті [148], мовних аспектів реалізації протиставлення в паремії [196], мовних засобів протиставлення в українській літературній мові [63], а також принципу протиставлення в елокутивно-орнаментальних лінгвістичних одиницях російської мови [2].

Аналіз перерахованих наукових праць засвідчує, що протиставлення як окрема синтаксична категорія не вивчалася ні західноєвропейськими, ні українськими вченими. Проблема протиставлення в англійській, німецькій, французькій, українській та російській мовах вимагає детального опрацювання, сучасний стан її дослідження акцентує на потребі теоретичного обґрунтування феномена протиставлення й виявлення специфіки його функціонування в п'яти названих мовах. Отже, пропоноване дисертаційне дослідження присвячене зіставному вивченню протиставлення в англійській, німецькій, французькій, українській і російській мовах.

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження зумовлена підвищеною увагою сучасних лінгвістів до здійснення зіставних емпіричних досліджень, а також потребою визначити аломорфні й ізоморфні мовленнєві характеристики однієї з універсальних логічних операцій над судженням – протиставлення – у п'яти мовах, що допоможе встановити особливості актуалізації досліджуваної категорії в різноструктурних мовах і буде доповнювати загальну канву наявних студій з порівняльного мовознавства. Аналіз системи способів і засобів вираження протиставлення дозволить простежити механізм творення аналізованого явища, перелік його універсальних синкретичних параметрів і специфічну реалізацію в кожній із досліджуваних

мов, що важливо для сучасного вітчизняного загального і зіставного мовознавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукових тем факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса «Синхронні та діяхронні типологічні і зіставні дослідження лексики і словотвору в різносистемних мовах» (номер державної реєстрації 0113U001536) (2015-2018 рр.), «Синхронні та діяхронні дослідження мовних одиниць різних рівнів» (номер державної реєстрації 0119U102510) (2019-2020 рр.). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 2 від 02.03.2015 р.) та уточнена Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 8 від 07.02.2020 р.).

Мета дослідження – здійснити комплексний зіставний аналіз протиставних конструкцій, зокрема їхніх структурних властивостей, комунікативних функцій і семантико-синтаксичних особливостей у сучасній англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах.

Досягнення поставленої мети реалізоване в розв'язанні таких **завдань**:

- окреслити основні наукові підходи до вивчення проблеми протиставлення у філософії, логіці, психології та лінгвістиці;
- розглянути наявні класифікації протиставлення у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві;
- дослідити моделі протиставлення й схарактеризувати однореферентні й поліреферентні протиставні конструкції в досліджуваних мовах;
- визначити ізоморфні й аломорфні риси мовленнєвої актуалізації аналізованого явища;
- схарактеризувати комунікативно-функційну специфіку досліджуваних одиниць у зіставному аспекті;
- сформулювати міжмовні узагальнення в домені протиставних конструкцій у зіставляваних мовах.

Об'єктом дослідження є мовні одиниці, які втілюють категорію протиставлення в англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах.

Предметом дослідження є структурно-семантичні особливості протиставлення та його комунікативні функції в англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах у зіставному аспекті.

Матеріалом дослідження послуговували 1709 прикладів протиставних конструкцій, дібраних методом суцільної вибірки із сучасних художніх творів: «Swimming Home» Д. Леві [309], «At First Sight» Н. Спаркса [314], «Life, love and a Polar Bear Tattoo» Г. Ворделл [315] – англійська мова (376 прикладів); «Rubinrot. Liebe geht durch alle Zeiten» К. Гір [308], «Dann stürzte die Welt für sie ein» А. Ф. Морланд [312], «Atemschaukel» Г. Мюллер [313] – німецька мова (392 приклади); «Je l'aimais» А. Гавальда [307], «Mes amis, mes amours» М. Леві [310], «Toutes ces choses qu'on ne s'est pas dites» М. Леві [311] – французька мова (247 приклади); «Любовник Смерти» Б. Акуніна [301], «Когда снег падает вниз» П. Круглової [303], «Женщины Лазаря» М. Степенової [305] – російська мова (362 приклади); «Рай.Центр» Л. Дашвар [302], «Майже ніколи не навпаки» М. Матіос [304], «Коли ти поруч» С. Талан [306] – українська мова (332 приклади).

Поставлені завдання й характер фактичного матеріалу визначили як загально-наукові, так і суто лінгвістичні **методи дослідження**. *Індуктивний метод* використовувався під час збирання мовного матеріалу, його систематизації та опису; *дедуктивний метод* забезпечив установлення імпліцитних ознак протиставлених понять на підставі допоміжних компонентів; *метод порівняння* дав змогу виявити експліцитні й імпліцитні засоби вираження протиставлення й визначити ізоморфні й аломорфні моделі протиставлення в п'яти досліджуваних мовах; *експериментальний метод*, який полягає в заміні одного елемента речення іншим або у вилученні певних елементів з метою перевірки збереження достовірності висловлення, був

залучений під час розмежування протиставлення контрарних і контрадикторних ознак; *метод кількісних підрахунків* слугував для встановлення квантитативних особливостей продуктивності досліджуваних моделей протиставлення у художніх текстах, на підставі чого робилися висновки якісного характеру; *метод семантичного і структурного аналізу* дозволив інвентаризувати й систематизувати досліджувані одиниці; *описовий метод* застосовано для систематизації та комплексної репрезентації отриманих результатів; *зіставний метод* забезпечив виявлення спільних й диференційних рис протиставлення в п'яти досліджуваних мовах.

Наукова новизна дисертаційного дослідження зумовлена тим, що в ньому здійснене послідовне розмежування протиставлення із суміжними категоріями; уперше комплексно досліджено категорію протиставлення за критеріями незмінно властивих йому параметрів, зокрема проаналізовано сучасний мовний матеріал у зіставному аспекті на матеріалі англійської, німецької, французької, російської та української мов; запропоновано його структурно-семантичну й комунікативно-функційну класифікацію з установленням ізоморфних та аломорфних характеристик; визначено типові структурно-семантичні моделі й описано залежність їх продуктивності від комбінаторики синкретичних параметрів протиставлення; встановлено кореляцію між специфікою поєднання синкретичних параметрів протиставлення і його когнітивною складністю; з'ясовано вплив типу логічних відношень між протиставленими поняттями на спосіб їхньої мовної актуалізації; вперше в зіставно-типологічному вивченні протиставлення сформульовано низку імплікацій вірогідного типу.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в можливості їхнього використання в зіставно-типологічних дослідженнях завдяки виявленню моделей протиставлення у близькоспоріднених і далекоспоріднених мовах. У дисертаційній праці на новому емпіричному матеріалі вдосконалено класифікацію протиставлення за універсальними

синкретичними параметрами, що може бути використаним для вивчення протиставних конструкцій на матеріалі інших різноструктурних мов. Дослідження виконане в руслі сучасних лінгвістичних досліджень і є внеском у розвиток семантичного синтаксису, зіставного й типологічного мовознавства.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в можливості використання його результатів у процесі викладання теоретичних курсів із мовознавства, порівняльної стилістики й синтаксису в закладах вищої освіти, а також у процесі підготовки до факультативних занять або в роботі наукових гуртків у загальноосвітніх школах. Зібраний фактичний матеріал і зроблені висновки можуть бути використані при укладанні навчальних посібників і в наукових працях школярів, студентів і аспірантів. Висновки щодо специфіки протиставлення, зумовлені комбінаторикою його параметрів, можуть бути корисними при здійсненні лінгвістичної експертизи тексту на предмет доступності його сприйняття.

Особистий внесок здобувача полягає у: 1) визначенні основних принципів мовленнєвої репрезентації протиставлення; 2) виявленні аломорфних та ізоморфних моделей, за якими формується протиставлення, і встановленні ступеня їхньої продуктивності в зіставляваних мовах; 3) з'ясуванні комунікативних функцій, які виконує однореферентне й поліреферентне протиставлення. Усі публікації виконано одноосібно.

Положення, що виносяться на захист:

1. Протиставлення – це мовленнєва категорія, що виражає відношення протилежності й характеризується чітко організованою системою, обов'язковими параметрами якої виступають референтність, часова й просторова віднесеність і спосіб мовленнєвої актуалізації.

2. Предикати й атрибути є найбільш придатними для мовленнєвої актуалізації категорії протиставлення: перші – як такі, що легко вступають у контрадикторні відношення і є інформативно найбільш значущими для

висловлювання; другі – як такі, що апріорі мають здатність до градації в межах полярних ознак, що полегшує зіставлення протилежностей і створює сприятливі умови для контекстуальної / парадигматичної антонімії, яка є джерелом протиставлень.

3. Залежно від поєднання змінних ознак у межах синкретичних параметрів протиставлення, останні можуть бути когнітивно простішими або складнішими. Найлегшими для сприйняття є експліцитні протиставлення, термінологічна назва яких починається префіксом одно- (однореферентні, одночасні), а найскладнішими – імпліцитні, термінологічна назва яких починається префіксом полі-/різно- (поліреферентні, різночасні). Однореферентні протиставлення, на відміну від поліреферентних, передбачають уявлення й інтерпретацію лише однієї ментальної картини, тому потребують менше когнітивних зусиль від автора й реципієнта, що є причиною їхньої високої продуктивності.

4. Протиставлення є універсальною мовленнєвою категорією, що має специфіку вияву в межах окремих мов, передусім на комунікативно-функційному рівні. Германські мови демонструють більшу подібність у домені комунікативних функцій протиставлення порівняно з іншими мовами дослідження, мають спільну схильність до використання протиставних конструкцій у функції натяку, гіперболізації та спонування до порівняння, що може свідчити про певний зв'язок із генетичною спорідненістю націй.

Апробація результатів дослідження була здійснена на п'яти конференціях різних рівнів: IX Міжнародній науково-практичній конференції пам'яті доктора філологічних наук, професора А. К. Корсакова «Лінгвістична теорія і практика: історична спадщина, актуальні проблеми та перспективи розвитку» (11 грудня 2015 р., м. Одеса); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Граматичні читання – IX» (25–26 квітня 2017 р., м. Вінниця); Всеукраїнській науковій конференції «Структура і семантика різнорівневих одиниць у слов'янських, романських та германських мовах» (15 грудня

2016 р., м. Вінниця); II Всеукраїнській науковій конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (24–25 березня 2017 р., м. Дніпро); Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов» (18 грудня, 2017 р., м. Вінниця).

Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри теорії і практики перекладу, семінарах аспірантів і пошукачів факультету іноземних мов ДонНУ імені Василя Стуса.

Публікації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження викладено у 12 авторських публікаціях, з них 6 наукових статей, опублікованих у фахових виданнях України, 1 – у закордонному виданні, 5 тез доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура й обсяг роботи визначені метою й завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, висновків, списків використаної літератури (263 наукових джерел англійською, німецькою, французькою, російською, українською мовами), списку лексикографічних джерел (37 найменувань), списку джерел текстового матеріалу (15 позицій) та додатків (3 таблиці, 1 діаграма, 1 схема). Загальний обсяг дисертації становить 241 сторінку, із них 192 сторінки основного тексту. Допоміжним засобом унаочнення отриманих результатів слугують 17 таблиць.

У *Вступі* подано загальну характеристику дисертації: обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт і предмет дослідження; окреслено методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, подано відомості щодо їх апробації, описано структуру й обсяг роботи.

Перший розділ «Теоретичні засади й передумови дослідження протиставлення» присвячено аналізу праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців, пов'язаних із темою дослідження; у ньому висвітлено основні

класифікації протиставлення, визначено співвідношення категорії протиставлення з іншими суміжними категоріями.

У *другому розділі* «Семантико-синтаксичні типи однореферентних протиставлень» розглянуто моделі однореферентного протиставлення в англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах; виявлено комунікативно-функційні особливості протиставних конструкцій у зіставляваних мовах.

Третій розділ «Семантико-синтаксичні типи поліреферентних протиставлень» присвячено вивченню структури поліреферентного протиставлення; опису моделей протиставлення в межах цього типу; виявленню комунікативних функцій.

У *висновках* підбито підсумки проведеного аналізу, визначено напрямки й перспективи подальших наукових досліджень.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ Й ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОТИСТАВЛЕННЯ

1.1 Поняття протиставлення і його статус у сучасних наукових дослідженнях

Протиставлення є універсальним явищем, що має вияви у всіх мовах і є аксіоматичним прийомом пізнання. Еволюція всесвіту найтіснішим чином пов'язана з протиставленням явищ дійсності, елементи якої через протиставлене сприйняття зазнавали аналізу, а потім синтезувалися, включалися в єдине ціле, що становить емпірику усвідомлення людиною як самої себе, так і себе в соціумі. У науковій літературі протиставлення виступає предметом досліджень і вивчається як поняття філософське, логічне, психологічне й лінгвістичне.

1.1.1 Протиставлення у філософії

Ще в античну епоху вчені (Платон, Арістотель, Геракліт) використовували протиставлення як інструмент для опису й пояснення буття, яке, на їхню думку, може бути витлумачене через систему протилежностей. У «Метафізиці» Арістотель демонструє протиставлення «єдиного» й «множинного», «буття» й «небуття». Він зазначає, що всі філософи «визнають як початок протилежність: так, одні визначають як початок парне й непарне, другі – тепле й холодне, треті – закон і беззаконня, четверті – дружбу й ворожнечу» [165, с. 264]. Арістотель описує протиставлення «перед» і «після», «частини» й «цілого», «виду» й «роду», «виникнення» й «знищення», а також намагається визначити «велике» і «мале», «пряму лінію» і «криву». У «Фізиці» вчений знову досліджує проблеми протилежностей та розглядає такі поняття, як «порожній» – «повний», «рідкий» – «твердий», «вгорі» – «внизу», «спереду» – «позаду». Навіть етична система Арістотеля побудована на теорії протилежностей. Він стверджує, що чеснота – «середина між двома

вадами, мужність – між відчайдушністю й боязкістю, лагідність – між гнівом і незворушністю» [165, с. 318].

Філософське вчення Геракліта також ґрунтується на системі протилежностей. Філософ стверджує, що єдине, що складається з усіх протилежностей, є «мудре», або бог, бо «бог – це день – ніч, зима – літо, війна – мир, ситість – голод» [293, с. 52].

Теорія протилежностей знайшла відображення і в діалектиці Платона, підґрунтям якої є метод дієрези, що дозволяє виділити вид і давати йому визначення шляхом дихотомічного розчленування роду. Так, наприклад, творче мистецтво може бути божественним або людським, створювати речі або їх відображення (реальні або примарні) за допомогою знарядь або наслідування – вмілого або уявного, наївного або удаваного, перед натовпом або окремою людиною [131].

Після доктринної філософії Середньовіччя, спрямованої не стільки на пізнання, скільки на докази існування Бога, система протилежностей знаходить свою актуальність в епоху Відродження. Німецький філософ М. Кузанський висуває ідею «збігу протилежностей», що робить його одним із родоначальників новоєвропейської діалектики [80].

У Новий час І. Кант виступає автором вчення про антиномії, тобто протиріччя, у які неминуче впадає мислячий розум у спробах досягнути наддосвідне. Кожна антиномія складається з тези й антитези, причому обидва ці положення рівною мірою доказові. Так, теза однієї з відомих антиномій, сформульованих І. Кантом, стверджує, що існує «вільна причиновість», тобто свобода як джерело причинового ряду. Антитеза, навпаки, стверджує, що немає жодної свободи й усе відбувається за законами природи. Антиномії, що становлять передбачення проблем діалектики, здаються протиріччями, які неможливо розв'язати. Однак І. Кант показує, що вони цілком можуть бути розв'язані, якщо врахувати, що, крім реальності, яка сприймається чуттєво, існує трансцендентальний світ «речей у собі» і людина – не лише явище

природи, але й «річ у собі». У такому випадку антиномія свободи й необхідності цілком може бути розв'язана: людина як «річ у собі» вільна, але вона ж підпорядковується необхідності як явище, як природна істота [60, с. 474–475].

Проблема протиріччя й протилежностей привертає увагу філософів і в XIX сторіччі. Вона є підґрунтям для вивчення «волі» в філософії А. Шопенгауера [109]. Німецький філософ А. Шопенгауер зазначає, що в основі усього лежить воля, яка є абсолютом, першоосновою всесвіту. Воля визначає онтологічні основи буття й проявляється в людині та її свідомості. На думку філософа воля не підкорюється законам простору й часу, не може бути пізнана, але вона є тією силою, завдяки якій з'являються усі істоти. Її прояв несвідомий і випадковий як в просторі, так і в часі.

Протиставлення в роботах А. Шопенгауера проявляється в потрактуванні волі, яка є незмінною, тотожною, вільною в своїх проявах. Протилежність втілюється в здатності волі стверджувати або заперечувати себе. У своєму вченні філософ зазначає, що воля є безперервною напругою, адже дія починається з почуття незадоволеності власним станом. Водночас будь-яке задоволення є недовговічним і викликає нове страждання, тому звільнення від вольової залежності, вважав філософ, не тільки відкриває людині шлях до пізнання сутностей, а й позбавляє її від страждань.

Погляди І. Канта та А. Шопенгауера стосовно волі розвивав німецький філософ Е. Гартман [216]. Він продовжує використовувати протиставлення як засіб для потрактування окремих аспектів буття, зокрема опозиціонуючи свідому волю і несвідому, яку вважає більш могутньою. На думку філософа воля та уявлення взаємодіють одне з одним. Уявлення є пасивним та не може існувати без волі. У той самий час він зазначає, що воля повинна бути до чогось, а це щось і є уявлення. Окрім двох проявів волі, на полярних позиціях шкали параметрів буття у вченні філософа виступають також свідоме і несвідоме: несвідоміє існує в людині на рівні інстинкту та характеризується

моментальністю дії, в той час як свідоме існує поряд з несвідомим у внутрішньому світі людини, але людина не завжди це усвідомлює.

Однак не усі філософи поділяли погляди І. Канта, зокрема німецький філософ-ідеаліст Й. Ремке вважав, що пізнаване надане свідомості, іманентне їй [142]. Він відкидає протиставлення суб'єкта й об'єкта.

Англійській філософ Г. Спенсер вдається до протиставлення, поділяючи світ на пізнаване і непізнаване [166]. Непізнаване він розглядає в межах проблеми взаємовідношень науки та релігії. Описуючи свої погляди, філософ оперує протиставленням низки інших дихотомій: схожості та розбіжності, а також реальної сутності речей та їх явищ. На думку філософа наука пізнає тільки схожість та розбіжність і не може пояснити явища природи. Цей факт дає підстави дійти філософу до висновку, що непізнаване є первинною причиною, яка визнається наукою і релігією. Г. Спенсер зазначає, що пізнаване є реальним, адже, незважаючи на сумніви, усі відчуття людини є реальними. Якщо пізнаване є реальним і невідомим, тоді його реальним джерелом має бути тільки непізнаване. Пізнаване почалося та розгортається з непізнаваного, і все що пізнає людина є лише наслідком непізнаваної причини, тобто, знанням не про сутність речей, а тільки про їх явища.

У другій половині XIX століття філософи та соціологи переглядають та змінюють теорію протилежностей, розроблену Арістотелем та Г. В. Ф. Гегелем. Так, французький соціолог і філософ Г. Тард в трактаті 1987 року *L'opposition universelle* «Універсальна опозиція» описує відношення протиставлення [257]. Він фокусується на часовому параметрі протиставлення, розмежовуючи одночасність та послідовність дій і станів. На його думку дії і стани засновані на динамічному протиставленні, що може бути або одночасним, або послідовним, де послідовне протиставлення представлене ритмами, а одночасне протиставлення – мовою. Крім того, Г. Тард надає класифікацію протиставлень за змістом та виокремлює дві основні групи: 1) якісні (скалярні), які можуть бути застосовані до всіх явищ

й 2) кількісні протиставлення, які можна застосувати лише до кількості або психологічних явищ.

Отже, протиставлення у філософії розглядається виключно як універсальний прийом пізнання й метод опису буття.

1.1.2 Протиставлення в логіці

Розглядаючи протиставлення з погляду логіки, М. І. Кондаков обґрунтовує поняття протилежності (контрарності) й суперечності (контрадикторності).

Протилежні (контрарні) поняття – це «несумісні поняття, між якими можливим є третє, проміжне і котрі не лише заперечують одне одного, але й мають щось позитивне замість запереченого в неузгодженому понятті» [271, с. 487]. Наприклад, протилежними поняттями є поняття «молодий» – «старий». Обидва поняття входять до домену об'єднувального поняття «вік», але повністю весь домен цього поняття не заповнюють. Мовленнєвою актуалізацією протилежних ознак можуть слугувати такі приклади: англ. *Instead she said, Kitty thinks walls can open and close* [309, с. 8] ‘Замість цього вона сказала, Кіті вважає, що стіни можуть відкриватися й закриватися’. Протиставленими виступають дві протилежні ознаки *open* ‘відкриватися’ та *close* ‘закриватися’, які передбачають існування проміжної ознаки, наприклад, [частково відкриватися]. Нім. *Die Öfen heizten fünf Kessel, produzierten Dampf für das ganze Werk und für uns im Keller die heiße und kalte Schlacke* [313, с. 31] ‘Печі нагрівали п’ять котлів, виробляли пар для всього заводу, а для нас, [які працювали] в підвалі, – гарячий і холодний шлак’. У наведеному прикладі ознака *heiße* ‘гарячий’ не передбачає виключно ознаку *kalte* ‘холодний’, це може бути і [теплий, прохолодний]. Фр. – *Elle ne l’aimait pas? – Non. Mais Paul en était fou. Il l’adorait* [307, с. 29] ‘– Вона його не любила? – Ні. А Поль з розуму сховався. Він її обоожнював’. У цьому прикладі між протилежними протиставленими ознаками *ne l’aimait pas* ‘не любила’ та *adorait* ‘обоожнював’ можлива проміжна ознака [подобалася]. Рос. *Именно тогда понял, что уж*

лучше лечить людей, чем их калечить [303, с. 12] ‘Саме тоді зрозумів, що вже краще лікувати людей, ніж їх калічити’. У наведеному прикладі між протилежними ознаками *лечить* ‘лікувати’ та *калечить* ‘калічити’ можлива ознака [вилікувати]. Укр. *Гаврило лічені рази на рік: як починається й закінчується різдвяний та великодній піст* [304, с. 11]. Між протилежними ознаками *починається* та *закінчується* передбачається середня ознака [призупиняється].

Суперечливі (контрадикторні) поняття – це «такі несумісні поняття, між якими немає середнього, третього, проміжного поняття і які виключають одне одного» [271, с. 487]. Суперечливими поняттями є, наприклад, поняття «білий» – «небілий». Обидва поняття – «живий» і «мертвий» входять до домену об’єднувального поняття «стан» і повністю його заповнюють. З позиції логіки контрадикторні поняття не можуть бути одночасно й однопланово застосовані щодо одного предмета [271, с. 487], що не є неможливим у тексті художнього твору, який має власну логіку вторинної, вигаданої автором реальності, з властивим йому певним ступенем фікційності. Наприклад: англ. *Or was it just that before he d felt that my behavior reflected badly on him and now he didn’t?* [315, с. 72] ‘Чи просто раніше він відчував, що моя поведінка погано відбивається на ньому, а тепер ні?’. Протиставлення відбувається за умови ствердження ознаки в одному проміжку часу *before had felt* ‘раніше відчував’ та її ж заперечення в іншому часі *now didn’t* ‘тепер ні’, тобто [не відчував]. Наведені ознаки *had felt* ‘відчував’ та [не відчував] є суперечливими, адже середня ознака між ними не можлива. Нім. *Bald erschien es wieder und verschwand auch wieder* [313, с. 16] ‘Незабаром він знову з’явився і також знову зник’. Протиставленими є ознаки *erschien* ‘з’явився’ й *verschwand* ‘зник’, між якими не передбачено проміжної ознаки, адже немає середнього стану між ознаками з’являтися й зникати. Фр. *L’homme s’éclipsa aussi discrètement qu’il était apparu* [310, с. 9] ‘Чоловік зник так само непомітно, як і з’явився’. Ознаці *s’éclipsa* ‘зник’

протиставляється суперечлива ознака *était apparu* ‘з’явився’ референта *l’homme* ‘чоловік’. Так, на суперечливість ознак вказує відсутність проміжної ознаки, адже референт або з’являється, або зникає. Рос. Не дыши, – *серьезно велела докторша, – а вот теперь – дыши* [305, с. 5] ‘Не дихай, – *серйозно веліла лікарка, – а ось тепер – дихай*’. У наведеному прикладі протиставленими є ознаки *не дыши* ‘не дихай’ та *дыши* ‘дихай’. Ці ознаки є контраридикторними, на що вказує неможливість існування альтернативної ознаки, оскільки референт може або дихати, або ні. Укр. Живий буде – *вона його зустріне. Неживий* – *пом’яне* [304, с. 14]. Між протиставленими ознаками *живий* – *неживий* повністю виключається альтернативна ознака, адже референт може перебувати лише або в живому стані, або в неживому.

Під час аналізу протилежних і суперечливих понять логіки також оперують термінами “порівнювані / непорівнювані” поняття: **порівнювані поняття** – це такі поняття, «у змісті яких, попри відмінність відомих, іноді досить багатьох, ознак є також і деякі загальні ознаки, що допускають порівняння» [12, с. 38]. Наприклад, порівнювані поняття: «людина», «природа», «одяг» і под. **Непорівнювані поняття**, натомість, визначають як поняття, «предмети яких належать до абсолютно різних площин, у змісті яких немає загальних ознак» [12, с. 38]. Наприклад, поняття “сонце” та “телебачення”. Таке трактування понять висуває важливу для розуміння суті протиставлення ідею про наявність обов’язкової підстави для зіставлення і протиставлення предметів при їх порівнянні. Такий підхід до вивчення протиставлення знаходить пряме відбиття в лінгвістиці, зокрема у працях Л. О. Новикова [120] і В. М. Перетрухіна [129], присвячених вивченню співвідношення логічної протилежності й лексичної антонімії. «Антоніми виражають протилежні, але неодмінно співвідносні поняття, тому що протилежними можуть бути лише видові поняття якогось родового поняття» [129, с. 30]. «Протиставлення слів у тематичній групі завжди здійснюється в межах ширшого поняття (підстави їх порівняння)» [120, с. 81].

Отже, явище протиставлення в логіці ґрунтоване на диференціації понять у плані взаємовиключення або можливості співіснування в первинній предметній реальності, що не є обов'язковою умовою для актуалізації мовленнєвої категорії протиставлення в художньому тексті з урахуванням його вторинності.

1.1.3 Протиставлення в психології

Зважаючи на спільні точки перетину психології й окремих розділів мовознавства в плані антропоцентризму, варто зазначити, що психологічні розвідки, об'єктом дослідження яких є протиставлення, дотично стосуються й мови. Психологи розглядають протиставлення як певний елемент, що посідає важливе місце у сприйнятті, чуттєвому й раціональному пізнанні світу. Протиставлення вважають головною ланкою процесу мислення, спрямованого на узагальнення знань людини про навколишню дійсність, відповідно його позиціонують як важливий елемент становлення мовної свідомості й підсвідомості носіїв мови.

За результатами досліджень психологів, у ранньому віці дитина спершу осягає відмінності, а лише потім з'ясовує подібності. Е. Клапаред показав за допомогою дослідів, що усвідомлення подібностей з'являється в дитини пізніше, ніж усвідомлення відмінностей [206, с. 67–78]. Надалі, у процесі становлення мовної особистості, подібності й відмінності постійно взаємодіють. За уявленням дитини віком від «двох до п'яти», багато слів живуть парами, у кожного з цих слів є двійник. Такі словесні пари, виходячи з численних відомих фактів, є «двійниками» не лише за змістом, але в більшості випадків і за звуком. На думку Ш. Баллі, людський розум схильний знаходити з легкістю протилежне за значенням слово: «це один із виявів відносності, яка визначає (і обмежує) всю діяльність розуму. Отже, у нашій свідомості поняття закладені парами, причому кожне зі слів завжди, так чи інакше, викликає уявлення про інше» [15, с. 192].

Існує також думка, що протиставлення є найважливішим способом

залучення уваги й основою сприйняття [65, с. 59]. З урахуванням того, що увага – це «здійснення відбору потрібної інформації, забезпечення виборчих програм дій і збереження постійного контролю за їх перебігом» [52, с. 158], контраст як різко виражена протилежність є істотним чинником, що впливає на будь-яку діяльність людини.

Інтенсивність ефекту, який справляє контраст, яскравість вражень тісно пов'язана з успішністю запам'ятовування, оскільки людській пам'яті властива вибірковість і вона втримує лише окремі зрізи дійсності: «наша пам'ять має здатність згадувати й відтворювати події вибірково: лише ті особливості, які справили на нас чомусь особливо сильне враження» [187, с. 36]. Мислити опозиціями, розглядати одну річ як щось протилежне іншій, є вродженою схильністю, «несвідомою стратегією нашого мислення» [105, с. 73].

Отже, можна зробити висновок, що в психології протиставлення розглядають передусім як несвідому мисленнєву операцію, зумовлену психофізіологічними особливостями людини.

1.1.4 Протиставлення в лінгвістиці

Перші дослідження, присвячені проблемам протиставлення в лінгвістиці, з'являються на початку XX століття. Однак вони обмежені переважно аналізом протиставлень на рівні лексичного складу мови. Мовознавці намагалися визначити, як співвіднесені значення різних слів у парадигматиці.

Однією з перших спроб описати мовні проблеми протиставлення стала наукова розвідка Ч. К. Огдена *Opposition* «Протиставлення», написана в 1932 році. У ній наведено 25 пар англійських слів, що найчастіше зустрічаються в працях з лексикографії, психології, логіки як приклади протилежностей. Він детально описує кожен з пар, запропонувавши використовувати терміни «шкала» та «розріз» для аналізу виокремлених пар лексем. Наприклад, «відкритий – закритий», «видимий – невидимий», «гарний – поганий» [236, с. 50].

Мовознавець запропонував класифікацію протилежностей, ґрунтовану не лише на антонімічних парах, але й на візуальних і / або геометричних реаліях позамовної дійсності [236, с. 57]:

- протилежності напрямку;
- рух по шкалі від 0–100 з протилежностями на кожному кінці;
- дві шкали розташовані одна за одною (рухаються від кожного з кінців у напрямку до серединної нейтральної точки чи лінії розрізу, або від лінії розрізу в напрямку до кожного з кінців) з протилежностями на кожному кінці, психологічними або функційними;
- розріз з протилежностями на кожній з отриманих частин, з різними типами напрямку залежно від того, чи є розріз прямолінійним або круговим, широким або схожим на лінію, з різними можливостями градації;
- протилежності напрямку за формою, що виникають унаслідок обертання.

На думку Ч. К. Огдена протиставлення «чорне» / «біле» відрізняється від протиставлення інших кольорів, наприклад «червоне» / «зелене». «Пара «червоне» / «сіре» / «зелене» становить дві шкали, що продовжують одна одну: одна з них опускається від червоного кольору до сірого, проходячи всі відтінки червоно-сірого до сірого, а інша – піднімається від сірого до зеленого, проходячи всі відтінки сіро-зеленого» [236, с. 52]. Вчений зазначає, що існує ще один тип протиставлення «червоне» / «помаранчеве» / «жовте» / «зелене», який більше схожий на тип «червоне» / «сіре» / «зелене», ніж «чорне» / «сіре» / «біле».

Зарахування пари «відкритий, відчинений» / «закритий, зачинений» до протиставлення Ч. К. Огден пов'язує з визначенням цих понять. «Якщо ми візьмемо двері на петлях, то векторною протилежністю «закритого» буде поворот на 180°, коли можна сказати, що двері «широко відчинені». Тоді «закритий» / «відкритий» будуть протилежними кінцями єдиної шкали «відкритості» з різним ступенем вияву цієї ознаки. Однак двері або,

наприклад, кришка мають певну функцію – впускати чи не впускати повітря або ті чи інші об'єкти, і це функційне визначення прирівнює «відкритий» до «не-закритого», створює контрадикторні поняття. Тоді всі предмети, що закриті, або не-відкриті, потрапляють на один бік функційного поля; а всі ті, що не-закриті або відкриті, – на інший. Тому, «відкритий» / «закритий» є функційними протилежностями» [236, с. 58].

Ч. К. Огден, досліджуючи протиставлення у лінгвістиці, виходить на міждисциплінарний рівень, оперуючи поняттями логіки. Дихотомію «видимий» / «невидимий» науковець вважає «типовою контрадикторною парою, яка виділяється, подібно до «відкритого» / «закритого», на підставі функційного критерію» [236, с. 62].

Однак, Ч. К. Огден досліджує лише ті дихотомічні пари, які представлені прикметниками й іменниками, тому його розвідка могла б стати перспективною базою для подальших досліджень інших частин мови (зокрема дієслів та прислівників). Незважаючи на це, дослідження не отримало подальшого розвитку в наукових працях мовознавців.

Власне лінгвістичний підхід до вивчення протиставних відношень втілений передусім в аналізі мовної актуалізації антонімії й контрасту. Питання антонімії є предметом вивченням у численних дослідженнях [5; 27; 37; 51; 68; 70; 78; 106; 118; 143; 150; 163; 174; 190; 191; 194; 197; 198; 201; 205; 208; 209; 210; 213; 215; 218; 219; 220; 224; 225; 226; 227; 229; 231; 233; 234; 235; 237; 239; 240; 250; 252; 253; 255; 258; 262; 263].

Багато наукових праць було присвячено вивченню контрасту, а саме фігури контрасту [81], висловлювання з фокусом контрасту [38], контрасту як лінгвокогнітивного принципу [24], контрасту як засобу створення комічного ефекту [170], конекторам контрасту [203], контрасту в граматиці [222], порівнянню контрасту й допусту [259, 260] та ін. Особливості текстової реалізації контрасту розглядали у працях [17; 19; 21; 22; 56; 100; 115; 134; 152; 153; 154; 155; 193; 199; 241].

Серед науковців, які визначали саме категорію протиставлення як об'єкт власних мовознавчих досліджень, можна виокремити Р. Ш. Агамурадову [2], О. Ю. Інкову-Манзотті [57], М. М. Маликову [95], Н. С. Римарьову [148], З. А. Юсупову [196].

Так, О. Ю. Інкова-Манзотті розглядає відношення й конектори протиставлення на матеріалі французької й російської мов. Вона виділяє типи протиставлення залежно від конекторів протиставної конструкції:

1. Відношення власне протиставлення, що передають конектори фр. *au contraire* 'навпаки', *par contre* 'проте', *contrairement à* 'на відміну від'; рос. *наоборот* 'навпаки', *напротив* 'напроти' та ін. Конектори цього класу подають два стани речей як полярні, розташовані на протилежних кінцях шкали певної ознаки: фр. *Paul est marié, Luc, au contraire, est célibataire* 'Пол одружений, Люк, навпаки, неодружений'.

2. Відношення "всупереч очікуваному" або зміна напрямку аргументації, що передають такі конектори, як фр. *mais* 'але', *toutefois* 'проте', *cependant* 'однак', *pourtant* 'хоча'; рос. *но* 'але', *тем не менее* 'тим не менш', *однако* 'однак' та ін. Дослідниця зазначає, що такий тип відношень подають друге речення як протилежне – прямо або побічно – очікуванням, створеним першим компонентом висловлювання. При цьому другий компонент завжди має більшу вагу в процесі аргументації. Дослідниця наводить такий приклад: рос. *Перри не боялся утраты своей головы, однако допускал ее, но немцам ничего не говорил* 'Перрі не боявся втрати своєї голови, однак припускав її, але німцям нічого не казав'.

3. Відношення альтернативи, втілене перш за все повторюваними розділовими сполучниками: фр. *ou ...ou ...ou* 'або', рос. *или... или... или* 'або'; з меншим ступенем очевидності у виборі між ексклюзивністю й інклюзивністю одиничними сполучниками *ou / или* 'або', наприклад: рос. *У меня такое впечатление, что ему хочется что-то рассказать, но он или стесняется, или*

не *решается* ‘У мене таке враження, що йому хочеться щось розповісти, але він або соромиться, або не наважується’.

Дослідниця доходить висновку, що ці конектори вживані в контекстах, коли мовець не знає, яка з двох альтернатив здійснилася або здійсниться; однак він переважно не передбачає здійснення обох елементів диз’юнкції, причому взаємовиключення компонентів має потенційний характер, а вибір однієї з альтернатив наданий слухачеві.

4. Відношення заміщення. Основними показниками цього відношення є конектори фр. *au lieu de* ‘замість того щоб’ і рос. *вместо того чтобы* ‘замість того щоб’. Вони вказують на те, що один стан речей (очікуване, бажане або просто можливе) в принципі може бути заміщений іншим станом речей: фр. *Elle lui a téléphoné au lieu de lui écrire* ‘Вона зателефонувала йому замість того, щоб написати йому’.

5. Відношення корекції. У висловлюваннях, що містять цей тип протиставлення, другий компонент становить ‘виправлення-заміну’ першого стану речей, який у такий спосіб подано як несправжній, уявний. Уведену ‘заміну’ вважають новим станом речей, ‘хибність’ попереднього додатково виражена за допомогою заперечення. Взаємовиключення, несумісність компонентів заснована в цьому типі протиставлення на істинності одного компонента й хибності іншого. Синтаксично це відношення може бути виражене за допомогою збігу, а також конекторами *mais* ‘але’, *et* ‘та’, *a* ‘а’. Дослідниця наводить такий приклад: фр. «*Tu es bien sûre de vouloir épouser ce manchot ?*» *Léa ne répondit pas, mais baissa la tête d’un air boudeur* [57, с. 99] ‘«Ви впевнені, що хочете одружитися з цим пінгвіном?» Леа не відповіла, але покірно опустила голову’.

О. Ю. Інкова-Манзотті зазначає, що за семантикою відношення корекції є близьким до відношення заміщення. Відмінність між ними, на її погляд, полягає в тому, що при заміщенні розглядають два стани речей, які подано як такі, що конкурують, але мають однакові можливості для здійснення; при

корекції мовець просто констатує те, що певний стан речей не існує, а існує інший.

На початку ХХІ століття з'являється праця Р. Ш. Агамурadowої, яка займає більш філософську позицію в потрактуванні протиставлення як мовленнєвої категорії. На її думку, протиставлення має багатофункційний характер, є універсальним принципом організації будь-яких наявних реалій (у тому числі й мовних), що зумовлює закономірність самого життя (народження / смерть), його етичні (добро / зло) й естетичні (прекрасне / потворне, піднесене / низьке, трагічне / комічне) сторони, а також закони світобудови: зміна частин доби (день / ніч), пір року (зима / літо), колірної гами (теплі / холодні тони), музики (мінор / мажор) і под. Дослідниця вважає, що протиставлення є парадигматичним принципом, тобто воно стає особливістю організації зображально-виражальних засобів у межах специфіки їх парадигматичних відношень (на рівні семантики й граматики). Р. Ш. Агамурadowa доходить висновку, що протиставлення виступає як загальний парадигматичний принцип побудови таких семантичних фігур, як антитеза, оксюморон, зевгма, а також енантіосемія, астеїзма, антифразис, оскільки всі вони об'єднані структурно, семантично й функційно єдиним принципом побудови [2].

Російська дослідниця М. М. Маликова досліджує механізм формування ідеї протиставлення й виявляє граматичні й лексичні засоби вираження протиставлення на поверхневому рівні. Вона виділяє два мікрополя протиставлення: 1) мікрополе однооб'єктного протиставлення; 2) мікрополе різнооб'єктного протиставлення. Філологиня наводить основні критерії, які треба враховувати при аналізі протиставних конструкцій, а саме: однооб'єктність або двооб'єктність протиставлення, підставу (аспект) протиставлення, ідею протиставлення, імпліцитність або експліцитність його вираження, мовне підґрунтя й засоби вираження протиставлення. Дослідниця обстоює позицію, дуже близьку до потрактування протиставлення в логіці;

вона стверджує, що протиставлення – «це висунення двох думок, несумісних щодо одного предмета в один і той же час і в одному й тому ж аспекті в силу того, що вони відображають ознаки, які не можуть співіснувати в одному предметі в один і той же час і в одному і тому ж аспекті» [95, с. 16].

Протиставлення вивчають і з позицій когнітивістики. Підтвердженням значущості протиставлення в мові є психологічна перевага відмінностей над подібностями: «Лінгвокреативна свідомість носіїв мови, балансуючи на шкалі між полюсами «схожість» і «відмінність», ненадовго зупиняється на схожості. Подібність – збалансований у свідомості і зазначений словом фон, на якому увага тяжіє до відмінностей, оскільки саме в останніх полягає новизна властивостей пізнаваних об'єктів. З аксіологічних позицій, схожість – це норма, позитив, відмінність – відступ від неї, аномалія, негатив, розбіжності» [72, с. 103].

У когнітивній теорії особистості Дж. Келлі предметом дослідження виступає протиставлення, що відображається як важливий чинник в онтогенезі. Згідно з його теорією, особистість індивідуума утворена системою конструктів, використовуваних людиною для інтерпретації світу й передбачення подій. Ці конструкти, на думку Дж. Келлі, побудовані на підставі подібності – контрасту в їх взаємодії: «щонайменше три елементи необхідні, щоб сформувати конструкти: два елементи повинні сприйматися як схожі один на одного, а третій елемент повинен сприйматися як відмінний від цих двох. Конструювання двох елементів як схожих формує полюс подібності конструктів: їх протиставлення третьому елементу формує контрастний полюс конструктора. Нам не зрозуміти природу конструктора, якщо ми будемо використовувати лише полюс подібності або лише полюс контрасту» [128, с. 384]. Отже, можна висновувати, що на ментальному рівні ми будуємо парадигматичні відношення схожості й контрасту, перші з яких є підґрунтям для виділення в мові синонімів, а інші – антонімів.

1.1.4.1 Дослідження протиставних відношень на західноєвропейському й пострадянському просторах

У французькому мовознавстві однією з перших праць, у якій висвітлено відношення між висловлюваннями, можна вважати наукову розвідку Ф. Брюно *La pensée et la langue* «Думка і мова» [204]. Причинно-наслідкові зв'язки між подіями лінгвіст термінологізує у двох типах відношень: 1) пояснення одного факту іншим і 2) залежності одного факту від іншого. Відповідно до цього він виокремлює «нелогічні» й «логічні» відношення. Нелогічними вважаються відношення часу, відношення якості й кількості, а також відношення виключення – *exclusions (sans)* ‘виключення (без)’ та *exceptions (sauf)* ‘виняток (за винятком)’, відношення розділу – *ou* [204, с. 711] ‘або’, відношення додавання – *avec, outre que* [204, с. 713] ‘з, не лише, але і’, заміщення – *au lieu de, au lieu que* [204, с. 714] ‘замість того, щоб’. Серед логічних відношень учений виділяє причину й наслідок, мету, протиставлення (або допуст) і гіпотетичність. Загалом Ф. Брюно уникає надто категоричного підходу, зазначаючи відносність розмежування і нечіткість меж між «психологічними» типами відношень, адже нелогічні відношення можуть, за певних обставин, набувати статусу логічних, наприклад, виникнення порівняльних відношень на підставі тимчасових *tandis que, alors que* [204, с. 862] ‘тоді як, у той час як’. В межах логічних відношень Ф. Брюно розглядає типологію протиставлення й засоби його вираження, де він виділяє немарковані (у його термінології *intrinsèques*) й марковані (відповідно *extrinsèques*). Як приклади немаркованого протиставлення мовознавець подає речення, у яких компоненти пов'язані сполучниками *et* ‘та’ і *que* ‘що/але’, які за його термінологією трактуються як «*les copules les plus banales de coordination ou de subordination*» ‘стандартні зв'язки координації або підпорядкування’, наприклад: фр. *Un homme collectionnera les timbres-poste, et il saura que sa manie est sotte, qu'il n'en collectionnera pas moins* [204, с. 857]

‘Чоловік буде збирати поштові марки, і він знатиме, що його захоплення нерозумне, але він не буде збирати їх менше’.

Одним із способів конструювання протиставлення Ф. Брюно вважає наявність комунікативного контрасту між реченнями, коли одне з речень є заперечним, а друге – стверджувальним, наприклад: фр. *Il l'a fait pour sa sœur, pas pour son beau-frère* [Там само] ‘Він зробив це для своєї сестри, а не для свого зятя’.

У подальшому, розглядаючи марковані протиставлення, Ф. Брюно фокусується на маркерах різної частиномовної приналежності: прийменниках, сполучниках, прислівниках, дієприкметникових і дієприслівникових зворотах. Так, до маркованих він зараховує обставини способу дії, введені прийменниками *malgré* ‘незважаючи на’, *en dépit de* ‘всупереч’; протиставними сполучниками й прислівниками – *mais* ‘але’, *au contraire* ‘навпаки’, *en revanche* ‘а втім’, *néanmoins* ‘проте’; дієприкметниковими й дієприслівниковими зворотами й підрядними реченнями: фр. *Tout en riant, notre chien mord les gens* [204, с. 858] ‘Шкірячи зуби, наша собака кусає людей’.

Виділивши сполучникові протиставлення в окрему групу, лінгвіст класифікує їх стосовно джерела походження (запозичені з латини (*mais* ‘але’) та власне французькі (*nonobstant* ‘незважаючи на’, *malgré* ‘незважаючи на’, *en dépit de* ‘всупереч’)) і історично-функційного розвитку конструкцій, які первинно не виказували протиставних відношень, проте згодом розвинули таку здатність (протиставлення, які первинно виражали порівняння: *tout de même* ‘все одно’, що раніше означало *de la même façon* ‘таким самим чином’; протиставлення, які первинно виражали заміну: *au lieu de* ‘замість того щоб’, *loin de* ‘замість того щоб’). Він виокремлює протиставлення, що виникло на підставі тимчасових відношень, яке виражають за допомогою сполучників *alors que* ‘незважаючи на те що’, *tandis que* ‘замість того щоб’, *pendant que* ‘у той час як’, *cependant* ‘однак’, та протиставлення, що виникає з умовних відношень, – за рахунок *si* [204, с. 861] ‘якщо’.

Ф. Брюно доходить висновку, що допустові відношення так само як і відношення заміщення й корекції можна вважати відношенням протиставлення, тоді як розділові відношення мовознавець відносить до нелогічних відношень.

Вслід за Ч. К. Огденом та Ф. Брюно, Ж. Антуан і А. Сеше визнають необхідність міждисциплінарного підходу до вивчення протиставних відношень, пропонуючи різні переліки понять, здатних вступати у такі відношення. Швейцарський мовознавець А. Сеше вважає протиставлення окремим типом синтаксичного зв'язку, стверджуючи що існує три типи сурядного зв'язку – «addition, alternative, opposition» [248, с. 175] ‘доповнення, альтернатива, протиставлення’. Натомість Ж. Антуан вважає, що протиставлення і альтернатива вступають у гіперонімно-гіпонімні відношення, які корелюють із відповідними сполучниками. Так, у дослідженні *La Coordination en français* «Координація французької мови» він стверджує, що існує лише два типи протиставлення: 1) протиставлення, яке ґрунтується на порівнянні не суперечливих, а диференційних понять та виражається у латині за допомогою *uel* ‘або’, *potius* ‘скоріше’, і 2) протиставлення, яке представляє собою альтернативу або диз’юнкцію, засобами вираження якої були б *aut* ‘або’, а не *uel* ‘або’, *mais* ‘але’, а не *plutôt* ‘скоріше’ та, на думку мовознавця, є лише одним із різновидів першого типу [221, с. 258].

Інший французький вчений Л. Теньєр розглядає категорію протиставлення в міжмовному діапазоні. Вся класифікація будується на основі типів сполучників – маркерів, які можуть вживатися у конструкціях протиставлення. Мовознавець називає їх своєрідним «цементом, який скріплює ядра однієї природи» [175, с. 95]. Лінгвіст розмежовує дві групи конекторів, яких називає юнктивами: перша група представлена юнктивами, які можуть виступати засобом поєднання слів і речень; у складі другої групи є юнктиви, що можуть бути лише конекторами речень. Юнктиви першої групи використовуються у різних контекстах та мають більш загальне значення.

Л. Теньєр поділяє їх на ад'юнктивні юнктиви і диз'юнктивні юнктиви, які мають ідентичні лінійні варіанти. «Типовим ад'юнктивом у французькій мові є *et*. Диз'юнктивним юнктивом є *ou*, що позначає альтернативний вибір між двома членами» [175, с. 344–345]. Мовознавець зазначає, що з метою посилення наявності альтернативи може використовуватися посилений варіант *ou bien* 'або ж'.

Відомий метафоричністю викладення наукової думки, Л. Теньєр порівнює роль юнктивів з призначенням покажчиків на перехрестях доріг та називає їх «вказівними стовпами речення» [175, с. 345]. Серед юнктивів другої групи, вживаних лише для зв'язку речень, мовознавець диференціює дві групи: антиномічні юнктиви і діалектичні юнктиви. Антонімічні юнктиви він безпосередньо пов'язує з протиставленням, відводячи їм роль інтенсифікаторів протиставлення, в той час як діалектичні юнктиви, за словами дослідника, позначають перебіг логічного мислення.

Проводячи дослідження на матеріалі далекоспоріднених мов, Л. Теньєр розмежовує антиномічні юнктиви за частотністю. В межах французької мови до найуживаніших він відносить протиставний юнктив *mais* 'але', прислівники *cependant* 'однак', *pourtant* 'хоча' і *pourtant* 'хоча'. У німецькій мові така роль відводиться сполучнику *aber* 'але', а в російській мові з ними корелює *но* 'але'.

Л. Теньєр не обмежується суто структурним підходом, приділяючи значну долю уваги змісту, який виражає протиставна конструкція. Описуючи семантику протиставлення, Л. Теньєр відштовхується від оцінної характеристики компонентів протиставлення, що проявляється в конфігурації позитивної і негативної думок: «Якщо відбувається перехід від негативного значення до позитивного, у французькій мові вживають *en revanche* 'зате', а в російській – *зато*: фр. *J'ai fait un déjeuner exécrable, en revanche, j'ai fait un excellent dîner*; рос. *Я отвратительно позавтракал, зато я отлично пообедал*» [175, с. 347] 'Я огидно поснідав, зате я добре пообідав'. Якщо ж наявний

перехід від позитивного змісту до негативного, то в сучасній французькій мові все частіше використовують конструкцію *par contre* ‘*проте*’, «що ще до недавнього відкидалося пуристами: фр. *J’ai fait un excellent déjeuner, par contre j’ai fait un dîner exécrable*» [Там само] ‘Я відмінно поснідав, проте я жахливо пообідав’. У зв’язку з цим мовознавець пропонує конкретні способи поляризації, інтенсифікації контрасту між зіставляваними поняттями у протиставленні: з метою підкреслення протилежності позитивного сенсу першого члену та заперечного сенсу другого члену, як зазначає Л. Теньєр, мовець може вдаватися до вживання перед першим членом прислівника, так званого «преадверсатива», який сприймається як звичайний риторичний прийом, що передвіщає появу другого члена протиставленого першому. У французькій мові варіантом преадверсатива виступає *certes* ‘звісно’, *encore* ‘нехай’, у німецькій мові *zwar* ‘хоча’.

Саме інтенсивність контрасту між протиставленими поняттями дає підставу Л. Теньєру поряд з антиномією протилежних членів виокремити «пом’якшений варіант антиномії несхожих членів» та «більш інтенсивним варіантом антиномії контрадикторних членів» [175, с. 346], що, в принципі, частково співпадає з розмежуванням контрарних і контрадикторних понять у працях інших дослідників [63], [95], [271]. При цьому члени речення у французькій мові можуть бути інвертовані. Мовознавець наводить такі приклади: фр. *Je voulais parler, lui voulait écrire*, рос. *Я хотел говорить, а он хотел писать* [175, с. 348] ‘Я хотів говорити, а він хотів писати’. Пом’якшений варіант антиномії виражається російським юнктивом *а* та позначає відмінність двох членів. При більш інтенсивному варіанті антиномії протиставляються та взаємно виключають один одного два контрадикторні члени: фр. *Alfred réussira, au contraire Bernard échouera*, рос. *Альфред добьется успеха, напротив, Бернар потерпит неудачу* [Там само] ‘Альфред досягне успіху, Бернард навпаки зазнає невдачі’. При цьому *au contraire* ‘навпаки’ може вживатися тільки між членами, які вступають в контрадикторні відношення.

В даному питанні Л. Теньєр помічає відносний аломорфізм у межах досліджуваних мов, відмічаючи, що німецьке *sondern* ‘а, але’ виказує певний вплив на сполучені ним члени речення: цей юнктив, як правило, передує ствердженню, яке суперечить раніше висловленому запереченню: нім. *Dieses Buch ist nicht rot, sondern blau* [175, с. 349] ‘Ця книга не червона, а блакитна’. У такому випадку французьке *mais* ‘але’ можна замінити на *mais bien / au contraire* ‘навпаки’. Однак у німецькій мові члени речення, пов’язані німецьким *sondern* ‘а’ не можна інвертувати, перший член речення повинен завжди бути у заперечній формі.

Дослідник розуміє відносну нечіткість меж виокремлених ним типів антиномії, допускаючи можливість входження окремих юнктивів до обидвох типів одночасно. Так, він стверджує, що у російській мові юнктив *а*, використовується «як у пом’якшеному варіанті антиномії, за якого протиставляють два несхожі члени, так і в інтенсивному варіанті, де протиставляються два контрадикторні члени, перший з яких є заперечним: рос. *Эта книга не красная, а синяя*; фр. *Ce livre n’est pas rouge, mais bleu*» [175, с. 349] ‘Ця книга не червона, а блакитна’.

У праці *Syntaxe du français moderne* «Синтаксис сучасної французької мови» Ж. і Р. Бідуа досліджують мовні засоби пов’язані з відношенням протиставлення [256]. Протиставні й розділові сполучники вони відносять до зв’язку сурядності, а такі засоби для вираження протиставлення як *au lieu de* ‘замість’, *loin de* ‘замість того щоб’ – до зв’язку підрядності. У своєму вченні вони досліджують «*opposition*» ‘протиставлення’ поряд з поняттям «*concession*» ‘допуст’ та зауважують, що в теоретичному аспекті ці терміни трактуються по-різному, але вони тісно пов’язані у мовленні, адже допустові речення найчастіше вживані в мові зі значенням протиставлення. Мовознавці наводять такий приклад: фр. *Il était généreux, quoiqu’il fût économe* [256, с. 87] ‘Він був щедрим, хоча він був бережливим’. Вони відмічають, що незважаючи на той факт, що багато лінгвістів трактують це речення як «підрядне

допустове», воно також містить протиставлення ознак. Ж. і Р. Бідуа наводять приклади, де одна й та сама думка може бути реалізована різними конструкціями [Там само]: *Il était à la fois généreux et économe* ‘Він був як щедрим, так і бережливим’, *Il était généreux, malgré son goût de l'économie* ‘Він був щедрим, незважаючи на свою схильність до економії’, *Il était généreux, et pourtant il était économe* ‘Він був щедрий, але він був бережливим’.

Французькі мовознавці доходять до висновку, що незважаючи на спосіб реалізації цієї думки у мові, вона представляє здебільшого відношення протиставлення, а не допусту. Вони зазначають, що у їхньому дослідженні поняття *opposition* ‘опозиція’ і *concession* ‘допуст’ не розмежовуються і пропонують використовувати їх як синоніми, або в сполученні *phrase concessive-oppositive* ‘допустово-опозиційна фраза’.

Серед інших праць, в яких досліджуються протиставні й допустові відношення слід відмітити монографію Е. Рудольф *Contrast* «Контраст» [246], матеріалом дослідження якої слугували чотири європейські мови. Авторка зазначає, що протиставлення є універсалією, – однією з загальних концепцій, відомих кожній людині. За словами дослідниці поняття протиставність та допустовість корелюють одне з одним, хоча є достатньо різними у плані вираження. Е. Рудольф робить перелік усіх протиставних і допустових сполучників та виділяє чотири види зв'язку речень: 1) з'єднання, 2) протиставлення, 3) тимчасове слідування й 4) причинність. Кожен із зазначених видів має свій підтип з різними відтінками значень та додатковими елементами. У разі відношення протиставлення, на думку Е. Рудольф, порушується нормальний причинно-наслідковий ланцюг. Мовознавиця порівнює приклади зі сполучниками *but* ‘але’ та *although* ‘хоча’ з метою порівняння відношень протиставлення і допусту: англ. *He needed the money, but I did not lend him any* [246, с. 27] ‘Йому потрібні були гроші, але я йому їх не позичив’ та *Although he needed the money, I did not lend him any* [Там само] ‘Хоча йому були потрібні гроші, я йому нічого не позичив’. Дослідниця

зауважує, що у першому реченні відсутність сполучника не змінює інтерпретацію речення: англ. *He needed the money. I did not lend him any* [246, с. 28] ‘Йому потрібні були гроші. Я йому їх не позичив’. У перефразованому реченні відсутність сполучника *but* ‘але’, за словами Е. Рудольф, робить контраст немаркованим та може сприйматися тільки завдяки нашим загальним знанням: англ. В обидвох реченнях (як зі сполучником *but* ‘але’, так і зі сполучником *although* ‘хоча’) стверджує Е. Рудольф, присутня одна і та ж «причинна константа: необхідність допомоги. Всупереч очікуванням людина не допомагає. Обидві конструкції сигналізують про відсутність очікуваної дії: «причинний ланцюжок, який сприймається як нормальний у таких випадках, порушений: очікувана дія не відбулася» [246, с. 28].

О. Ю. Інкова-Манзотті не згодна з підходом Е. Рудольф до відношення протиставлення, що включає лише відношення «всупереч очікуваному» й допустові відношення. Російська дослідниця зазначає, що попри те, що відношення допусту завжди містить протиставний компонент, а відношення протиставлення може включати допустовий компонент (особливо у випадку вживання сполучника *mais*), проте в основі цих двох типів відношень лежать різні розумові операції. Різниця між цими типами відношень полягає в тому, як мовець заперечує проти аргументації якщо *p*, то *r*:

- мовець може заперечувати саму можливість здійснити перехід від *p* до *r*: фр. *Bien que ce soit faisable, ce n'est pas facile* ‘Хоча це можливо, це непросто’;
- мовець може не відмовитися від того, що *p* є аргументом на користь *r*, але вважати, що *p* не є достатньо вагомим аргументом, і наводити аргументацію, яка йде у зворотному напрямку: фр. *C'est faisable, mais ce n'est pas facile* [57, с. 84] ‘Це можливо, але це непросто’.

Перший випадок характеризує власне допустові відношення, а другий – відношення протиставлення, точніше, один з його типів – відношення «всупереч очікуваному». Саме різна «аргументативна» спрямованість компонентів є підґрунтям для створення протиставлення (допустового

протиставлення). Ця особливість протиставних відношень дозволяє створювати такі допустові конструкції, у яких уживання власне допустових сполучників неможливе; пор.: рос. *Я не смогу поехать за город: погода прекрасная, но у меня много работы* ‘Я не зможу поїхати за місто: погода прекрасна, але у мене багато роботи’ й рос. *Я не смогу поехать за город: хотя погода прекрасная, у меня много работы* ‘Я не зможу поїхати за місто: хоча погода прекрасна, у мене багато роботи’.

Крім того, причиново-наслідковий ланцюжок є підґрунтям лише одного виду протиставлення – відношення «всупереч очікуваному». Для інших типів протиставлення присутність причиново-наслідкового компонента в їх семантичній структурі не вимагається. Отже, мова йде про відношення допусту, оскільки одним з основних засобів, що виражають протиставлення, є сполучники *но / mais* ‘але’, яким притаманне в деяких, але не в усіх, контекстах допустове значення. Однак осторонь залишаються власне допустові сполучники, в основі семантики яких лежить порушення причиново-наслідкового ланцюжка. Ще одним аргументом на користь виключення допустових відношень зі складу відношень протиставлення є той факт, що підґрунтям протиставлення є сурядні, а не підрядні відношення, оскільки бути протиставленими можуть лише ‘однопорядкові’ явища [57, с. 85].

Досліджуючи відношення протиставлення, російські лінгвісти трактують його по-різному. У «Російській граматиці» сполучник *но* ‘але’ вважається ключовим показником протиставлення: «У реченнях зі сполучником *но* порівняльне значення завжди виступає як протиставлення; [...] сполучник *но* акцентує протилежність, протиріччя, поєднання несумісного й семантично співвідноситься зі сполучниками допустового значення» [147, с. 624].

Однак, на відміну від західноєвропейських лінгвістів, російські вчені єдині в думці, що протиставні й допустові відношення необхідно чітко розмежовувати. Крім сполучника *но* ‘але’, відношення протиставлення

можуть виражати аналоги сполучників, «де одні співвіднесені зі сполучником *но* (однако, зато, впрочем, все-таки, тем не менее) ‘але (проте, зате, втім, все-таки, тим не менше)’ , а інші такої співвідносності не виявляють (*наоборот, не то что*) ‘(навпаки, не те що)’» [147, с. 630]. «Їх значення виходять за межі власне протиставності» [147, с. 631].

Досліджуючи складне речення у російській мові вчена М. В. Ляпон виокремлює два принципи побудови протиставних відношень: «у сфері протиставлення реалізовано два принципи: принцип антитези й принцип, що умовно можна позначити як єднання неантагоністично суперечливого або принцип компромісу. Експлікатори антитези – релятиви *напротив* і *наоборот* ‘навпаки’. Їх вживання зумовлене наміром акцентувати діаметральну протилежність ситуацій, обговорюваних у співвіднесених частинах висловлювання. Експлікатори компромісу (сполучник *но* ‘але’ і його аналоги *однако* ‘проте’, *зато* ‘зате’, *только* ‘тільки’ і ін.) вносять коректив, виправлення, що обмежує або коригує сказане в попередній частині» [94, с. 152].

У своїй науковій праці російська вчена Н. Б. Кудрявцева, досліджуючи статус протиставних конструкцій у французькій мові, порівнює семантику протиставних відношень із семантикою розділових, порівняльних і допустових відношень [79].

Н. Б. Кудрявцева не зараховує допустові відношення до протиставних та у своєму дослідженні зазначає, що не всі протиставні конструкції можуть бути замінені допустовими. Водночас розділові відношення виступають одним з видів протиставлення: «різномірні явища, суміщені в розділових конструкціях у гіпотетичному плані, усвідомлені як несумісні, які виключають одне одного на етапі їх реалізації, що є підґрунтям для потенційного протиставлення» [79, с. 73].

У науковій розвідці *Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве* «Російський синтаксис у семантико-прагматичному просторі»

В. З. Санников досліджує особливості російських сурядних сполучників й зазначає, що існує багато різних класифікацій, але безперечно є загальне ядро, до складу якого відносять єднальні, розділові та протиставні сполучники [151, с. 178]. Єднальний сполучник *и* 'і', на погляд лінгвіста, «вказує на те, що обидві описувані події мають місце» [151, с. 179]; розділовий сполучник *или* 'або' – на те, що «кожна з описуваних подій можлива» [Там само]. Сполучники *но* 'але', *а* 'а', *не...а* 'не...а' належать до протиставних сполучників, однак науковець зауважує, що стосовно ознаки «реальність / нереальність / можливість, протиставні сполучники *но* 'але', *а* 'а' не відрізняються від з'єднувального сполучника *и* 'і', а їх виділення в окремий клас ґрунтоване вже на ознаці протиставлення / непротиставлення компонентів» [Там само]. В. З. Санников зазначає, що у протиставному контексті *не* 'не' – це не заперечна частка, а перша частина сурядного сполучника *не...а* 'не...а' та водночас відмічає, що значення *не...а* не прирівнюється до суми значень заперечення *не* 'не' та сполучника *а* 'а'. У контексті протиставлення *не* різко відрізняється від звичайного *не* у «нейтральному контексті». Мовознавець погоджується з думкою інших лінгвістів та вважає, що між протиставним запереченням *не...а* 'не...а' та нейтральним запереченням існують комунікативні, семантичні та синтаксичні відмінності [151, с. 180]. Підводячи підсумок, В. З. Санников також виокремлює три класи сурядних сполучників, але замість класу протиставних сполучників, мовознавець вводить клас «замісних», до складу якого входить лише частина протиставних сполучників.

Проведений аналіз досліджень показав, що протиставлення вивчається лінгвістами здебільшого поряд з допустовими відношеннями, хоча думки західноєвропейських та російських лінгвістів стосовно розмежування протиставних й допустових відношень не схожі. Очевидною є відсутність порівняльних досліджень, присвячених опису відношень протиставлення й засобів їх вираження в аналізованих у цій дисертації мовах.

Авторська позиція щодо дослідження протиставлення полягає в розумінні потреби комплексного підходу до встановлення особливостей аналізованої категорії. Протиставлення є не лише лінгвістичною категорією з конкретним планом вираження і змістовим навантаженням, але й категорією логіки і філософії, тому воно є багатоплановим і складним утворенням, покликаним синтагматично відображати перебіг думок мовця, спрямований на пізнання дійсності чи то в повсякденному житті, чи в художньому / науковому / публіцистичному і под. дискурсах. Існування протиставлення в мові є нічим іншим, як матеріалізацією розгортання думки мовця, вербальною актуалізацією логічних операцій носія мови, спрямованих на встановлення істини шляхом зіставлення понять і фокусування на їхніх протилежностях. Отже, врахування логічних параметрів протиставлення (контарність / контрадикторність), філософського складника (протилежність) і лінгвістичних особливостей (синтагматичні характеристики протиставлення в досліджуваній мові) вважаємо необхідними в сукупності для реалізації комплексного підходу до аналізу протиставлення, адже всі зазначені параметри сконденсовані в межах досліджуваної конструкції й водночас співіснують у кожній з них у синкретичній єдності. З високим ступенем універсальності протиставлення все ж таки може по-різному матеріалізовуватися в різних мовах залежно від контексту, змісту висловлення, семантико-синтаксичних характеристик мови, які накладають певні обмеження на сполучуваність одиниць, мовної картини світу лінгвоспільноти. Усе це спонукає до дослідження протиставлення в зіставному аспекті з урахуванням таких параметрів:

- 1) референтна віднесеність компонентів протиставлення;
- 2) час вияву протилежних або суперечливих протиставлених ознак референта (-ів);
- 3) спосіб вираження протилежних або суперечливих протиставлених ознак референтів;

4) тип логічних відношень між протилежними або суперечливими протиставленими ознаками референтів.

Вищезгадані параметри апіорі існують у протиставних конструкціях досліджуваних мов у синкретичній єдності й не можуть бути розчленованими, адже протилежні ознаки не можуть виявитися поза референтом або в референті безвідносно до часу або способу вираження в реченні, вони також не можуть бути неконтраарними й неконтрадикторними, якщо перебувають у відношеннях протилежності. Урахування синкретизму часу, місця, типу й способу вираження зіставляваних протилежних ознак у кожній із досліджуваних мов забезпечить комплексний підхід до вивчення протиставлення, дасть змогу виявити особливості синтагматичної комбінаторності ключових параметрів у межах протиставної конструкції у кожній мові, зробити висновки щодо аломорфних та ізоморфних рис протиставлення в мовах дослідження.

1.1.4.2 Розмежування протиставлення й суміжних з ним категорій

Протиставлення як один із способів логічного розгортання думки ніколи не вивчали ізолювано від інших, дотичних до нього способів актуалізації мислення. Такий підхід є абсолютно виправданим, адже дає змогу ідентифікувати тонкі грані споріднених, перемежованих між собою категорій. Суміжними з протиставленням категоріями в наукових дослідженнях визначають переважно порівняння, протиставність, опозицію, контраст, антонімію, протилежність, протиріччя й антитезу, що стають об'єктом досліджень як у межах мовознавства (адже будь-які мисленнєві операції матеріалізовані в мові), так і на міждисциплінарному рівні.

1.1.4.2.1 Протиставлення й порівняння

Категорія порівняння була предметом досліджень вітчизняних і закордонних філологів [28; 30; 50; 69; 73; 85; 89; 101; 110; 112; 113; 135; 139; 177; 180; 184; 188; 192; 202; 212]. Порівняння визначене як «фігура мовлення, в основі якої лежить логічна операція виділення найсуттєвішої ознаки

описуваного через пошук іншого» [289, с. 469]; «пояснення одного предмета до іншого, в якому передбачається наявність ознаки, спільної з першим» [272, с. 327]; «розумова операція порівняння має на меті виявлення рис подібностей і відмінностей (або того й іншого разом) між об'єктами» [290, с. 349]. Подібний погляд подано і в інших авторитетних словниках [297; 298].

У характеристиці порівняння як семантичної категорії в експліцитній або імпліцитній формі вчені виходять з досить традиційного філософського розуміння порівняння як проблеми передусім «поєднання», «співвіднесення» двох предметів, тобто здійснення якісного порівняння, важливими показниками якого є встановлення відношень тотожності і / або уподібнення. При цьому питання про виявлення відмінностей між ними (встановлення кількісного порівняння) перебуває на другому плані. Деякі мовознавці відносять до порівняння три мікрополя: тотожність, уподібнення й відмінність [176], інші обмежуються уподібненням у різних варіантах [48; 146]. Сам факт відмінності (навіть невеликої) між елементами провокує їхнє порівняння. На думку О. В. Савінова, «порівняння передбачає щось спільне, саме тому воно й може слугувати підґрунтям для логічних і пізнавальних процесів, що розвиваються із процесів ототожнення й розрізнення» [149, с. 39]. Унаслідок порівняння встановлюють перевагу одного над іншим. Значення переваги можуть висловлювати форми ступенів порівняння ознакових номінацій у контексті реалізації всіх необхідних синтаксичних зв'язків і за умови когнітивного осмислення того, що в більшому або меншому ступені вияву ознаки набуває розвитку значення переваги.

Однак варто зазначити, що зіставлявання порівнюваних ситуацій може набувати протиставного відтінку: укр. *Тепер нотар дивився на зніченого Павла більш приятно, ніж перед цим* [304, с. 8]. Обов'язкова для протиставлення двокомпонентна структура імпліцитно включає третій елемент або підставу для порівняння: «Дві речі, між якими не існує підстави для порівняння, або, іншими словами, вони не мають жодної спільної ознаки (наприклад,

чорнильниця і свобода волі), не можуть бути протиставлені одна одній» [181, с. 72]. Отже, точка відмінності – це початковий пункт розвитку відношень протиставлення у відношеннях тотожності; точка дотику – єдиний зближувальний елемент в умовах крайнього протиставлення.

Авторська думка збігається із твердженнями, які констатують, що підґрунтям протиставлення є відношення єднання, яке є підставою для зіставлення, що виявляється у вигляді: а) порівняння з максимальною концентрацією точок дотику (за термінологією М. Р. Львова – «стримане, ослаблене протиставлення» [274, с. 22]); б) протиставлення, що має більше точок розриву й у полярних точках розриву акцентує відмінність. На нашу думку, порівняння спрямоване на виявлення деякого відношення між об'єктами, чимось схожими один на одного й водночас чимось відмінними один від одного. При порівнянні відбувається уподібнення одного предмета або явища іншому за певною спільною для них ознакою. Мета порівняння – виявити в предметі або об'єкті порівняння нові, важливі властивості. Протиставлення ж націлене на зіставлення предметів або об'єктів з метою демонстрування їх протилежності.

1.1.4.2.2 Протиставлення й протиставність

Лексема «протиставний» поза межами термінології на початку XIX століття вживалася в загальному значенні на позначення такого референта, «що виявляє противність» [284, с. 660], проте до XX століття звужує значення до термінологічного – «тільки у вираженні: протиставний сполучник (лінгв.) – сполучник, що виражає протиставлення одного слова або пропозиції іншій, наприклад, *але, ж*» [288, с. 1022].

У тлумаченні, поданому у словнику сучасної російської літературної мови для слова «протиставний», також збережене обмеження в сполучуваності та вживанні: по-перше, «протиставним» може бути лише сполучник, по-друге, лише «в граматиці» [285, с. 1449]. Тлумачний словник російської мови С. І. Ожегова й Н. Ю. Шведової, попри традиційне обмеження

граматичною сферою вживання, розширює сполучуваність прикметника – «протиставний сполучник» і «протиставні відношення» [279, с. 643].

У словнику лінгвістичних термінів О. С. Ахманової визначення слова «протиставний» є набагато ширшим, ніж це було подано в словникових статтях, присвячених йому як предмету лексичного тлумачення, про що свідчать наведені варіанти сполучень: «протиставний ряд; протиставними можуть бути зв'язок, поєднання, сурядність, прислівник» [264, с. 369].

У дослідженнях А. І. Берестової, Т. М. Калькової, Д. І. Ішханової здійснено спроби розмежувати терміни «протиставлення» й «протиставність»: «Відношення протиставності є результатом логіко-розумового процесу зіставлення – порівняння – протиставлення» [20, с. 1]; «Під протиставним відношенням ми розуміємо логічне відношення, що містить в собі значення протиставлення в найширшому сенсі слова» [59, с. 243]; «Протиставністю [...] буде синтаксичне вираження відношення протиставлення» [58, с. 9]. При цьому: 1) протиставність належить до однієї з найважливіших категорій мови – логічної, семантичної, когнітивної [20, с. 1], [58, с. 6]; 2) відношення протиставності входять до системи універсальних змістових відношень [20, с. 4; 58, с. 8]; 3) підґрунтям значення протиставності є понятійна категорія протиставлення, або протилежності [20, с. 4], [58, с. 8]. Отже, дослідники не ототожнюють поняття «протиставлення» й «протиставність» і підсумовують: протиставність містить у собі значення протиставлення [59, с. 243]; «категорія протиставності у відомому сенсі виявляється і ширшою, і водночас вужчою, ніж категорія протиставлення» [58, с. 8].

На думку М. С. Милованової, «відношення протиставлення – протиставність – це не зовсім відношення типу більше / менше, вужче / ширше й не відношення включення (тобто родо-видові). Це відображення взаємовідношень мови й мислення, точніше – категорій мови й категорій мислення: протиставність – мовна інтерпретація ідеї протиставлення» [107, с. 35]. Під протиставленням дослідниця розуміє

«об’єктивне (просторове) протиставлення, логічне (абстрактно-наукове) й суб’єктивне протиставлення (протиставність)». Протиставність – «це один з різновидів протиставлення, тому обсяги понять протиставлення й протиставність не збігаються: з одного боку, не кожне протиставлення є суб’єктивним, тобто таким, що виражає в тому або іншому ступені позицію суб’єкта; з іншого, – протиставність (конструкція *Я проти*) не має обов’язкової для протиставлення чітко організованої й формально вираженої двокомпонентної структури» [107, с. 36].

Зважаючи на вищесказане, у пропонованому дослідженні поняття протиставності й протиставлення розмежовуємо, а ключовим терміном на позначення аналізованого явища вважаємо лексему **протиставлення**, вживану для мовних одиниць, обов’язковим критерієм яких є щонайменше двокомпонентність.

1.1.4.2.3 Протиставлення, опозиція й контраст

Протиставлення відіграє важливу роль у мовних системах, незалежно від того, до якої групи належать мови, чи є вони спорідненими, мертвими або сучасними. У домені мовознавства воно також використовується як інструмент для опису лінгвістичних закономірностей, парадигматичних і синтагматичних особливостей мов. Як елемент логічного інструментарію метамови протиставлення тісно пов’язане з такими поняттями, як контраст й опозиція.

У Лінгвістичному енциклопедичному словнику можна знайти таке визначення поняття опозиція: «Опозиції (від лат. *oppositio* – протиставлення) мовні – лінгвістично істотна (виконує семіологічну функцію) відмінність між одиницями плану вираження, якому відповідала б відмінність між одиницями плану змісту» [273, с. 349]. Дещо по-іншому, з вербалізацією процесу реалізації методу протиставлення, поняття опозиції розглянуто в словнику-довіднику лінгвістичних термінів Д. Е. Розенталя й М. О. Теленкової: це «протиставлення двох або декількох однорідних одиниць мови, здійснюване

для виявлення відмінностей між ними» [282, с. 178]. І це не випадково, адже ідентифікація одиниці полягає у встановленні тих ознак фонетичної або семантичної субстанції, якими відрізняються досліджувані одиниці одна від одної, тобто опозиція передбачає розподіл протиставлених одиниць на частково загальні (підстава для порівняння) й частково різні елементи, диференційні ознаки.

В англійському словнику Вебстера подано визначення лінгвістичної опозиції як «відношення між будь-якими двома одиницями в межах лінгвістичної системи, особливо між мінімальними окремими фонемами» [300, с. 1359].

Проблему опозиції й контрасту досліджували різні вчені: Г. В. Андрєєва [7], В. Арнольд [10], І. Р. Гальперін [35], Н. О. Гриня [44], Ж. П. Кантіно [61], Д. О. Колодько [71], Е. В. Кузнецова [83], Т. В. Лаврентьєва [86], А. А. Лучик [93], С. Маркус [97], Л. П. Позняк [133], Дж. Пустейовський [242], Ф. де Соссюр [164], Ю. С. Степанов [169], М. С. Трубецький [182] та ін.

Російський філолог М. С. Трубецький запропонував учення про опозицію, підґрунтям якого є відома теза Ф. де Соссюра: «Весь лінгвістичний механізм обертається навколо тотожностей і відмінностей, причому ці останні лише зворотна сторона перших» [164, с. 52]. Російський учений стверджує, що опозиція можлива лише тоді, коли між її членами є не лише відмінності, але й спільні ознаки. Ці ознаки можна вважати підставою для зіставлення [181, с. 36–37]. М. С. Трубецький визначає опозицію як парадигматичне поняття [181, с. 115]. Мовознавець розглядає привативні опозиції як опозиції, у яких одному члену властива ознака, а іншому – не властива. Члена опозиції, що характеризується наявністю ознаки, він називає «маркованим», а члена опозиції, у якого ознака відсутня, – «немаркованим».

На думку В. М. Руднєва, бінарна опозиція є універсальним засобом пізнання світу, що особливо активно використовуваний і, головне, усвідомлений як такий в XX столітті [283]. Бінарні опозиції мають

універсальний характер: життя – смерть, щастя – нещастя, правий – лівий, гарне – погане. Ліва частина опозиції вважається завжди маркованою позитивно, права – негативно. Важливу роль у вивченні механізму дії бінарної опозиції, за В. М. Руднєвим, відіграє поняття медіації, тобто посередництва між крайніми членами опозиції [283]. Очевидно, що бінарні опозиції – це не що інше, як привативні опозиції М. С. Трубецького.

Другим типом опозицій, на погляд М. С. Трубецького, є градуальні опозиції, членам яких властивий різний ступінь однієї і тієї ж ознаки. Вчений вважає, що градуальні опозиції порівняно рідкісні і не настільки важливі, як привативні. Третій тип становлять еквіполентні опозиції, обидва члени яких є логічно рівноправними, тобто не є ні двома ступенями якої-небудь ознаки, ні ствердженням або запереченням ознаки. Еквіполентні опозиції належать до найчастотніших у будь-якій мові [182, с. 82].

М. С. Трубецький опрацював теорію опозицій для фонологічної системи мови, проте наголосив, що вона може бути застосована для аналізу інших рівнів мови. Надалі вчені використовували цей метод під час дослідження у таких галузях мовознавства, як морфологія, граматики й семасіологія. Так, Л. О. Новиков стверджував, що опозиція є не лише протиставленням мовних одиниць, а також ефективним методом аналізу подібностей і відмінностей її компонентів: «Опозиції як глибинні структури образів розкривають суть їхнього змісту й естетичної значущості, концентрують увагу читача на головному, домінувальному в них і роблять саме вивчення тексту більш визначеним і точним» [121, с. 270].

Л. О. Новиков використовує поняття лексичної опозиції для характеристики відношень між членами однієї лексико-семантичної парадигми – антонімами. Залежно від характеру протилежності Л. О. Новиков виділяє антоніми, які виражають якісну протилежність; антоніми, що виражають додатковість (комплементарність); антоніми, що виражають

протилежну спрямованість дій, властивостей і ознак (векторні антоніми); антоніми-конверсиви (виражають дії і відношення як зворотні) [119, с. 200].

Поняття контрасту широко вживане в лінгвостильовому аналізі, проте його однозначного визначення немає. Вчені розглядають контраст як різко виражену протилежність у будь-якому відношенні [8, с. 11], різновид опозиції [245, с. 90], взаємне протиставлення синтагматично зіставляваних одиниць [99, с. 45; 265, с. 207], загальний принцип організації різних синтаксико-стилістичних прийомів, що полягає в різкому протиставленні різних елементів тексту з метою створення певного стилістичного ефекту й виражається в різних типах текстів за допомогою системи різноманітних мовних засобів [123, с. 130; 133, с. 82; 179, с. 24]; фігура мови, яка полягає в антонімуванні лексико-фразеологічних, фонетичних, граматичних одиниць, що втілюють контрастне сприйняття художником дійсності [265, с. 200].

Наведені визначення демонструють, що контраст має двопланову, біполярну структуру й ґрунтується на парі маркованих одиниць. В. М. Аврасін зазначає, що контраст – «це щось дво полюсне між *a* і *b*, причому *a* необов'язково має репрезентувати еталон, його вихідну точку» [1, с. 112]. На думку М. Ріффатера, «стилістична значущість контрасту прихована у відношенні, створюваним ним між двома елементами, що зіштовхуються; без їхньої взаємодії в послідовності не виникає жодного ефекту» [145, с. 87]. В. В. Одинцов вважає, що контраст – «стилістичний принцип розгортання мови, що полягає в динамічному протиставленні двох змістовно-логічних і структурно-стилістичних планів викладу» [278, с. 115]. Контраст є художнім прийомом створення образів, заснованим на різкому протиставленні явищ, подій, персон, характерів.

Дж. Лайонз здійснив спробу диференціювати лексичні опозиції і визначив їх як дихотомію, або бінарне протиставлення різного роду контрастивів без обмеження кількості компонентів у парадигматичному ряду [87].

На думку А. Мартіне, контраст відображає відношення між одиницями мовленнєвого ланцюга, а опозиція – відношення між одиницями, що входять до однієї парадигми, як протиставлення в системі [98].

Услід за Г. В. Андрєєвою, О. В. Кулешовою, С. О. Станіславською, у цьому дослідженні поняття протиставлення, контрасту й опозиції не ототожнюються: під контрастом ми розуміємо один із видів синтагматичних відношень, а під лінгвістичною опозицією – один із видів парадигматичних відношень [7, с. 5; 84, с. 6; 167, с. 23]. Опозиція є методом аналізу, який дозволяє виявити подібності і відмінності її компонентів. Контраст виступає прийомом, який ґрунтується на різкому протиставленні окремих художніх форм для підвищення їх художньої виразності й виразності твору загалом, коли активне порівняння підкреслює різні просторові й часові якості. Відповідно протиставлення є мовленнєвою категорією, яка виражає відношення протилежності (контрарності або контрадикторності) й містить синкретичні параметри часу й референтності.

1.1.4.2.4 Протиставлення, антонімія, протилежність і протиріччя

У лінгвістичних дослідженнях часто не розмежовують поняття «протилежність», «протиріччя», «протиставлення», що зумовлено, на наш погляд, відмінностями в підходах учених до цього питання.

Буденне, загальнолюдське розуміння протилежності є універсальним, так само відповідним для будь-якого напрямку пізнання й діяльності: «те, що несхоже, і той, хто несхожий з іншими за своїми якостями, властивостями» [266, с. 1032]. Як справедливо зауважує В. В. Зеленський, «унаслідок самої природи своїх думок і мови люди неминуче змушені (несвідомо) все ділити на свої протилежності. Звідси антиномність будь-яких стверджень» [269, с. 8]. Варто зазначити, що антонімія та логічна категорія несумісності понять взаємопов'язані. У свою чергу, несумісні поняття поділяють на протилежні й суперечливі. Поняття «протилежність» виступає як основна категорійна ознака антонімії. До антонімів відносять як слова з протилежним значенням,

так і слова, протиставлювані одне одному як корелятивні. Таке розуміння антонімії подано в праці В. М. Ключової *Проблема антонимии* «Проблема антонімії». На думку дослідниці, антонімами є «протиставлення будь-якого слова іншому слову, що є вираженням окремоті відповідного поняття, наприклад, книга – не книга, буря – не буря» [67, с. 83], а також «протиставлення шляхом заперечення цієї якості або дії, наприклад, розумний – нерозумний, любити – не любити» [67, с. 83]. Отже, суперечливі поняття також можуть знаходити в мові вираження у вигляді антонімії.

Цей погляд підтримує і М. П. Колесников, який зараховує до числа антонімів слова, протиставлені за будь-якою ознакою, у тому числі й власні назви, наприклад: Монтеккі – Капуллетті, вівця – баран [270, с. 45]. Подібний підхід реалізовано й у «Словнику лінгвістичних термінів» О.С. Ахманової, яка подає таке визначення антонімів: 1) «слова, що мають у своєму значенні якісну ознаку й тому здатні протиставлятися за значенням (хороший – поганий) ...» [265, с. 47]; 2) «... слова, протиставлені одне одному як корелятивні (брат – сестра), ... як такі, що позначають протилежно спрямовані дії (йти – приходити) ...» [265, с. 47]. Відповідно до розглянутих визначень антонімів, «протилежність» розуміють і як якісну протилежність (хороший – поганий), і як різноспрямованість дій (приходити – іти), і як корелятивні поняття (сестра – брат), і як заперечення будь-якої дії (любити – не любити).

Антоніми часто виникають у мовленні, де слова вживаються в переносних та інших значеннях, потрапляють у контекстні залежності й у зв'язку із ситуацією або задумами учасників спілкування набувають протилежних сем [53, с. 179]. Антоніми в кожному окремо взятому художньому творі – це унікальне явище, що становить частину цілого, тобто стилю автора, а сама категорія протиставлення бере участь у створенні художнього світу твору. Вони дають змогу відображати подвійність і нерідко суперечливість явищ дійсності, позначати протилежні, але співвідносні поняття. Ця мовна категорія широко використовується в організації складного

художнього світу, що служить аналогом реального, але наповненого елементами, визначуваними індивідуально-авторською свідомістю (наприклад, художній час і простір, структуровані автором не за аналогією з реальними часом і простором, а залежно від інтенцій письменника). Найбагатший матеріал для цього дає контекстуальна антонімія, тому що, на відміну від мовної, вона має набагато більший спектр можливостей вираження художнього задуму.

Деякі дослідники визначають антонімію як «найбільш повне протиставлення слів» [195, с. 145] або як «семантичне протиставлення» [265, с. 47]. На думку Д. М. Шмельова, «антонімічними можуть бути слова, протиставлені за найзагальнішою й найсуттєвішою для їх значення семантичною ознакою, причому вони перебувають на крайніх точках відповідної лексико-семантичної парадигми» [195, с. 145].

Варто також зазначити, що протилежності знаходяться у стані постійного протиріччя. Категорія протиріччя посідає одне з центральних місць не лише у філософії, логіці, психології, соціології, а й у лінгвістиці. Як зазначає Л. О. Новиков, «лінгвістичне розуміння протиріччя засноване на поєднанні його формально-логічних і діалектичних (філософських) уявлень, силогістики Арістотеля й діалектики Платона» [122, с. 326]. Саме поняття протиріччя, на думку Н. Д. Арутюнової, у працях лінгвістів є неоднорідним, тому що «під нього підводять несхожі між собою явища: 1) недопустимість співприсутності в тексті як одноразовому продукті одного мовця ствердження й заперечення однієї думки; 2) несумісність семантичних компонентів; 3) невідповідність синтаксичних зв'язків семантичним відношенням; 4) розлад між комунікативними цілями мовця і смислом або пресупозиціями висловлювання; 5) одночасна співвіднесеність з різними точками відліку або навіть різними точками зору; 6) емпірична неможливість інтерпретувати речення за зразком устрою нашого світу» [11, с. 3]. Цим фактом пояснюються висловлювання лінгвістів про те, що «... саме поняття «протиріччя» вкрай

суперечливе» [156, с. 289]. О. А. Лимаренко зауважує, що «лінгвокогнітивною іпостассю протиріччя є контрадикторність» [91, с. 158] і розрізняє логічну й когнітивну контрадикторності. Логічна контрадикторність ґрунтована на суперечливих судженнях, що виключають одне одного [291, с. 392; 292, с. 371]. О. А. Лимаренко зазначає, що одне із контрадикторних суджень є необхідно хибним, а інше – істинним. Логічні відношення між судженнями передбачають, що істинність одного з них означає хибність іншого й що третього, середнього, проміжного варіанта між ними не існує, тобто якщо відомо, що певне судження істинне, то контрадикторне йому обов'язково є хибним. Вихід із контрадикторного протиріччя є мало ймовірним [Там само].

Другим типом, за О. А. Лимаренко, є когнітивна контрадикторність, яку ще називають когнітивним дисонансом і яка «заснована не на взаємовиключних судженнях, а на таких, що базуються на невідповідності дійсного і належного в епістемічному світі мовця» [91, с. 159]. Дослідниця наводить такі приклади: (1) *На вулиці холодно, але він пішов без шапки* та (2) *Він пішов без шапки, хоча на вулиці холодно*. Вона зазначає, що ці речення мають певний когнітивний дисонанс. Мовець або не може, або не хоче, або не знає, як пояснити такий стан речей. Такі висловлення, кваліфіковані також як суперечливі, можуть отримати різну інтерпретацію, оскільки розуміння має плюральний, множинний характер [Там само].

Отже, можна дійти до висновку, що лексичне протиставлення виражається антонімією, до якої зараховують як контрарні лексеми, так і контрадикторні. Семантичною сутністю протиставлення виступають різка протилежність і повне протиріччя. Протилежність ґрунтована на судженнях, між якими можлива альтернативна, проміжна ознака; протиріччя ж не передбачає третьої, середньої ознаки між двома судженнями.

1.1.4.2.5 Протиставлення й антитеза

Поняття антитези використовують найчастіше в розширеному тлумаченні, при цьому науковці об'єднують лінгвістичне, логічне й

літературознавче розуміння антитези й вживають слова протиставлення й антитеза як синоніми. Розгляду антитези присвячена низка робіт [6; 18; 31; 47; 49; 50; 66; 136; 144; 168; 183; 223; 267; 272; 276; 278; 280; 294; 295].

У термінологічному словнику П. С. Дудика антитеза визначена як «мовний зворот, вислів, у якому різко протиставлені думки, явища, риси характеру, поведінка особи тощо з метою посилення враження від мовленого – сказаного або написаного» [53, с. 353].

У словнику лінгвістичних термінів антитеза кваліфікована як «стилістична фігура, що полягає в зіставленні протилежних явищ, образів, думок чи понять для підсилення виразності» [268, с. 16]. Мовне підґрунтя антитези у вигляді її головного лексичного матеріалу складають слова-антоніми, мовна сутність яких полягає у «вираженні функції протилежності, поляризації слів у тотожних поняттях» [34, с. 222]. Антоніми виступають маркером контрасту. У художньому тексті вони можуть набувати експресивності, реалізовувати авторські ідеї з контрастним зображенням дійсності або характеристик референтів.

Ш. Баллі зазначав, що «антитеза в найширшому значенні цього слова є не що інше, як продовження й розвиток властивої людському розуму тенденції до протиставлення понять. Антитеза є переконливим прикладом того, що стильові прийоми відтворюють і «естетизують» природні тенденції мови» [15, с. 194].

І. М. Стефановський у «Навчальному курсі теорії словесності» отожднює поняття протиставлення й антитези, акцентує, що протиставлення (антитеза) – це стилістична фігура, заснована на нашій здатності – з особливою виразністю, сприймати ті враження, які швидко змінюються іншими, протилежними. Подібно до того, як для організму відчуття, наприклад, тепла і холоду бувають особливо чутливі при швидкому переході одного в інше, так і в галузі пізнання глибше за все закарбовуються в нашій душі взаємно

протилежні враження. Тому часто з метою розпалення сильнішого почуття навмисно малюють іншу картину, протилежну [171, с. 47–48].

Т. Г. Хазагеров і Л. С. Ширіна вважають, що «антитеза реалізована у вигляді висловлювання, що містить два слова або дві групи слів, пов'язаних між собою відношеннями лексичної або контекстуальної антонімії» [185, с. 200].

У дослідженнях антитези [14; 18; 29] увага дослідників сконцентрована на класифікації антитез за структурно-семантичними й композиційно-стильовими принципами. Антитезу кваліфікують як структурно-семантичний принцип організації художнього тексту, ґрунтований на протиставленні мовних елементів різних рівнів тексту.

На думку Л. В. Вертаєвої, опозиції граматичних, лексичних і композиційних елементів виступають ключовими типами мовних протиставлень у тексті. «Характер семантизації різних мовних протиставлень залежить від способу формування опозиції і її зв'язку з контекстом» [29, с. 170]. Дослідниця зазначає, що граматичні протиставлення стають релевантними в певному лексичному контексті, від якого вони отримують додаткову конкретну семантику. Щодо лексичних одиниць, то вони мають великий семантичний потенціал, відрізняються більшою незалежністю щодо утворення певних значень і є результатом осмислення семантичного наповнення цієї опозиції в цілісний художній контекст. Л. В. Вертаєва доходить висновку, що художній ефект, який становить суть твору мистецтва, спостережуваний лише у взаємодії різних протиставлень, оскільки виявляються імплікації, виникають нові конотативні й смислові значення, виразніше відчувається контекст, чіткіше проступає авторська позиція, активізуються асоціації з позатекстовим середовищем [29]. Вона стверджує, що в художньому тексті антитеза зазвичай поєднувана з іншими стилістичними прийомами, зокрема, з повтором, при цьому одиниці, що “повторюються, слова і словосполучення слугують лише фоном, на якому

різко виокремлюються інші одиниці висловлювання, які не повторюються” [29, с. 264].

У працях зі стилістики ще з часів О. О. Потебні триває дискусія щодо співвідношення контрасту й антитези [14; 36; 102; 137; 162]. З урахуванням семантичної близькості антитези й контрасту, вчені прагнуть розрізняти їх за кількісною ознакою [14] й за структурною організацією [162]. Л. О. Матвієвська співвідносить антитезу й контраст як прийом і композиційний принцип розгортання мови. На її думку, антитеза входить до контрасту як частина до цілого. Антитеза й контраст співвіднесені один з одним як вид і рід, тобто перебувають у гіперо-гіпонімічних зв'язках [103].

Л. Т. Бабаханова відстоює погляд, за яким поняття «антитеза» належить до лінгвостилістики: термін «антитеза» застосовують для позначення стилістичного прийому, а термін «контраст» є ширшим поняттям, що входить до літературознавства, логіки, філософії [14]. Це дає підстави зробити висновок, що антитеза є стилістичною фігурою, що виражає ідею протиставлення. Відповідно контраст слугує для вираження зв'язків зіставлення й протиставлення.

І. Р. Гальперін кваліфікує антитезу як виключно лінгвістичний прийом, що має як стилістичне, так і логічне підґрунтя. Він розмежовує поняття контрасту й антитези й визнає, що структурно й семантично вони є споріднені [34, с. 223].

У дисертаційному дослідженні Р. Ш. Агамурadowої обґрунтована думка про те, що антитеза є семантичною фігурою, яка не є окремим принципом побудови семантичних фігур. Дослідниця вважає протиставлення принципом, що є підґрунтям антитези й інших стилістичних фігур цього ряду, і визначає його як загальний парадигматичний принцип побудови семантичних фігур, за яким побудовані також оксюморон, зевгма та ін. [2, с. 18].

Отже, видається за можливе зробити такий висновок: антитеза – це стилістична фігура, що втілена у вигляді висловлювання й реалізує ідею

протиставлення. Протиставлення є більш широким поняттям, яке належить до сфер філософії, логіки, літературознавства й психології. Протиставлення є асоціативним принципом, семантичною сутністю якого є різка протилежність і повне протиріччя. Саме на ґрунті протиставлення побудовано такі стилістичні фігури, як антитеза, оксюморон і зевґма.

1.2 Методика дослідження категорії протиставлення

Системний опис особливостей вираження категорії протиставлення в англійській, німецькій, французькій, українській і російській мовах стає можливим у межах зіставного дослідження мовних явищ, цінність якого полягає в тому, що «міжмовне порівняння зміщує пояснення лінгвістичного феномену в одній мові на новий, зовсім інший, рівень» [207, с. 6] і дає змогу «зрозуміти сутність людської мови загалом» [251, с. 10].

Зіставлення прикладів протиставлення мов різного ступеня спорідненості покликане, по-перше, виявити аломорфні властивості протиставних конструкцій, спричинені лінгвістичними чинниками, ментальністю різних народів, стилем авторів творів; по-друге, встановити ізоморфні особливості протиставлення, універсальні для носіїв усіх мов дослідження. Серед сучасних студій з контрастивної лінгвістики важливими для аналізу протиставлення в різноструктурних мовах є дослідження О. Ю. Інкової-Манзотті на матеріалі французької й російської мов [57], З. А. Юсупової на матеріалі французької, англійської й російської мов [196], О. Б. Плаксіної на матеріалі російської й французької мов [130].

З метою виявлення спільних і відмінних рис вираження категорії протиставлення в різних мовах найрезультативнішим є застосування зіставно-синхронного аналізу, який, як і будь-яке зіставлення, ґрунтований на трьох етапах: 1) точний і повний опис зіставляваного матеріалу; 2) власне зіставлення; 3) вияв контрастів і тотожностей [75, с. 93].

Мета дисертаційного дослідження полягає у проведенні комплексного зіставного аналізу протиставних конструкцій, зокрема їхніх структурних властивостей, функцій і семантико-синтаксичних особливостей у сучасній англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах. Досягнення цієї мети зумовлює комплексну методику, процедура якої охоплює певні етапи, які перегукуються з думкою В. Д. Аракіна про основні складники зіставного аналізу: 1) системний підхід до опису подібностей і відмінностей; 2) оперття на план змісту зіставляваних явищ; 3) вивчення функційних особливостей зіставляваних одиниць [9, с. 32–35; с. 61–67].

До параметрів, неодмінно властивих протиставленню, належать параметри континууму (місце й час), що передбачають зіставлення контрарних або контрадикторних ознак. Будь-яка протиставна конструкція не може поєднувати незіставлявані поняття, а пропозиція, виражена нею, завжди є локалізованою подією або станом речей, а тому не може існувати поза параметрами місця й часу, а отже, не може бути безреферентною або існувати поза часом. Визначені параметри органічно пов'язані в протиставних конструкціях і завжди реалізовані в них у сукупності, що й мотивує комплексність підходу до аналізу протиставлення в цьому дисертаційному дослідженні. Комплексності й системності цієї розвідки також сприяє з'ясування функцій протиставних конструкцій як реалізації комунікативних настанов мовців п'яти мов, інструментарієм мовлення яких виступають протиставлення.

Дослідження виконувалося в декілька етапів.

а) Укладання корпусу. Під час першого етапу методом суцільної вибірки здійснено добирання одиниць фактичного матеріалу – прикладів протиставлення з художніх творів англійської, німецької, французької, російської та української мов початку ХХІ століття. Сумарна кількість творів становить 15 (по 3 автори в кожній мові) одного жанру. Аналіз протиставлення проводиться на значному емпіричному матеріалі (загальний

обсяг текстового матеріалу становить близько мільйона знаків у кожній з досліджуваних мов), що дає змогу зробити міжмовні узагальнення й спостереження зіставного характеру. Для укладання корпусу були опрацьовані такі критерії добору матеріалу:

- 1) наявність у пропозиції щонайменше двох ознак одного або кількох референтів;
- 2) наявність спільного підґрунтя для протиставлення цих ознак;
- 3) наявність контрарних або контрадикторних відношень між цими ознаками.

б) Визначення характеристик параметра місця (референтності)

На другому етапі з метою встановлення залежності продуктивності протиставлення від параметру референтності в зіставляваних мовах було розподілено дібраний матеріал на дві групи: 1) пропозиції, у яких протиставлені ознаки належать одному й тому ж референту; 2) пропозиції, у яких протиставлені ознаки належать різним референтам. Завдяки цьому було встановлено, що продуктивність протиставлення демонструє пряму залежність від кількості референтів, залучених до протиставної конструкції, а також відіграє важливу роль у плані особливостей поєднання з іншими параметрами протиставлення (див. висновок на с. 203).

в) Аналіз семантико-синтаксичних властивостей протиставлених понять

З метою пошуку закономірностей у протиставних конструкціях у плані виявлення більшої / меншої схильності окремих семантико-синтаксичних елементів вступати у протиставні відношення у досліджуваних мовах був здійснений семантико-синтаксичний аналіз компонентів протиставлення, який показав, що протиставлення реалізоване переважно однокомпонентними моделями, такими як актанта, атрибутивна, сирконстантна (з подальшим розподілом на спосіб дії, ступеня, локації, часу) і предикатна. Цей етап дослідження дав змогу дійти висновку, що представники зіставляваних мов

українською рідко актуалізують протиставлення в синтетичних моделях (див. Додаток Д), а також дозволив висновувати, що предикати й атрибути є найбільш сприятливим семантико-синтаксичним середовищем для реалізації протиставних відношень (див. висновок на с. 204).

г) Визначення характеристик параметра часу

Дібраний емпіричний матеріал було проаналізовано на предмет часових характеристик реалізації протиставних відношень із метою виявлення можливої залежності продуктивності окремих типів протиставлення від параметра часу. Такий підхід виявився виправданим, адже дозволив встановити вплив різночасності на когнітивне ускладнення протиставних конструкцій (див. висновок на с. 200).

г) Визначення характеристик параметра способу вираження протиставлених понять

З метою визначення впливу способу вираження протиставлення на продуктивність моделей протиставлення було проведено аналіз способів імплементації протиставних конструкцій: експліцитного або імпліцитного. Дослідження імпліцитності й експліцитності здійснені в різних аспектах [3; 4; 16; 25; 26; 45; 54; 111; 117; 124; 132; 160; 161; 173; 211; 217; 243; 244; 261], але праці, присвячені вивченню протиставлення й способів його вираження в різноструктурних мовах, відсутні.

Експліцитне й імпліцитне як категорії аналізу тексту тісно пов'язані з категорією протиставлення, адже протилежні ознаки референтів можуть бути виражені як експліцитно, так і імпліцитно. Як зазначає український мовознавець А. М. Приходько, мовна специфіка власне-протиставних конструкцій полягає в тому, що вербалізуються не всі смислові ланки протиставлення, а як мінімум дві залишаються за межами висловлювання [138, с. 243].

У словнику Д. М. Ушакова слово «експлікація» має такі дефініції: «1) роз'яснення, пояснення; 2) текст, що містить роз'яснення різного роду

символів і умовних позначок на планах, картах» [288, с. 1220]. Ця словоформа походить від латинського слова *explicatio* і має значення: «1) розгортання; 2) детальний виклад, дар зрозумілого викладу; 3) пояснення» [287, с. 328].

У тлумачному перекладознавчому словнику Л. Л. Нелюбіна експлікація – це «тенденція природних мов до відкритого, явного словесного вираження семантичних компонентів і роз'яснення, пояснення умовних позначень» [275, с. 255].

Л. Л. Нелюбін подає такі визначення цієї лексеми: 1) має відкрите вираження, маркований; 2) пояснювальний, що пояснює, виражений, точний [275, с. 256]. У тлумачному словнику дієслово «експлікувати» означає «забезпечити, супроводити експлікацією» [288, с. 1220].

Російська дослідниця М. М. Маликова проводить ґрунтовне дослідження експліцитного й імпліцитного способів вираження протиставлення на матеріалі російської мови й розглядає приклади протиставлень, що репрезентовані експліцитно в одному проміжку часу й аспекті та в різному часі й аспектах щодо одного об'єкта або різних об'єктів. Розгляд імпліцитно реалізованого протиставлення привертає увагу до випадків, за яких експліцитно виражене явище може протиставлятися імпліцитному наслідку цього явища. У деяких випадках імпліцитним способом протиставлені не самі названі об'єкти, явища, ознаки, а їхні оцінки. На думку дослідниці, деякі протиставні конструкції мають лише один експліцитно виражений компонент.

Подібний дослідницький ракурс втілено й у праці української філологині Л. В. Кардаш, яка проаналізувала експліцитне й імпліцитне протиставлення на матеріалі української мови. Дослідниця поділяє думку М. Маликової й розглядає протиставні конструкції лише з погляду способу вираження ознак в одному часі й аспекті або в різному часі й аспекті щодо одного або різних об'єктів без урахування логічних відношень між протиставлюваними ознаками [63].

Вважаємо цілком умотивованим брати до уваги експліцитний та імпліцитний способи вираження ознак протиставлень під час їх аналізу. Це дасть змогу глибше простежити особливості протиставних конструкцій і виявити найчастотніший спосіб вираження протиставлення в художніх творах за параметром способу вираженості (див. Додаток Б і Додаток В).

д) Аналіз типу логічних відношень між зіставляваними поняттями

Під час аналізу протиставних конструкцій увагу було зосереджено на логічних відношеннях між зіставляваними ознаками референта (-ів). З метою визначення залежності структури моделей і продуктивності протиставлення від логічних відношень було проведено розподіл протиставних конструкцій відповідно до типу логічних відношень між зіставляваними ознаками. Результативність такого підходу засвідчена можливістю встановити низку закономірностей, які полягають у: а) з'ясуванні залежності типу семантико-синтаксичної моделі протиставлення від типу логічних відношень у межах конструкції (див. висновок на с. 199); б) кореляції продуктивності протиставлення і типу логічних відношень між його складниками (див. висновок на с. 199); в) впливі типу логічних відношень між компонентами протиставної конструкції на мовленнєвий спосіб її реалізації (див. висновок на с. 204).

е) Аналіз комунікативно-функційного потенціалу протиставних конструкцій

Комплексності й системності цієї розвідки також сприяє з'ясування функцій протиставних конструкцій як реалізації комунікативних настанов мовців п'яти мов. На цьому етапі дослідження завданнями було виокремлення основних функцій, що виконує протиставлення, виявлення схильності до використання носіями цього інструментарію з певною метою, з'ясування ймовірної залежності функційної специфіки протиставлень від генетичної спорідненості мов. Проведений аналіз дав змогу встановити часткову кореляцію способу реалізації протиставлення з окремими функціями, які воно

виконує (див. висновки на с. 151).

На всіх етапах дослідження було залучено низку методів лінгвістичного аналізу, оскільки всебічне зіставне вивчення протиставних конструкцій англійської, німецької, французької, російської та української мов передбачає застосування комбінації методів. Отже, основним методом дослідження протиставлення у цій праці є **порівняння**, де ключовими завданнями є опис ізоморфності, а також аломорфності моделей протиставлення з акцентом на відмінних рисах. Методом **зіставного аналізу** були виявлені спільні й відмінні протиставні моделі однореферентного й поліреферентного протиставлення, а також їхні комунікативні функції з метою виявлення подібностей і відмінностей у мовах дослідження. **Кількісний аналіз** у пропонованому дослідженні слугує підставою для висновків якісного характеру, що дає можливість підсумувати й підтвердити універсальні й відмінні особливості протиставлення в зіставляваних мовах, виявлені при розв'язанні завдань, передбачених метою дисертаційного дослідження. **Дескриптивний метод** забезпечує опис зіставляваних протиставних конструкцій і сприяє класифікації й інтерпретації досліджуваного матеріалу.

У процесі методичної реалізації вищезазначених етапів аналізу було окреслено термінологійний апарат дослідження, згідно з яким під протиставленням у дисертації маємо на увазі мовленнєву категорію, що виражає відношення протилежності й характеризується чітко організованою системою, обов'язковими параметрами якої виступають референтність, часова й просторова віднесеність і спосіб мовленнєвої актуалізації.

Отже, семантично однореферентні й поліреферентні протиставні конструкції становлять складне утворення, у якому актуалізовані лексичні значення зазнають експліцитних та імпліцитних смислових перетворень через призму протиставних відношень. Традиційно виділяють два види відношень між ознаками: 1) протиставлення протилежних понять (контрарні поняття); 2) протиставлення понять, що суперечать одне одному (контрадикторні

поняття). Протиставлення ознак як одного референта, так і декількох може відбуватися в одному або різних проміжках часу, що дає змогу нам розмежувати одночасне й різночасне протиставлення. Наочно застосовану в цій праці класифікацію можна подати у вигляді схеми (див. Додаток А).

Як видно зі схеми, протиставлення може бути однореферентним і поліреферентним залежно від кількості референтів, які мають зіставлявані ознаки. Кожне з них можна поділити за характером вираження на експліцитне або імпліцитне. У свою чергу експліцитне й імпліцитне протиставлення можуть актуалізувати зіставлявані ознаки в одному або різних проміжках часу щодо одного або декількох референтів, тому їх можна поділити на одночасні й різночасні. Одночасні й різночасні експліцитно або імпліцитно реалізовані однореферентні й поліреферентні протиставлення розмежуємо з урахуванням логічних відношень між зіставляваними ознаками (контрарних або контрадикторних).

Відповідно з метою комплексного й всебічного вивчення досліджуваної категорії під час аналізу протиставних конструкцій варто враховувати максимальну кількість властивих їм параметрів, а саме: параметр місця (референтної віднесеності), часу (одночасність/різночасність), типу логічних відношень між компонентами (контрарність/контрадикторність) і способу мовленнєвої актуалізації (експліцитність/імпліцитність).

Обмеження цієї праці полягає в тому, що в ній досліджено протиставні конструкції лише на матеріалі художньої прози, світ якої є вторинним щодо предметної реальності. Цей факт має безпосередній вплив на типологію протиставних конструкцій, описаних у цьому дослідженні, а також на висновки стосовно аломорфних характеристик досліджуваних мов у домені протиставлення, які варто розуміти як такі, що обмежені лише матеріалом дослідження. Однак аналіз протиставлення на матеріалі сучасної художньої прози дає змогу виявити тенденції, схильності й закономірності використання досліджуваних одиниць на сучасному етапі розвитку англійської, німецької,

французької, української й російської мов, що певною мірою можуть бути спроектовані на мовленнєві звички носіїв цих мов.

Обмеження цього дослідження варто водночас уважати і його перспективою, яка полягає в необхідності з'ясування особливостей протиставних конструкцій в інших жанрових типах текстів, а також у виявленні специфіки актуалізації протиставлення в усному непередбаченому мовленні.

Висновки до Розділу 1

1. Протиставлення є категорією, що пронизує сфери філософії, логіки, психології й лінгвістики. У філософії протиставлення розглядають ще з часів Арістотеля, Геракліта, І. Канта, його визначають як універсальний прийом пізнання й метод опису буття. У логіці протиставлення пов'язують з поняттям відношень між висловлюваннями, традиційно виділяють два види протиставлення: 1) протилежних понять (контрарність); 2) суперечливих понять (контрадикторність). У психології протиставлення вивчають як несвідому мисленнєву операцію, зумовлену психофізіологічними особливостями людини.

2. Щодо відношення протиставлення існують як суто лінгвістичні підходи (опис сполучників, використовуваних у протиставленні), так і підходи междисциплінарної спрямованості, які переважно включають елементи логічного й філософського аналізу. Думки вчених щодо поняття протиставлення відрізняються на західноєвропейському й на пострадянському просторах. Так, серед лінгвістів пострадянського простору не існує загальноприйнятої думки щодо статусу відношення протиставлення. На відміну від своїх західних колег російські вчені вважають, що протиставні й допустові відношення треба чітко розмежовувати. Розділові ж відношення вони кваліфікують як один з видів протиставлення. Французькі науковці визначають розділові відношення як один з видів нелогічних відношень.

3. Відповідно до того, що низка мовних одиниць становить зону перетину з протиставленням у змістовому плані, доцільним є вивчення й розмежування суміжних з протиставленням понять: порівняння, протиставності, опозиції, контрасту, антонімії, протилежності, протиріччя й антитези.

3.1. Порівняння націлене на виявлення чогось схожого або відмінного між двома об'єктами з метою демонстрування важливої властивості об'єкта.

3.2. Поняття протиставності й протиставлення не є тотожними, загальновикористовуваним мовознавчим терміном на позначення аналізованого явища є лексема «протиставлення».

3.3. Опозиція є методом аналізу подібностей і відмінностей компонентів мовних одиниць, лише один з яких є маркованим.

3.4. Контраст є структуроутворювальним прийомом, має двопланову, біполярну структуру та ґрунтується на парі маркованих одиниць. Контраст є принципом побудови тексту й окремих значущих фрагментів.

3.5. Антонімія пов'язана з логічною категорією несумісності понять і репрезентує протиставлення на лексичному рівні.

3.6. Протилежність є логічною категорією, базованою на двох судженнях, між якими можлива проміжна ознака.

3.7. Протиріччя як логічна категорія ґрунтоване на двох судженнях, що не припускають альтернативної ознаки.

3.8. Антитеза є стилістичною фігурою, в основі якої є ідея протиставлення.

3.9. Протиставлення є категорією, досліджуваною у філософії, логіці, літературознавстві, психології й лінгвістиці, і в кожній з цих наук її вивчають у відповідних аспектах. Універсальною характеристикою є розуміння протиставлення як асоціативного принципу, семантичною сутністю якого є різка протилежність і повне протиріччя. У мовознавстві протиставлення доцільно трактувати як мовленнєву категорію, що виражає відношення протилежності й характеризується чітко організованою системою,

обов'язковими параметрами якої виступають референтність, часова й просторова віднесеність і спосіб мовленнєвої актуалізації.

4. Із високим ступенем універсальності протиставлення все-таки може по-різному матеріалізовуватися в різних мовах залежно від контексту, змісту висловлення, семантико-синтаксичних характеристик мови, що накладають певні обмеження на сполучуваність одиниць, мовну картину світу лінгвоспільноти. Усе це спонукає до дослідження протиставлення в зіставному аспекті з урахуванням таких параметрів: референтної віднесеності компонентів протиставлення; часу вияву протилежних або суперечливих протиставлених ознак референта (-ів); способу вираження протилежних або суперечливих протиставлених ознак референта (-ів); типу логічних відношень між протилежними або суперечливими протиставленими ознаками референта (-ів).

Основні положення розділу викладено в окремих публікаціях автора [39; 40; 41; 42; 43; 214].

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ТИПИ ОДНОРЕФЕРЕНТНИХ ПРОТИСТАВЛЕНЬ

Однореферентні протиставлення – це протиставлення, у яких параметр референтності реалізовано в межах одного об’єкта, іншими словами, протиставлені протилежні ознаки є властивими одному й тому самому референту. Відповідно до актуалізації часового параметру виділяють два підтипи протиставлення: однореферентне протиставлення в одному проміжку часу (одночасне) й однореферентне протиставлення в різних проміжках часу (різночасне). Оскільки відношення протиставлення виникає лише за умови протилежності зіставляваних ознак, у межах однореферентних протиставлень виокремлюють конструкції, що зіставляють власне протилежні (контрарні) або суперечливі (контрадикторні) ознаки референта з відповідним способом їх вираження (експліцитним або імпліцитним).

2.1 Синтаксичні особливості одночасного однореферентного протиставлення

У цьому підтипі розглядають синтаксичні особливості протиставлення ознак, явищ або фактів, які відносяться до одного й того самого референта, в одному проміжку часу, про що свідчить вживання дієслів в однаковій часовій формі. Наприклад: англ. *At least he was joking about me, not about her* [315, с. 266] ‘Принаймні він жартував про мене, а не про неї’. У цьому прикладі протиставлено дві протилежні ознаки *me* ‘мене’ та *her* ‘неї’, про одночасність протиставлення яких свідчить форма минулого часу дієслова *was joking* ‘жартував’. Протиставлення реалізоване за рахунок вживання заперечної частки *not* ‘не’. Нім. *Er sollte sich nicht aufregen. Aber er regte sich auf, wenn man ihm die Wahrheit vorenthielt* [312, с. 6] ‘Йому не слід було хвилюватися. Але він хвилювався, коли від нього приховували правду’. У наведеному прикладі

ознаку *sollte sich nicht aufregen* ‘не слід було хвилюватися’ протиставлено ознаці *regte sich auf* ‘хвилювався’ щодо одного й того самого референта *er* ‘він’ в одному проміжку часу, про що свідчать дієслова у формі минулого часу. Фр. – *Parce qu’il est malheureux... – ... Au contraire, il est très heureux!* [307, с. 68] ‘– Тому, що він нещасний ... –... Навпаки, дуже навіть щасливий!’ Протиставленими виступають ознаки *malheureux* ‘нещасний’ і *heureux* ‘щасливий’ референта *il* ‘він’ в одному проміжку часу. Рос. *Сенька рассказ выслушал в оба уха, жадно, и потом голову ломал, как эту историю разъяснить, но так и не разъяснил* [301, с. 16] ‘Сенько розповідь вислухав в обидва вуха, жадібно, і потім голову ламав, як цю історію роз’яснити, але так і не роз’яснив’. В аналізованому прикладі з російської мови протиставлення ознак здійснено за рахунок суперечливих лексем *разъяснить* ‘роз’яснити’ й *не разъяснил* ‘не роз’яснив’ також щодо до одного й того самого референта *Сенька* ‘Сенько’. Укр. *Вона уявила, як бабуся шукала її очима перед смертю, але так і не знайшла* [306, с. 36]. У поданому прикладі з української мови реалізовано протиставлення суперечливих ознак *шукала* й *не знайшла*, що властиві одному й тому самому референту *бабуся* в одному проміжку часу.

За параметром мовленнєвого способу актуалізації протиставлення можуть бути класифіковані на експліцитно виражені й імпліцитно виражені.

2.1.1 Експліцитно виражене одночасне однореферентне протиставлення

У цій групі протиставлення обидві протилежні ознаки референта втілено експліцитно в одному проміжку часу. Протиставлення ознак відбувається за умови ствердження реальної ознаки й заперечення ірреальної або за умови вживання антонімічних лексем. Наприклад: рос. *Но потом ты появился на Хитровке, и это сразу стало известно преступнику – не знаю, случайно или неслучайно* [301, с. 73] ‘Але потім ти з’явився на Хитрівці, і це відразу стало відомо злочинцеві – не знаю, випадково чи невипадково’. Ознака *случайно* ‘випадково’ протиставлена протилежній ознаці *неслучайно* ‘невипадково’.

Обидві ознаки виражені експліцитно й відносяться до одного і того самого референта в одному часовому проміжку.

2.1.1.1 Контрарне одночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення

У пропозиціях цієї підгрупи вербалізовано дві ознаки одного й того самого референта в одному проміжку часу, між якими можлива третя ознака, яка позначала б проміжне поняття. Вони реалізовані в таких семантико-синтаксичних моделях: актантна, атрибутивна, сирконстантна, з подальшим розподілом на темпоральну, локативну, способу дії, ступеня, предикатна, атрибутивно-актантна, атрибутивно-сирконстантна й актантно-сирконстантна.

2.1.1.1.1 Актантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення ґрунтовано на протиставленні контрарних ознак референта, які переважно стосуються його статусу, характеристики фактів та ідентифікації особи. Ця модель реалізується за рахунок ствердження істинної ознаки референта й заперечення альтернативної або за рахунок уживання антонімічних ознак. Наприклад: англ. *You're a client, not a bug, she said, sounding more sincere than I'd ever heard her* [315, с. 18] 'Ти – клієнт, не комашка, сказала вона і це пролунало більш щиро, ніж я її коли-небудь чув'. У першій частині речення реальна ознака стверджується *you're a client* 'ти – клієнт', а у другій – заперечується ірреальна ознака *a bug* 'комашка'. Заперечуючи ірреальну ознаку референта *bug* 'комаха', автор хоче підкреслити важливість клієнта *client* 'клієнт' у суспільстві. Нім. *In seinen Augen war Jochen kein Schwein, sondern ein Schaf, und das wollte er so gründlich wie möglich scheren* [312, с. 31] 'В його очах Йохан був не свинею, а вівцею, яку він хотів підстригти настільки добре, наскільки можливо'. У цьому реченні протиставлено ознаку *Schwein* 'свиня' іншій ознаці *Schaf* 'вівця'. Для мовця референт *Jochen* 'Йохан' асоційований із чимось позитивним, оскільки з нього можна отримати прибуток і саме через це референт асоціює його з образом

вівці, а не свині, який є конотативно негативним. Фр. *Je ne te parle pas de Suzanne, je te parle d'une autre femme* [307, с. 75] ‘Я тобі говорю не про Сюзанну, я тобі говорю про іншу жінку’. Ознака *Suzanne* протиставлена ознаці *autre femme* ‘інша жінка’, поняття є контрарними, тому що між ними можлива третя, проміжна ознака (‘інший чоловік’, ‘інша дитина’ і т.д.). Рос. *По сведениям, полученным редакцией из конфиденциального источника, бой между полицией и разбойниками (см. статью «Задруги своя», 1 стр.) стал следствием засады, которую полицейанты Третьего Мясницкого участка устроили в некоем подземном тайнике, где хранились огромные ценности старинного происхождения* [301, с. 108] ‘За відомостями, отриманими редакцією з конфіденційного джерела, бій між поліцією та розбійниками (див. статтю «Задруги своя», 1 стор.) став наслідком засідки, яку поліціянти Третьої М’ясницької ділянки влаштували в якомусь підземному сховищі, де зберігалися величезні цінності старовинного походження’. У наведеному прикладі протиставлення виражене прямо, за допомогою антонімічних лексем *полицией* ‘поліцією’ та *разбойниками* ‘розбійниками’. Укр. *Невже тобі краще вдихати тил з асфальту, ніж свіжість нашого озера?* [306, с. 19]. У цьому прикладі протиставлення реалізоване за рахунок уживання антонімічних ознак *тил* і *свіжість*.

2.1.1.1.2 Атрибутивні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення мають за основу протиставлення контрарних ознак референта, що відображають його емоційний / фізичний стан або особисті характеристики. Наприклад: англ. *Shouldn't I be getting stronger, instead of weaker?* [315, с. 108] ‘Хіба я не повинна ставати сильнішою, а не слабкішою?’. У наведеному прикладі протиставлено дві протилежні антонімічні ознаки *stronger* ‘сильніша’ й *weaker* ‘слабкіша’. Їх наявність в одному референті можлива лише за рахунок реальності однієї та ірреальності іншої ознаки. Нім. *Er war nicht erfreut, sondern verwirrt, restlos verwirrt* [312, с. 51] ‘Він був не радий, а розгублений, повністю розгублений’. Поєднання двох ознак *nicht*

erfreut ‘не радий’ і *verwirrt* ‘розгублений’ в об’єктивній дійсності не викликають асоціацій протиставлення, але в контексті вони зіставляються, актуалізують протиставлення позитивної емоції ‘радість’ і негативної – ‘повна розгубленість’. Фр. *J'étais heureux et contrarié à la fois* [307, с. 146] ‘Я був радісний і одночасно засмучений’. У цьому реченні протиставлення виражене за рахунок антонімічних слів *heureux* ‘радісний’ – *contrarié* ‘засмучений’. Наведений приклад уможлиблює існування в одному референті *je* ‘я’ протилежних ознак *heureux* ‘радісний’ і *contrarié* ‘засмучений’ з метою опису його змішаних почуттів. Рос. *То есть так-то он тихий, спокойный, хоть и говорит всё время непонятно, стихами, но иногда попадет возжжа под хвост, и тогда ужас какой страшный делается, прямо Сатана* [301, с. 16] ‘Тобто так-то він тихий, спокійний, хоч і розмовляє весь час незрозуміло, віршами, але іноді потрапить віжка під хвіст, і тоді жах який страшний робиться, прямо Сатана’. У цьому прикладі ознаки *тихий*, *спокойный* ‘тихий, спокійний’ протиставлені контрарній ознаці *страшный* ‘страшний’ з метою характеристики референта *он* ‘він’. Укр. *Навколо нас багато хороших людей. – Багато поганих! – заперечила дівчинка* [306, с. 59]. Протиставлення в наведеному реченні виражене прямо, за рахунок антонімів *хороших* – *поганих*.

2.1.1.1.3 Сирконстантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення можуть виражати темпоральні, локативні відношення, способ дії або ступень, де учасниками ситуації є один референт:

2.1.1.1.3.1 Сирконстантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні темпоральні протиставлення називають час дії або проміжки часу, що протиставлені один одному. Фр. *C'était il y a quarante ans et cela semble deux siècles* [307, с. 116] ‘Це було сорок років назад, а здається два сторіччя’. Протиставляються реальна й ірреальна ознаки, що окреслюють проміжок часу *quarante ans* ‘сорок років’ – *deux siècles* ‘два сторіччя’. Ознака *quarante ans* ‘сорок років’ є реальною, а на те, що ознака *deux siècles*

‘два сторіччя’ є ірреальною, вказує дієслово *semble* ‘здається’. Отже, відбувається протиставлення істинної ознаки ймовірній.

2.1.1.1.3.2 Сирконстантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні локативні протиставлення, що описують один і той самий референт в одному проміжку часу, репрезентують локативні відношення із протиставленням одного місця перебування, напрямку тощо іншому альтернативному місцю або напрямку. Наприклад: англ. *My hand jerked toward it and away ...* [315, с. 239] ‘Моя рука смикнулась до нього та від нього...’ У цьому реченні протиставлено один напрямок *toward* ‘до’ іншому альтернативному *away* ‘від’. Нім. *Sie war mehr als vier Meter von mir entfernt. Wie konnte sie gleichzeitig auf meinem Hals liegen?* [308, с. 221] ‘Вона була більш ніж на чотири метри від мене. Як вона могла водночас бути на моїй шиї?’ У наведеному прикладі відбувається протиставлення несумісних ознак *vier Meter von mir entfernt* ‘на чотири метри від мене’ – *auf meinem Hals liegen* ‘бути на моїй шиї’. Оскільки з погляду логіки референт не може бути водночас ‘на шиї’ та ‘на чотири метри від’ референта, очевидно, що лише одна з ознак властива референту, тому й зіставляється з ірреальною ознакою. Фр. *Prends à droite! ordonna-t-il. Paris est à gauche, c’est écrit en gros caractères* [311, с. 38] ‘Повертай направо! – скомандував він. У Париж наліво, он там написано великими літерами’. У наведеному прикладі протиставлено протилежні антонімічні ознаки на позначення напрямку *à droite* ‘направо’ й *à gauche* ‘наліво’. Рос. *С того места, где «крот» спрашивал, к какому выходу вести, Сенька теперь пошел не вправо, а влево, чтоб в Ветошный подвал не угодить* [301, с. 32] ‘З того місця, де «кріт» питав, до якого виходу вести, Сенько тепер пішов не вправо, а вліво, щоб у Ганчірний підвал не потрапити’. Мовець стверджує ознаку *влево* ‘вліво’ й заперечує іншу ознаку *вправо* ‘вправо’ в силу неможливості одночасної реалізації цих ознак. Укр. *Мені нічого більше додати, – відповіла Даша, немов сиділа на лаві підсудних, а не в батьківському*

домі [306, с. 27]. Ірреальна ознака *на лаві підсудних* протиставлена реальній ознаці *не в батьківському домі*.

2.1.1.1.3.3 Сирконстантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення способу дії націлені на протиставлення одного способу виконання дії іншому. Наприклад: англ. *Consciously or subconsciously*, *Lexie had placed her hand on her belly* [314, с. 2] ‘Свідомо чи підсвідомо Лексі поклала руку на живіт’. У наведеному реченні протиставлено експліцитно виражені ознаки *consciously* ‘свідомо’ й *subconsciously* ‘підсвідомо’ щодо одного референта *Lexie* ‘Лексі’. Нім. *Manchmal überfallen mich die Gegenstände aus dem Lager nicht nacheinander, sondern im Rudel* [313, с. 6] ‘Час від часу речі з табору нападають на мене не по черзі, а всім скопом’. Протиставленими виступають ознаки *nacheinander* ‘по черзі’ – *im Rudel* ‘скопом’ об’єднані подвійними сполучниками *nicht..., sondern* ‘не..., а’ щодо референта *mich* ‘мене’. Фр. *Le temps a passé vite, et si lentement à la fois, dit-il en la serrant encore plus fort* [311, с. 58] ‘Час минув швидко й так повільно водночас, – сказав він, стиснувши її ще міцніше’. У цьому прикладі ознака *vite* ‘швидко’ протиставлена ознаці *lentement* ‘повільно’. Обидві ознаки властиві референту *le temps* ‘час’ в один і той самий проміжок часу, що з погляду логіки неможливо, тому можна припустити, що учасник ситуації мав змішані відчуття щодо плину часу й переживав емоційний неспокій, при якому суб’єктивне сприйняття реальності й ірреальності розмежовує дуже тонка лінія, що зумовлює одночасне ствердження двох несумісних ознак. Рос. *Периодически застывала, пытаясь осмыслить: она это делает автоматически или продуманно?* [303, с. 15] ‘Періодично застигала, намагаючись осмислити: вона це робить автоматично чи продумано?’ У цьому прикладі протиставлення виражене прямо, за допомогою антонімічних слів *автоматически* ‘автоматично’ та *продуманно* ‘продумано’. Укр. *Траплялося це випадково чи він робив це навмисно, дівчина до цього часу не знала* [306, с. 9]. Мовну основу для протиставлення у наведеному прикладі створюють

лексеми-антоніми *випадково* – *навмисно* й паралелізм синтаксичних конструкцій *траплялося це випадково – робив це навмисно*.

2.1.1.1.3.4 Сирконстантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення ступеня реалізують протиставлення реальної й альтернативної ознак на позначення ступеня інтенсивності / концентрації ключової ознаки. Ця модель протиставлення зафіксована лише на матеріалі німецької мови. Наприклад: нім. *Im Zweifel würden sie wohl eher dazu tendieren, dem ihnen bekannten und von ihnen zu beschützenden Zeitreisenden beizustehen als dem Besucher aus der Zukunft, den sie kaum oder gar nicht kennen* [308, с. 281] ‘У разі сумніву, мабуть, вони швидше схилитимуться до того, що вони допомагатимуть своєму знайомому мандрівникові в часі, який потребує їхнього захисту, ніж гостю з майбутнього, якого вони ледь чи взагалі не знають’. Ознака *kaum* ‘ледь’ протиставляється ознаці *gar nicht* ‘взагалі не’, які є контрарними, адже між ними можлива третя, проміжна ознака, наприклад, ‘добре знають’.

2.1.1.1.4 Предикатні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення позначають дії й характеризують внутрішній стан або зміну однієї дії альтернативною. Наприклад: англ. *This was the conversation that might start something or end something, but it came out wrong, just too random and fucked* [309, с. 11] ‘Це була розмова, яка могла щось почати або щось закінчити, але вона вийшла не так, як треба, просто занадто випадковою й зіпсованою’. Ознака на позначення початку дії *start* ‘почати’ протиставляється альтернативній ознаці на припинення дії *end* ‘закінчити’. Нім. *An ihrer Stelle hätte ich auch nicht gewusst, ob ich mich über fehlende Schwindelgefühle freuen oder ärgern sollte* [308, с. 10] ‘Був би я на її місці, я б теж не знав, радіти або гнівтися через почуття запаморочення’. У цьому реченні протиставлені ознаки референта, які позначають його емоційний стан і виражаються антонімами *freuen* ‘радіти’ й *ärgern* ‘гнівтися’. Фр. *Parce que son choix me désespère et me rassure aussi* [307, с. 125] ‘А ще тому, що його вибір викликає

в мене відчай і водночас вселяє надію'. Ідея протиставлення виражена поєднанням антонімічних слів *désespère* 'викликає відчай' і *rassure* 'вселяє надію'. Протиставлення відбувається за рахунок вживання антонімічних лексем. Рос. *Тут одна из дверей стала открываться. Он ее ногой захлопнул и как гаркнет* [301, с. 22] 'Тут одна із дверей стала відчинятися. Він її ногою затріснув і як гаркне'. Ознака открываться 'відчинятися' протиставлена протилежній ознаці захлопнул 'затріснув' в одному проміжку часу до референта *двери*. Укр. *Дівча скрутилося, і куми ніяк не могли втямити – чи плакало, чи сміялося гірко* [302, с. 3]. Наведений приклад містить протиставлення ознак *плакало* та *сміялося*, об'єднаних сполучником *чи*, щодо референта *дівча*.

2.1.1.1.5 Атрибутивно-актантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення є ґрунтованими на запереченні істинного та ствердженні ірреального факту або уживанні антонімічних лексем, при цьому актанти доповнені атрибутом. Наприклад: рос. *Нужно сначала из серого воробышки белым соколом воспарить, а потом уж можно и к такой лебеди подлетать* [301, с. 43] 'Треба спочатку із сірого горобчика білим соколом злетіти, а потім уже можна й до такої лебідки підлітати'. У цьому прикладі одночасно є протиставленими дві експліцитно виражені протилежні ознаки *серого воробышки* 'сірого горобчика' і *белым соколом* 'білим соколом'. Укр. *Ніби смакує майовий мед, а не люту слив'янку* [304, с. 13]. Протиставлення двох експліцитно виражених ознак *майовий мед* і *люту слив'янку* є реалізованим за рахунок уживання сполучника *а не*, у той час як *ніби* вказує на ірреальність ознаки *майовий мед*.

2.1.1.1.6 Атрибутивно-сирконстантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення передбачають протиставлення двох антонімічних ознак одного референта, при цьому атрибути доповнені протиставленням локації. Наприклад: рос. *О, эти скользкие шелковые комбинации – ледяные снаружи, электрически горячие*

изнутри, там, где шелк прилипал к бедрам и ласкал длинную гладкую поясницу с выложенной молодыми камешками дорожкой позвонков [305, с. 56] ‘О, ці слизькі шовкові комбінації – крижані зовні, електрично гарячі зсередини, там, де шовк прилипав до стегон і пестив довгий гладкий поперек з викладеною молодими камінчиками доріжкою хребців’. Ознака *ледяные снаружи* ‘крижані зовні’ є протиставленою протилежній ознаці *горячие изнутри* ‘гарячі зсередини’ в одному проміжку часу щодо референта *шелковые комбинации* ‘шовкові комбінації’.

2.1.1.1.7 Актантно-сирконстантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення ґрунтуються на протиставленні реальної ознаки ірреальній на позначення зовнішнього вигляду, при цьому актанти доповнені протиставленням реальної локації ірреальній. Наприклад: нім. *Ich stellte mir vor, ich gehe nicht im Watteanzug aus dem Keller in die Baracke, sondern feingemacht mit Borsalino, Kamelhaarmantel und weinrotem Seidenschal in Bukarest oder in Wien ins Kaffeehaus und setze mich dort an ein Marmortischchen* [313, с. 31] ‘Я уявляю, що я йду не у фуфайці з підвалу до бараку, а захожу такий собі франт у кафе де-небудь у Бухаресті або Відні й сідаю за мармуровий столик; на мені шапка борсаліно, пальто з верблюжої вовни й винно-червоний шовковий шарф’. У наведеному реченні протиставлено відразу дві ознаки одного референта в одному проміжку часу. Перша пара контрарних ознак позначає зовнішній вигляд референта: *Watteanzug* ‘фуфайці’ та *Kamelhaarmantel* ‘пальто з верблюжої вовни’. Інша пара ознак демонструє протиставлення локацій: *in die Baracke* ‘до бараку’ та *in Bukarest oder in Wien* ‘у Бухаресті або Відні’.

Кількісні показники продуктивності одночасного однореферентного експліцитного протиставлення контрарних ознак подано нижче в таблиці 2.1.

Горизонтальне прочитання таблиці демонструє парадигми одночасних однореферентних експліцитно виражених протиставлень контрарних ознак за мовами, вертикальне – за семантико-синтаксичними типами. Як видно з

таблиці 2.1, найчастіше одночасне однореферентне експліцитне протиставлення контрарних ознак зреалізоване у предикатних моделях, а в актантно-сирконстантних та атрибутивно-сирконстантних моделях воно є найменш продуктивним. Цю особливість можна пояснити тим, що предикатна частина, яка є істотним елементом смислового ядра висловлювання, апріорі повинна бути максимально зрозумілою для слухача з метою досягнення комунікативних цілей, чому, зокрема, сприяє протиставлення, що фокусує увагу реципієнта на дії шляхом зіставлення предикатів. Крім того, у предикатних моделях нерідко зіставляються додаткові експресивні смисли, що теж сприяє високій їхній продуктивності в досліджуваних мовах. Атрибутивні моделі практично не поступаються предикатним у кількісному відношенні; на поверхневому рівні вони втілені прикметниками, що за своєю природою покликані позначати різний ступінь якості, ознаки референтів. Саме ця їхня властивість, яка є природним джерелом протиставності, робить атрибути більш схильними до антонімії (ніж, наприклад, актанти). Найменш продуктивними є комбіновані семантико-синтаксичні моделі одночасного однореферентного експліцитного протиставлення контрарних ознак як такі, що потенційно мають менше можливостей для входження в співвідносні антонімічні відношення, адже протилежними мають бути не лише дві ознаки, а сукупність ознак. Крім того, поєднання декількох елементів закономірно збільшує інформаційну навантаженість пропозиції. Що більш обтяжливою інформативно є пропозиція, то складнішою вона є для сприйняття, і це може ускладнювати комунікацію порівняно з некомбінованими моделями, зокрема атрибутивною або предикатною. Щодо продуктивності цього типу протиставлення в досліджуваних мовах, то варто зазначити, що в переважній більшості випадків виокремлені структурно-семантичні типи розподілені більш-менш рівномірно, за винятком актантної моделі в англійській мові, яка у відсотковому відношенні значно переважає аналогічну модель у всіх інших мовах (порівняно зі слов'янськими мовами більше, ніж у 2 рази).

Таблиця 2.1

**Кількісні показники продуктивності одночасного однореферентного
експліцитно вираженого протиставлення контрарних ознак**

Мова Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	19 (40,4%)	22 (25,6%)	20 (33,3%)	14 (17%)	15 (19,2%)	90
2. Атрибутивна	13 (27,7%)	25 (29%)	13 (21,7%)	20 (24,1%)	24 (30,8%)	95
3. Сирконстантна						52
3.1. Способу дії	1 (2,1%)	4 (4,7%)	4 (6,7%)	7 (8,4%)	3 (3,8%)	19
3.2. Локативна	1 (2,1%)	7 (8,1%)	6 (10%)	5 (6%)	11 (14,1%)	30
3.3. Темпоральна	-	-	2 (3,3%)	-	-	2
3.4. Ступеня	-	1 (1,2%)	-	-	-	1
4. Предикатна	13 (27,7%)	26 (30,2%)	15 (25%)	28 (33,7%)	18 (23,1%)	100
5. Атрибутивно-актантна	-	-	-	8 (9,6%)	7 (9%)	15
6. Атрибутивно-сирконстантна	-	-	-	1 (1,2%)	-	1
7. Актантно-сирконстантна	-	1 (1,2%)	-	-	-	1
Усього	47 (100%)	86 (100%)	60 (100%)	83 (100%)	78 (100%)	354

2.1.1.2 Контрадикторне одночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення

Такі протиставлення актуалізують протиставлення ознак, між якими не може бути альтернативи і які виражені експліцитно в одному проміжку часу. У пропозиціях цієї підгрупи протиставлення реалізоване за умови вживання антонімічних слів або ствердження істинної й заперечення альтернативної несумісної ознаки. Ця підгрупа протиставлення репрезентована такими моделями, як актантна, атрибутивна, сирконстантна локативна, способу дії та предикатна.

2.1.1.2.1 Актантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні протиставлення мають за мету протиставити в одному

проміжку часу одну ознаку іншій, між якими не можлива альтернатива. Наприклад: англ. *I'm not the tattoo type. There's no such thing. If you love it, you're the type* [315, с. 59] ‘Я не тату тип. Не існує такого. Якщо ти любиш це, то ти цей тип’. У цьому реченні протиставлено два референти: *not the tattootype* ‘не тату тип’ і *the type* ‘цей тип’. Протиставлення реалізоване за рахунок вживання заперечної частки *not* ‘не’. Нім. *Ich vermisse meine Jeans täglich sehr schmerzlich. Er wusste genau, dass es nicht die Jeans waren, die sie schmerzlich vermisste, aber er hütete sich, das zu sagen* [308, с. 301] ‘Я сумую за своїми джинсами кожного дня до болю. Він точно знав, що це були не джинси, за якими вона так сумувала, але він остерігався це сказати’. Наведене речення містить протиставлення референтів *Jeans* ‘джинсами’ й *nicht die Jeans* ‘не джинси’, що втілено за рахунок уживання заперечної частки *nicht* ‘не’. Рос. *И людей, что рядом стоят, ему не совестно. Хотя они для него, надо думать, и не люди совсем* [301, с. 39] ‘І людей, що поруч стоять, йому не соромно. Хоча вони для нього, треба думати, і не люди зовсім’. Протиставлення відбувається за рахунок ствердження однієї ознаки *людей* ‘людей’ і заперечення цієї ж ознаки *не люди* ‘не люди’. Укр. *Вона бажала собі смерті – а Бог дав їй життя, чомусь не прийнявши Мариньчину потовчену душу до себе* [304, с. 19]. У наведеному прикладі протиставлення ознак *смерті* й *життя* реалізоване шляхом уживання антонімічних лексем і протиставного сполучника *а*.

2.1.1.2.2 Атрибутивні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні протиставлення актуалізують протиставлення, де одна з ознак є реальною, а інша(і) ірреальною(ими), або одна ознака стверджується, а інша заперечується. Ця група протиставлення включає ознаки переважно на позначення фізичного або сімейного стану референта чи його особистих якостей. Наприклад: англ. *Although Nina was still not sure whether it was her father or Kitty who was alive or dead she sat obediently on the sofa and stared at the Picasso prints on the wall* [309, с. 26] ‘Хоча Ніна все ще не була впевнена,

хто був живий чи мертвий, її батько або Кітті, вона слухняно сіла на диван і пильно дивилася на репродукції картин Пікассо на стіні'. У наведеному прикладі відбувається протиставлення антонімічних ознак *alive* 'живий' або *dead* 'мертвий'. Нім. *Ich fühle mich frei wie ein Junggeselle. – Aber du bist nicht frei* [312, с. 61] 'Я відчуваю себе вільним як холостяк. – Але ти не вільний'. У цьому прикладі втілено протиставлення суперечливих ознак *frei* 'вільним', яка стверджується самим референтом, і *nicht frei* 'не вільний', яка заперечується мовцем, в одному проміжку часу щодо одного й того самого референта. Фр. – *Tu es injuste, n'est-ce pas ? – ... – Tu penses que je n'aime que moi ? – Oui. – Alors tu n'es pas injuste, tu es bête* [307, с. 57] 'Ти несправедлива, чи не так? – ... – Ти думаєш, що я люблю лише себе? – Так. – Значить, ти не несправедлива, ти дурна'. Ознака *injuste* 'несправедлива' є протиставленою ознаці *n'es pas injuste* 'не несправедлива' в одному проміжку часу, але з погляду мовця обидві суперечливі ознаки не можуть бути властиві одній людині одночасно, тому він позиціонує їх так, що одна з ознак подана як ірреальна, а інша – реальна. Рос. *Он достал из кармана горстку серебряных чешуек, тех самых древних копеек (а может, не тех, а похожих – кто их разберет)* [301, с. 87] 'Він дістав із кишені жменьку срібних лусочок, саме тих давніх копійок (а може, не тих, а схожих – хто їх розбере)'. Ознаку *тех* 'тих' протиставлено ознаці *не тех* 'не тих' за рахунок уживання заперечної частки *не* 'не'. Укр. *...а Петруня стояла посеред хати снопом — ні жива ні мертва, лиш нагла думка була в скроні...* [304, с. 15]. Ідея протиставлення виражається антонімічними лексемами *жива – мертва*. Протиставлення типу *ні жива ні мертва*, де також яскраво виражене значення підсилення, становить трансформ антонімічного контексту і *жива*, і *мертва* в негативних пропозиціях і зводиться до початкового значення протиставлення *жива і мертва*, тобто і *жива*, і *мертва*.

2.1.1.2.3 Сирконстантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні протиставлення становлять пропозицію з референтом, ознаки

якого є обставинами, що супроводжують предикат. Зміст сирконстантів зазвичай вказує на місце й спосіб дії.

2.1.1.2.3.1 Сирконстантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні локативні протиставлення репрезентують протиставлення одного напрямку іншому, альтернативному. Наприклад: англ. *He shifted his legs as if part of him wanted to run away from her or perhaps run towards her* [309, с. 11] ‘Він пересунув ноги, наче частина його хотіла втекти від неї або можливо побігти до неї’. У наведеному реченні реалізоване протиставлення прийменників напрямку *away* ‘від’ та *towards* ‘до’ щодо одного референта. Нім. *Wir wurden eine Treppe hinauf und durch einen langen Gang geführt, der mehrmals um fünfundvierzig Grad abknickte und manchmal ein paar Stufen aufwärts oder abwärts verlief* [308, с. 112] ‘Нас провели сходами нагору й довгим коридором, що неодноразово повертався на сорок п’ять градусів та іноді піднімався на пару сходинок вгору або спускався вниз’. Цей приклад містить протиставлення прислівників напрямку *aufwärts* ‘вгору’ та *abwärts* ‘вниз’.

2.1.1.2.3.2 Сирконстантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні протиставлення способу дії актуалізують протиставлення манери виконання контрадикторних дій референтом. Наприклад: англ. *When I had that physical a few weeks before you left, I told you everything was fine. Well, it wasn't fine* [315, с. 259] ‘Коли я проходила медичний огляд за декілька тижнів до твого від’їзду, я сказала тобі, що все добре. Що ж, все було не добре’. Протиставлені дві ознаки одного актанта за рахунок ствердження ознаки *fine* ‘добре’ та її ж заперечення *not fine* ‘не добре’. Рос. *Лучше уж вместе горе мыкать, чем поврозь* [301, с. 4] ‘Краще вже разом горе бідувати, ніж порізно’. Ознака *вместе* ‘разом’ є протиставленою протилежній суперечливій ознаці *поврозь* ‘порізно’. Укр. *З нею можна весілля зіграти і на млинях. – Краще вже без них* [306, с. 11]. У наведеному прикладі

протиставлення реалізоване за рахунок ствердження однієї ознаки *на милицях* і заперечення іншої ознаки *без них*.

2.1.1.2.4 Предикатні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні протиставлення ґрунтуються на протиставленні несумісних дій, а саме реальної та альтернативної. Наприклад: англ. *I could sleep for hours. No, I couldn't.* [315, с. 64] ‘Я могла спати годинами. Ні, я не могла’. Протиставлено ознаки *could* ‘могла’ та *couldn't* ‘не могла’, які є суперечливими й одночасно стосуються одного референта, що є можливим через ствердження однієї з цих ознак і заперечення іншої. Нім. *Wird Doktor Janssen operieren? Wird er nicht operieren?* [312, с. 45] ‘Буде доктор Янсен оперувати? Він не буде оперувати?’. Ознака *wird operieren* ‘буде оперувати’ є протиставленою суперечливій ознаці *wird nicht operieren* ‘не буде оперувати’ референта *Doktor Janssen* ‘доктор Янссен’. Фр. *Mais si, tu pleures. – Mais non, je ne pleure pas* [307, с. 65] ‘Але ж ти плачеш. – Ні, я не плачу’. У поданому прикладі наявне протиставлення ознак *pleures* ‘плачеш’ і *ne pleure pas* ‘не плачу’, стверджено ознаку й заперечено її щодо одного референта в одному часі. Рос. *Если б заплакала, Сенька все бы ей простил, но она не плакала* [301, с. 61] ‘Якщо б заплакала, Сенька все б їй пробачив, але вона не плакала’. У цьому прикладі протиставлені дві суперечні ознаки *заплакала* ‘заплакала’ й *не плакала* ‘не плакала’ щодо одного референта. Цікаво те, що за законами логіки віднесення взаємовиключних ознак до одного й того самого референта є можливим лише за рахунок різночасності їх вияву. Подання обох контрадикторних дієслів у минулому часі й здатність їх характеризувати один і той самий референт уможливлені поєднанням умовного й дійсного способів дієслова. Укр. *Та що йому робити, коли з нього мовчки сміються люди? А може, не сміються?* [304, с. 23]. Ознака *сміються* є протиставленою ознаці *не сміються* за рахунок вживання заперечної частки *не*.

Кількісні показники дібраних випадків у межах виокремлених моделей протиставлення наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Кількісні показники продуктивності одночасного однореферентного
експліцитно вираженого протиставлення контрадикторних ознак**

Мова Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	7 (8,8%)	3 (8,8%)	-	9 (14,5%)	9 (20,9%)	28
2. Атрибутивна	17 (21,3%)	7 (20,6%)	3 (11,5%)	11 (17,7%)	12 (27,9%)	50
3. Сирконстантна						18
3.1. Способу дії	4 (5%)	-	-	4 (6,5%)	2 (4,7%)	10
3.2. Локативна	5 (6,2%)	3 (8,8%)	-	-	-	8
4. Предикатна	47 (58,7%)	21 (61,8%)	23 (88,5%)	38 (61,3%)	20 (46,5%)	149
Усього	80 (100%)	34 (100%)	26 (100%)	62 (100%)	43 (100%)	245 (100%)

Горизонтальне прочитання таблиці дає змогу прослідкувати продуктивність окремих типів одночасного однореферентного експліцитного протиставлення контрадикторних ознак, тоді як вертикальне – сфокусоване на вияві аналізованих параметрів у кожній мові окремо. Як видно з таблиці 2.2, одночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення контрадикторних ознак переважно реалізоване у предикатних моделях, що збігається з результатами аналізу аналогічного протиставлення з контрарними ознаками, однак відносна кількість переважає в контрадикторних протиставленнях такої підгрупи більше ніж у 2 рази (28,2% контрарних однореферентних протиставлень-предикатів проти 60,8% контрадикторних однореферентних протиставлень-предикатів). Це можна пояснити тим, що предикат рідше зазнає градуальності, на відміну від атрибутів, виражених якісними й оцінними прикметниками, що слугує підґрунтям для контрарності. Іншими словами, не всі предикати виказують міру вияву ознаки, у той час як усі предикати можуть бути заперечені, що є основою контрадикторності. Тому більша кількість предикатних моделей протиставлення саме контрадикторних

ознак видається логічною. Сирконтантна модель протиставлення контрадикторних локативних ознак є ізоморфною лише для двох, а способу дії для трьох мов дослідження, що не є лінгвістично зумовленим фактом, а може пояснюватися тематикою пропозицій та авторським вибором, є менш чисельною порівняно з іншими. Найменша кількість реалізацій такої моделі вмотивована факультативністю використання сирконтантів у реченні. Привертає увагу той факт, що в англійській та німецькій мовах, на відміну від усіх інших мов дослідження, абсолютна кількість актантних протиставлень цієї підгрупи значно зменшилася, а у французькій мові відсутня взагалі порівняно з аналогічною підгрупою протиставлення контрарних ознак (див. табл. 2.1).

2.1.2 Імпліцитне одночасне однореферентне протиставлення

У пропозиціях цієї групи спостерігаємо протиставлення ознак, де за експліцитно вираженою ознакою приховано протиставленість іншої, лексично не вираженої, ознаки. У цих випадках протиставленими можуть виступати дві ознаки, кожна з яких буде відноситися до одного й того самого референта, при чому протиставлення ознак відбувається саме через те, що експліцитно виражена думка має імпліцитний підтекст. Наприклад: фр. – *Je t' ai choquée ? – Non, non, pas du tout ! Pas du tout ! Au contraire !* [307, с. 124] ‘– Я тебе шокував? – Ні, ні, зовсім ні! Зовсім ні! Навпаки!’. Для ідентифікації протиставлення в таких прикладах виникає потреба реконструкції імпліцитної ознаки. У наведеному прикладі імпліцитний компонент протиставлення мислиться у вигляді заперечення [не шокував], на яку вказують допоміжні компоненти *non* ‘ні’ та *au contraire* ‘навпаки’, тобто якщо відновити логічний ланцюг, то отримаємо таке судження: – Я тебе шокував? – Ні, навпаки [не шокував].

2.1.2.1 Контрарне одночасне однореферентне імпліцитне протиставлення. Це протиставлення передбачає наявність несумісних протилежних ознак, що відносяться до одного й того самого референта, між якими можливе проміжне поняття. Одна з ознак виражена експліцитно, а інша

(інші) – імпліцитно в одному проміжку часу. Імпліцитна ознака усвідомлюється реципієнтом шляхом установлення причиново-наслідкових відношень, що вимагає додаткових мисленнєвих операцій із відновлення логічного ланцюга висловлювання. Протиставлення такої підгрупи реалізоване в актантній, атрибутивній, сирконстантній на позначення локації, часу, способу дії, ступеня й предикатній моделях.

2.1.2.1.1 Актантні одночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення репрезентують протиставлення експліцитної ознаки імпліцитній на позначення внутрішнього стану референта в одному проміжку часу. Наприклад: фр. *Nous venions de faire semblant de gagner une guerre. Le fond de l'air était plein d'aigreur* [307, с. 31] ‘Ми робили вигляд, що виграли війну. А насправді залишилася одна прикрість’. У наведеному прикладі з допоміжного компонента, втіленого пропозицією *gagner une guerre* ‘виграли війну’, логічно впливає ознака задоволення, у такий спосіб відбувається протиставлення експліцитної ознаки *aigreur* ‘прикрість’ та імпліцитної ознаки [задоволення]: ми робили вигляд, що виграли війну, [повинно було б залишитися задоволення], а насправді залишилася одна прикрість. Укр. *В очах хворих людей, змучених і втомлених, спалахували радість і захоплення, коли Даша опускала ніжні створіння в склянки та баночки з водою і ставила їх на тумбочки біля узголів'я* [306, с. 43]. У наведеному реченні відбувається протиставлення ознак *радість*, *захоплення* імпліцитно вираженим ознакам [горе, втома], які можуть бути реконструйовані за рахунок установлення причиново-наслідкових зв'язків між компонентами *змучених і втомлених* і типових емоцій, що виникають у зазначених станах; іншими словами, лексеми *змучених і втомлених* допомагають подумки відновити імпліцитно протиставлені ознаки, що дає підстави їх визначити як допоміжні компоненти.

2.1.2.1.2 Атрибутивні одночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення репрезентують протиставлення контрарних ознак, що надають характеристику чи оцінку референта й позначають фізичний стан або

матеріальний статус. Наприклад: англ. *Foolishly, I thought it might be easier* [315, с. 44] ‘З дурного розуму я думала, що це буде легше’. Ознака *easier* ‘легше’ протиставлена імпліцитній ознаці [складніше], яка прихована за предикатом *might be* ‘може бути’. Якщо реконструювати всю приховану інформацію, то отримаємо: з дурного розуму я думала, що це буде легше [а виявилось складніше]. Нім. *Ich suchte in Gideons Gesicht nach Spuren von Müdigkeit, aber ich fand keine. Im Gegenteil, er sah hellwach aus* [308, с. 268] ‘Я шукала на обличчі Гідеона ознаки втоми, але я їх не знайшла. Навпаки, він виглядав бадьоро’. Допоміжний компонент *Spuren von Müdigkeit* ‘ознаки втоми’ дозволяє реконструювати імпліцитну ознаку [втомлений], протиставлену ствердженню іншої ознаки того самого референта *hellwach* ‘бадьоро’. Отже, при відновленні опущеної ланки логічного ланцюга виникає такий умовивід: «я шукала на обличчі Гідеона ознаки втоми [тобто він повинен був виглядати втомлено], але він виглядав бадьоро». Фр. *Je ne comprends même pas que tu aies encore faim après t'être autant gavée de sucreries* [311, с. 21] ‘Я взагалі не розумію, як можна бути голодною, наївшись досхочу цукерок’. У наведеному прикладі ознаці *faim* ‘голодною’ протиставляється протилежна ознака [ситий], що реконструюється за допомогою компонента *être autant gavée de sucreries* ‘наївшись досхочу цукерок’, тобто вона повинна була бути [ситою], наївшись досхочу цукерок, а вона була голодною. Рос. *И в Евангелии про это же сказано, что люди, у которых богатство, они-то самые нищие и есть* [301, с. 41] ‘І в Євангелії про це ж сказано, що люди, у яких багатство, вони найубогіші і є’. У цьому прикладі протиставлено ознаки [багаті] й *самые нищие* ‘найубогіші’. Ознака [багаті] є імпліцитною та прихованою за наданою інформацією *у которых богатство* ‘у яких багатство’, що виступає в ролі допоміжного компонента для відновлення повного змісту висловлювання. Отже, якщо відновити весь логічний ланцюг, то ми отримаємо таке протиставлення: «І в Євангелії про це ж сказано, що люди, у яких багатство, вони найубогіші і є, [а не багаті]». Укр. *Тоді знайду собі старенького, але*

багатого дідуся, і стану йому відрадою на схилі його років [306, с. 13]. У об'єктивній дійсності українськомовного простору ознаки *старенького* й *багатого* постають у більшості випадків несумісними, оскільки *старенький* асоціюється найчастіше з бідною людиною, тому якщо відновити імпліковану інформацію, то отримаємо таке протиставлення: тоді знайду собі старенького, [не бідного], але багатого дідуся.

2.1.2.1.3 Сирконстантні одночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення актуалізують протиставлення контрарних ознак референта в одному проміжку часу, що виступають обставинами місця, часу, способу дії і ступеня.

2.1.2.1.3.1 Локативні сирконстантні одночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення мають за мету протиставити експліцитну локацію контрарній імпліцитній в одному проміжку часу й щодо одного й того самого референта. Наприклад: укр. *Сергій з Оленкою були далеко, але Даша постійно відчувала їхню присутність* [306, с. 61]. Значення протиставлення виникає внаслідок зіставлення експліцитно вираженого компонента *відчувала присутність* з його невербалізованим наслідком: якщо відчувається присутність чогось, то воно є близько, тобто якщо експлікувати імпліцитну ознаку цього протиставлення, то отримаємо: «Сергій з Оленкою були далеко, але Даша постійно відчувала їхню присутність, тобто [вони були близько]».

2.1.2.1.3.2 Темпоральні сирконстантні одночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення часу репрезентують протиставлення експліцитно вираженого часового проміжку іншому, імпліцитному. Наприклад: англ. *I went to bed earlier than usual, feeling I needed my rest* [315, с. 15] ‘Я пішла лягати спати раніше ніж зазвичай, відчуваючи, що мені потрібен відпочинок’. На імпліцитну ознаку [пізніше], якій протиставлено ознаку *earlier* ‘раніше’ вказує надана у реченні інформація *than usual* ‘ніж зазвичай’, тому при відновленні імпліцитної інформації розуміємо приклад так: «Я пішла лягати спати раніше, зазвичай я лягаю [пізніше]». Фр. ...— *J'ai vu*

ce film cent trente-deux fois, il y en a encore pour une heure, il est tard, tu n'avais qu'à rentrer plus tôt [310, с. 10] ‘– Я бачив цей фільм тридцять два рази, там ще на годину, вже пізно, ось якщо б ти прийшов раніше’. Ірреальна ознака в цьому реченні виражена експліцитно *plus tôt* ‘раніше’ та протиставлена ірреальній ознаці [пізно], втіленій імпліцитно.

2.1.2.1.3.3 Сирконстантні одночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення способу дії актуалізують протиставлення однієї ознаки на позначення саме способу дії іншій, де обидві ознаки вступають у контрарні відношення в одному проміжку часу. Наприклад: англ. *He thought he had meant this quite kindly, but even to his own ears it sounded like an insult* [309, с. 11] ‘Він думав, що він мав це на увазі люб’язно, але навіть для його власних вух це звучало як образа’. Ознака *kindly* ‘люб’язно’ протиставлена ознаці [не люб’язно, образливо], прихованій за експліцитно вираженою інформацією *sounded like an insult* ‘звучало як образа’. Фр. *Bien que la librairie n'occupât guère plus de soixante-deux mètres carrés – si l'on comptait la surface des bibliothèques bien sûr et la minuscule arrière-boutique –, la visite dura trente bonnes minutes* [310, с. 2] ‘Хоча книжковий магазин займав не більше шістдесяти двох квадратних метрів – звичайно, якщо включити сюди площу, яку займали книжкові полиці, і крихітну задню кімнату, – огляд тривав добрих тридцять хвилин’. На перший погляд, здається, що в наведеному прикладі не спостерігається протиставлення ознак. Однак контекст розкриває нам дві протилежні ознаки, а саме [швидко – повільно]. Констатація невеликого розміру площі приміщення вказує саме на те, що огляд повинен був проходити [швидко], але з допоміжного компонента *trente bonnes minutes* ‘добрих тридцять хвилин’, стає відомо, що він проходить досить [повільно]. Укр. *Телефони в руках носите і спите з ними, а про нас згадуєте раз на тиждень* [306, с. 3]. За сполученням *раз на тиждень* прихована ознака [рідко], якій протиставлена ознака [часто], що впливає зі сполучення *в руках носите і спите з ними*, таким чином виникає наступне: «Телефони в руках

носите і спите з ними, тобто повинні телефонувати [часто], а про нас згадуєте раз на тиждень, тобто телефонуєте [рідко]».

2.1.2.1.3.4 Сирконстантні одночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення ступеня ґрунтовані на протиставленні експліцитно вираженого меншого ступеня імпліцитно реалізованому вищому ступеню вияву ознаки в одному проміжку часу. Наприклад: фр. – *C'est quand même compliqué de changer de ville et de retourner vivre à Paris...– C'est moins compliqué que d'immigrer de Pologne en 1934 si tu veux mon avis! grommela Colette en jetant une carte* [310, с. 22] – Адже це ж важко – залишити це місто і повернутися в Париж ... – Це менш важко, ніж іммігрувати з Польщі в 1934 році, якщо хочеш вислухати мою думку! – пробурчала Колетт, кидаючи одну карту'. У цьому реченні протиставлено ступінь виконання дії, а саме вищий ступінь вияву ознаки протиставлено нижчому ступеня: [більш важко] – *moins compliqué* 'менш важко'. Допоміжний компонент *que* 'ніж' дає змогу реконструювати імпліцитну ознаку [більш важко]. Якщо відновити опущену інформацію, то виникає наступне: «– Це менш важко, ніж іммігрувати з Польщі в 1934 році, тобто тоді іммігрувати було [більш важко]».

2.1.2.1.4. Предикатні одночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення мають за мету протиставити дві контрарні дії, де одна з них стверджується, а інша заперечується. Наприклад: англ. *He knew he should say more but didn't* [314, с. 18] 'Він знав, що він повинен сказати більше, але не зробив цього'. У наведеному прикладі протиставлено дію *say more* 'сказати більше' контрарній дії [не сказав], що може бути відновлена з допоміжного компонента *didn't* 'не зробив цього', Отже, ми отримуємо наступне: «Він знав, що він повинен сказати більше, але не зробив цього [він не сказав]». Фр. *Julia, tu frissonnes et tu vas finir par attraper froid. Rentrons maintenant. Si tu veux nous pouvons l'acheter ce dessin, et tu le regarderas tout le temps que tu le désires, mais au chaud. Non, il n'a pas de prix, il faut le laisser ici* [311, с. 25] 'Якщо хочеш, давай купимо цей портрет, і ти зможеш милуватися ним скільки завгодно,

лише в теплі. Ні, його потрібно залишити тут, у нього немає ціни’. Допоміжний компонент *n’a pas de prix* ‘немає ціни’ слугує для відновлення імпліцитної ознаки [шедеврально безцінний, якого купити неможливо], яка і є одним з компонентів протиставлення, тобто реконструйоване протиставлення можна сформулювати так: давай купимо цей портрет, але у нього немає ціни, тобто [його неможливо купити]. Рос. *И теперь, вместо того чтобы сидеть в актовом зале с женихом, чувствуя его плечом, коленом, локтем – вот интересно, а во время лекций гасят свет, как в кино, или нет?* [305, с. 39] ‘І тепер, замість того щоб сидіти в актовій залі з нареченим, відчуваючи його плечем, коліном, ліктем – ось цікаво, а під час лекцій гасять світло, як у кіно, чи ні?’. У наведеному реченні простежуване протиставлення експліцитно вираженої ознаки *гасят* ‘гасять’ імпліцитній ознаці [не гасять], що може бути реконструйована з допоміжного компонента *нет* ‘ні’, отже, при відновленні прихованої інформації повністю експлікується зміст речення: «...ось цікаво, а під час лекцій гасять світло, як у кіно, чи ні, [не гасять?]». Укр. – Вбили би... Бандюки ті, – ошелешено продовжував лікар. На Микишку вказав. – Хлопці врятували... [302, с. 86]. Протиставлені імпліцитні контрарні ознаки одного референта (лікаря), де одна ознака виражена експліцитно *вбили би*, а інша [не вбили] впливає з допоміжного компонента *врятували*, тому відновлена інформація є такою: « – Вбили би... – Хлопці врятували...[тобто не вбили]».

Кількісні показники продуктивності одночасного одnoreферентного імпліцитного протиставлення контрарних ознак презентує подана нижче таблиця 2.3.

Таблиця 2.3

**Кількісні показники продуктивності одночасного одnoreферентного
імпліцитного протиставлення контрарних ознак**

Мова Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	-	-	5 (27,7%)	-	3 (18,7%)	8
2. Атрибутивна	15 (68,2%)	9 (100%)	6 (33,3%)	10 (83,3%)	6 (37,5%)	46

Продовження таблиці 2.3

4. Сирконстантна						8
3.1. Локативна	-	-	-	-	1 (6,3%)	1
3.2. Способу дії	1 (4,5%)	-	2 (11,1%)	-	1 (6,3%)	4
3.3. Темпоральна	1 (4,5%)	-	1 (5,6%)	-	-	2
3.4. Ступеня	-	-	1 (5,6%)	-	-	1
4. Предикатна	5 (22,8%)	-	3 (16,7%)	2 (16,7%)	5 (31,2%)	15
Усього	22 (100%)	9 (100%)	18 (100%)	12 (100%)	16 (100%)	77

Як видно з таблиці 2.3, найбільш продуктивною моделлю одночасного однореферентного імпліцитно вираженого протиставлення контрарних ознак у всіх досліджуваних мовах є атрибутивна модель. Як і у випадку експліцитно виражених моделей протиставлення, описаних вище, аналізовані імпліцитні атрибутивні протиставлення є продуктивними завдяки тому, що атрибут є невід'ємною, необхідною для забезпечення цілісності образу референта властивістю, його частиною, невідчужуваним доповненням. Для нього характерною є наявність якісної ознаки в значенні слова, яка може градаційно переміщатися по шкалі між полярно протилежними характеристиками, що є умовою зіставлення контрарних понять. Найменш продуктивними виявилися предикатна модель і сирконстантна модель ступеня й місця. Така статистика може бути зумовлена одночасно двома чинниками: а) контрарністю протиставлених ознак; б) інформативністю предиката як ядра висловлювання. Контрарність передбачає існування інших (неозвучених, проміжних) ознак поняття, що можуть домислюватися читачем, тому виведення одного з контрарних понять в імпліцитний шар (на додаток до інших проміжних понять) може сприяти зниженню ефективності комунікації: що більше читач повинен домислювати, то більша ймовірність неправильного трактування. Предикат як ядро висловлення є одним з найважливіших інформативних його компонентів, правильне розуміння якого забезпечує успішну комунікацію.

Отже, з метою реалізації власних комунікативних настанов і бажаного їхнього трактування автор не може зловживати імпліцитним протиставленням контрарних предикатів. Щодо продуктивності цієї підгрупи протиставлення в досліджуваних мовах, то привертає увагу низька його кількість у німецькій мові (удвічі менше одиниць, ніж у французькій мові, і майже у 2,5 рази менше одиниць, ніж в англійській мові), для носіїв якої видається нетиповим імпліцитне зіставлення контрарних ознак, особливо тих елементів пропозиції, які є носіями фактичної інформації і відповідають на питання хто?/що?/що робить?/де?/коли?/як?

2.1.2.2 Контрадикторне одночасне однореферентне імпліцитне протиставлення

У пропозиціях цієї підгрупи репрезентовано несумісні ознаки одного референта в одному проміжку часу, що повністю виключають одна одну. Одна з ознак виражається експліцитно, а інша імпліцитно. Семантичне різноманіття контрадикторного одночасного однореферентного імпліцитного протиставлення можна звести до таких моделей: актантна, атрибутивна, атрибутивно-актантна, сирконстантна способу дії, локації, часу та предикатна.

2.1.2.2.1 Актантні одночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення – це протиставлення, де стверджується істинна ознака референта й заперечується інша, несумісна з нею ознака, що надає додаткову характеристику референту й позначає учасника пропозиції. Одна з ознак є вираженою експліцитно, а інша (імпліцитна) є усвідомленою й може бути логічно виведеною за рахунок допоміжного компонента. Наявні в чотирьох із п'яти досліджуваних мов, вони протиставляють ознаки на позначення віку референта, ірреальних ознак і статусу. Наприклад: англ. *The pom-poms on Madeleine Sheridan's red cape were jumping up and down as if they were the witnesses she referred to* [309, с. 22] ‘Помпони на червоному капюшоні Мадлен Шерідан стрибали вгору і вниз, наче вони й були свідками, про яких вона говорила’. У наведеному прикладі нереальність експлікованої ознаки

виражена умовним способом, на що вказує сполучник *as if* ‘наче’. Це речення містить протиставлення ірреальної ознаки *witnesses* ‘свідки’ імпліцитній реальній ознаці [не свідки], актуалізувати яку можна шляхом реконструкції логічного ланцюга: «...наче вони й були свідками, тобто [насправді свідками вони не були]». Нім. *Robert kam zu mir an den Tisch, hielt seinen Mopi mit dem Teesieb in der linken Hand und griff mir mit der rechten ans Knie, als wäre mein Knie eine Stuhlecke* [313, с. 49] ‘Роберт підійшов до столу й опинився біля мене. У лівій руці він тримав Мопі із ситечком на голові, а правою схопився за моє коліно, немов воно край стільця’. У цьому прикладі відбувається протиставлення ірреальної ознаки *eine Stuhlecke* ‘край стільця’ реальній ознаці [не край стільця]. На існування реальної імпліцитної ознаки вказує умовний спосіб: «... а правою схопився за моє коліно, немов воно край стільця, тобто [воно не край стільця]». Рос. *Увидела Скорика, ойкнула, раскраснелась, да из комнаты вон, будто девчонка какая. А самой-то, наверно, лет тридцать, если не больше* [301, с. 51] ‘Побачила Скорика, ойкнула, розчервонілася, та з кімнати геть, ніби дівчинка яка. А самій, напевно, років тридцять, якщо не більше’. У наведеному прикладі ознака *лет тридцать, если не больше* ‘років тридцять, якщо не більше’ виступає допоміжним компонентом для реконструкції імпліцитної ознаки [не дівчинка], яка і є одним із компонентів протиставлення. Отже, якщо відновити імпліцитну інформацію виникає таке речення з протиставленням: «Побачила Скорика, ойкнула, розчервонілася, та з кімнати геть, ніби дівчинка яка. А самій, напевно, років тридцять, якщо не більше, тобто вже [не дівчинка]». Укр. *Але як він міг хотіти блаженної жінки, коли був Кирилові сином, а Маринька майже могла би йому бути мамою?* [304, с. 24]. У цьому реченні лише один компонент протиставлення виражений експліцитно лексемою *мамою*, а на інший вказує допоміжний компонент *могла би йому бути*, тому при відновленні імпліцитної інформації виникає такий логічний ланцюг: «Але як він міг хотіти блаженної

жінки, коли був Кирилові сином, а Маринька майже могла би йому бути мамою, тобто вона [не була йому матір'ю]».

2.1.2.2.2 Атрибутивні одночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення втілюють протиставлення контрадикторних ознак референта, що можуть вживатися на позначення якостей референта та його віку. Наприклад: англ. *I thought you were kind but they electrocuted me because of you* [309, с. 22] ‘Я думала ти добра, але через тебе вони посадили мене на електричний стілець’. З допоміжного компонента *electrocuted* ‘посадили на електричний стілець’ випливає наслідок, якому протиставлена експліцитно виражена ознака *kind* ‘добра’: «Я думала ти добра, але через тебе вони посадили мене на електричний стілець, значить [ти зла]». Нім. *Man sah ihre Härchen am Kopf, die Schmuckreifen um ihren Bauch und hörte ihre Flügel rascheln, als wäre der Stein lebendig* [313, с. 27] ‘Можна було побачити їх щетинки на голові, обідки навколо їх черевця і почути як шелестять їх крила, наче камінь був живим’. Наведений приклад містить експліцитно виражену ірреальну ознаку *lebendig* ‘живим’, протиставлену реальній ознаці [не живим]. Остання ознака є імпліцитною й випливає з допоміжного компонента *als* ‘наче’. Отже, якщо реконструювати повністю всю пропущену інформацію, виникає таке протиставлення: «Можна було побачити їх щетинки на голові, обідки навколо їх черевця і почути як шелестять їх крила, наче камінь був живим, тобто камінь був [не живим]». Фр. *Je t'ai suivi; à l'aube du 11 novembre, profitant de la confusion qui régnait, nous avons repassé la frontière et j'étais peut-être en ce matin-là la première étudiante américaine qui entrait dans Berlin-Est, et si ce n'était pas le cas, alors j'étais de toutes la plus heureuse* [311, с. 26] ‘Я стежив за тобою; напевно, того ранку я була першою американською студенткою, що ввійшла в цю частину міста, а якщо це було не так, то вже у всякому разі найщасливішою’. У цьому реченні одна ознака виражена експліцитно *première* ‘першою’, а інша випливає з допоміжного компонента *si ce n'était pas le cas* ‘якщо це було не так’, відповідно якщо відновити опущену інформацію, то

виникає таке протиставлення: «Того ранку я була першою американською студенткою, що ввійшла в цю частину міста, а якщо це було не так, тобто [я була не першою], то вже у всякому разі найщасливішою». Рос. *Однако барин был, хоть и седой, но, судить по звонкому голосу, не старый* [301, с. 10] ‘Однак пан був, хоч і сивий, але, судячи за дзвінким голосом, не старий’. У цьому реченні названа лише одна ознака протиставлення *не старый* ‘не старий’, а інша є наслідком першої експліцитно вираженої ознаки *седой* ‘сивий’, тобто якщо актуалізувати імпліцитну інформацію, виникає такий логічний ланцюжок: «Однак пан був, хоч і сивий, але, судячи за дзвінким голосом, не старий, а за логікою речей повинен бути [старим, оскільки сивий]». Укр. *Якщо наречена була незаймана, молодий вибирав для подяки її батькові келишок... із цілим дном. Але якщо цнота її порушена... тоді в дію вступав отой єзуїтський секрет весільного ритуалу* [304, с. 13]. У цьому прикладі ознаці *незаймана* протиставляється імпліцитна ознака [нецнотлива], що експлікується за рахунок уживання допоміжного компонента *цнота порушена*: «Якщо наречена була незаймана, молодий вибирав для подяки її батькові келишок... із цілим дном. Але якщо цнота її порушена, тобто [якщо вона нецнотлива...], тоді в дію вступав отой єзуїтський секрет весільного ритуалу».

2.1.2.2.3 Атрибутивно-актантні одночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення репрезентують протиставлення взаємовиключних ознак референта, де зіставлені властивості охоплюють атрибут й актант і характеризують референта. Наприклад: англ. *They'd broken up in a most amiable fashion, both wanting different things, and were still good friends* [315, с. 247] ‘Вони розійшлися найлюб’язнішим чином, обидва прагнули різних речей і все ще залишалися хорошими друзями’. На першій погляд, це речення не містить протиставлених ознак, але допоміжний компонент *broken up* ‘розійшлися’ вказує на те, що зазвичай, якщо люди розходяться, вони перестають бути [хорошими друзями], тобто якщо

відновити імпліцитну інформацію, то вони розійшлися й мали б бути [поганими друзями], але вони все ще залишалися *good friends* ‘хорошими друзями’. Нім. *Oder nachts auf dem Schlackoblockareal, wenn die Abraumhalde gelbe Augen macht und glüht, als wäre darin der zerstückelte Mond* [313, с. 22] ‘Або вночі на ділянці шлакоблоків, коли терикон, розпалюючись, підморгує тобі жовтими очима, ніби там був подрібнений місяць’. У наведеному прикладі протиставляється наявність *wäre zerstückelte Mond* ‘був подрібнений місяць’ і відсутність ознаки [не було подрібненого місяця] в одному проміжку часу. Наведений приклад містить протиставлення ірреальної ознаки реальній. Ознака *zerstückelte Mond* ‘подрібнений місяць’ є ірреальною, на що вказують допоміжний компонент *als* ‘ніби’ й умовний спосіб дієслова. Якщо відновити опущену інформацію, виникає наступний умовивід: «Або вночі на ділянці шлакоблоків, коли терикон, розпалюючись, підморгує тобі жовтими очима, ніби там був подрібнений місяць, тобто [там не було подрібненого місця]». Рос. *А ну как поймают? Утопчут ногами так, что Зот Ларионыч родной мамушкой покажется* [301, с. 5] ‘А ну як зловлять? Утопчуть ногами так, що Зот Ларіонич рідною матусею здасться’. Експліцитно виражена ознака *родной мамушкой* ‘рідною матусею’ в наведеному прикладі протиставлена імпліцитній ознаці [не рідна матуся], на яку вказує допоміжний компонент *покажется* ‘здасться’, тобто Зот Ларіонич [не є рідною матусею]. Укр. *Їй здавалося, що поряд з таким хлопцем з голлівудською посмішкою має бути яскрава, помітна, довгонога красуня, а не вона, сіра мишка, яка навіть косметикою користувалася по великих святах* [306, с. 9]. У наведеному прикладі за допоміжним компонентом *сіра мишка* приховані імпліцитні ознаки [не яскрава, не помітна, не довгонога й не красуня], які протиставляються експліцитно вираженим ознакам *яскрава, помітна, довгонога красуня*.

2.1.2.2.4 Сирконстантні одночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення репрезентують протиставлення контрадикторних ознак, що виступають обставинами способу дії, місця й часу.

2.1.2.2.4.1 Сирконстантні одночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення мають за мету протиставлення контрадикторних ознак референта на позначення способу дії, де одна з дій є імпліцитною. Наприклад: англ. *It wasn't as bad as I'd thought it would be, working with him, but I didn't like the shivers his touch sent through me* [315, с. 34] 'Це було не так погано, як я думала, працюючи з ним, але мені не подобалося тремтіння від його дотиків'. Допоміжний компонент *as I'd thought* 'як я думала' вказує на існування імпліцитної ознаки [погано], яка протиставляється експліцитно вираженій ознаці *not as bad* 'не так погано', тобто «Я думала, що це буде погано, але [було не так погано]». Нім. «*Ja, arme Gwendolyn*», *sagte Charlotte. Es klang irgendwie nicht wirklich mitleidig* [308, с. 149] '«Так, бідна Гвендолін», сказала Шарлотта. Прозвучало це якось не так щоб дуже жалісно'. У цьому прикладі імпліцитній ознаці [жалісно] протиставляється вербалізована ознака *nicht mitleidig* 'не жалісно'. Відновити імпліцитну ознаку можна за рахунок наведеного контексту: «*Ja, arme Gwendolyn*», *sagte Charlotte* '«Так, бідна Гвендолін», сказала Шарлотта', тобто референт співчував іншому референту й повинен був вимовити це жалісно, але *klang irgendwie nicht wirklich mitleidig* 'прозвучало це якось не так щоб дуже жалісно'. Рос. *Если б Жорж не взял в раздевалке увеличительные стекла ("бинокль" называются), совсем скучно бы было* [301, с. 44] 'Якщо б Жорж не взяв у роздягальні збільшувальне скло («бінокль» називається), зовсім нудно було б'. Протиставлені дві ознаки: ірреальна *скучно* 'нудно' й реальна [не нудно], де ірреальна ознака виражена експліцитно, а реальна імпліцитно. Укр. *Бо той п'є горілку так, ніби це робить уперше* [304, с. 13]. У наведеному реченні ознака *вперше* протиставлена ознаці [не вперше]. На імпліцитну ознаку вказує допоміжний компонент, виражений сполучником *ніби*.

2.1.2.2.4.2 Сирконстантні одночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні локативні протиставлення показують контраст нереальної й реальної локації і характеризують одного й того самого референта. Наприклад: нім. *Für ihn war es so gewesen, als hätte sie sich auf einen anderen Planeten begeben* [312, с. 50] ‘Для нього це було так, ніби вона вирушила на іншу планету’. У цьому прикладі протиставлено нереальне місцезнаходження auf einen anderen Planeten ‘на іншу планету’ імпліцитному реальному [не на іншій планеті]. Протилежна реальна ознака реконструюється з контексту, а саме відомо, що *Jutta war nach Amerika gegangen* ‘Ютта поїхала до Америки’, тобто вона вирушила [не на іншу планету, а перебуває в межах цієї планети]. Укр. *Молоді хлопці-секретарі комсомольських осередків заводів, інститутів, організацій — мов з іншого світу* [302, с. 21]. Як і в попередньому прикладі, наведеному на матеріалі німецької мови, ірреальна ознака *з іншого світу* протиставлена реальній ознаці [з цього світу], яка може бути відновлена за рахунок допоміжного компонента *мов*: «Молоді хлопці-секретарі комсомольських осередків заводів, інститутів, організацій — мов з іншого світу, а [не з цього світу]».

2.1.2.2.4.3 Сирконстантні темпоральні одночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення ґрунтовано на протиставленні ірреальної експліцитно вираженої ознаки реальній ознаці на позначення часу, які вступають між собою в контрадикторні відношення. Ця модель протиставлення зафіксована лише на матеріалі української мови: укр. «Дивна, дивна... Дивна і руда, наче із бронзового віку» [302, с. 30]. У наведеному прикладі наявне протиставлення темпоральних ознак: *бронзовий вік* – [не бронзовий вік]. На останню реальну ознаку вказує допоміжний компонент *наче із*. Отже, виникає наступне речення: «... Дивна і руда, наче із бронзового віку, тобто [вона не з бронзового віку]».

2.1.2.2.5 Предикатні одночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення актуалізують протиставлення двох

несумісних дій на позначення внутрішнього стану референта або його розумових здібностей. Наприклад: англ. *The anger and pain in his voice made me want to hug him hard, but I couldn't* [315, с. 52] ‘Гнів і біль у його голосі змусили мене хотіти міцно обійняти його, але я не міг’. Перша ознака *to hug* ‘обійняти’ протиставлена імпліцитному наслідку з допоміжного компонента *couldn't* ‘не міг’. При відновленні опущеної ланки логічного ланцюжка виникає такий умовивід: «Гнів і біль у його голосі змусили мене хотіти міцно обійняти його, але я не міг, тобто [я не обійняв]». Нім. *Wenn jetzt doch nur Albert hier gewesen wäre, um ihre Hand zu halten* [312, с. 45] ‘Якби лише Альберт був би тут, щоб потримати її за руку’. Ірреальній ознаці *gewesen wäre* ‘був би’ протиставлена реальна ознака [немає], яка реконструюється з умовної форми ознаки *gewesen wäre* ‘був би’ та сполучника *wenn* ‘якби’. Отже, спостерігається таке протиставлення ознак: «Якби лише Альберт був би тут, тобто [його тут немає]». Фр. *Moi aussi, j'avais très envie de pleurer mais je me retenais...* [307, с. 82] ‘Мені самому страшенно хотілося плакати, але я тримався ...’. Три крапки в кінці речення вказують на приховану інформацію: ознака [не заплакав] не виражена експліцитно, але логічно відновлюється з експліцитної ознаки *me retenais* ‘я стримався’. Експліцитна інформація стверджується, а прямо протилежна їй імпліцитно заперечується, що слугує підставою для виокремлення протиставлення. Рос. *Вроде умный человек Эраст Петрович, всё при нём, а ничего в женщинах не понимает* [301, с. 59] ‘Начебто розумна людина Ераст Петрович, все при ньому, а нічого в жінках не розуміє’. У наведеному прикладі ознаці *не понимает* ‘не розуміє’ протиставлена ознака [повинен розуміти], яка реконструюється з допоміжного компонента *вроде умный человек* ‘начебто розумна людина’. Укр. *Інакше Грицько був би здурів на голову* [304, с. 23]. У наведеному реченні протиставлена ірреальна ознака *здурів на голову* реальній ознаці [не здурів на голову]. Про ірреальність однієї з ознак референта свідчить дієслово в умовному способі.

Кількісні показники моделей одночасного однореферентного імпліцитного протиставлення контрадикторних ознак подано в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Кількісні показники продуктивності одночасного однореферентного імпліцитного протиставлення контрадикторних ознак

Мова Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	18 (15,4%)	3 (4,6%)	-	4 (5,7%)	4 (4,9%)	29
2. Атрибутивна	13 (11,1%)	8 (12,1%)	7 (16,7%)	14 (19,7%)	10 (12,3%)	52
3. Атрибутивно-актантна	3 (2,6%)	1 (1,5%)	-	3 (4,2%)	1 (1,3%)	8
4. Сирконстантна						31
4.1. Способу дії	10 (8,5%)	2 (3%)	-	4 (5,6%)	9 (11,1%)	25
4.2. Локативна	-	2 (3%)	-	-	3 (3,7%)	5
4.3. Темпоральна	-	-	-	-	1 (1,3%)	1
5. Предикатна	73 (62,4%)	50 (75,8%)	35 (83,3%)	46 (64,8%)	53 (65,4%)	257
Усього	117 (100%)	66 (100%)	42 (100%)	71 (100%)	81 (100%)	377

Кількісні показники моделей одночасного однореферентного імпліцитного протиставлення контрадикторних ознак (див. таблиця 2.4) свідчать про те, що найчастіше однореферентне одночасне імпліцитне протиставлення контрадикторних ознак реалізоване в предикатних моделях. Статистично ситуація є прямо протилежною тій, яка спостережувана у випадку аналогічного імпліцитного протиставлення контрарних предикатів (19,5% контрарних проти 68,2% контрадикторних), і це, знову ж таки, зумовлено: а) контрадикторністю ознак; б) високим ступенем інформативності предиката як такого. Оскільки контрадикторність не передбачає наявності проміжних понять, контрадикторні поняття завжди існують лише в кількості двох (*білий – не білий*), то імпліцитне вираження одного з контрадикторних понять жодним чином не сприятиме двозначності. Радше навпаки: у процесі усвідомлення експліцитно вираженого першого поняття й аналізу імплікатури

висловлювання читач неминуче відтворить друге, єдине з можливих претендентів на протиставлення, подумки експлікує обидва із взагалі можливих. Отже, імпліцитний контрадикторний предикат, навіть не вербалізований, а такий, що виникає під час аналізу інформації, уточнює експліцитний контрадикторний предикат, посилює його інформативність. Адже читач, нехай і подумки, але відтворює обидва з двох можливих предикатів. Як показав матеріал дослідження, каталізатором такого мисленнєвого відтворення імпліцитного контрадикторного предиката найчастіше є використання умовного способу (119 випадків із 256), а умовний спосіб – це характеристика саме дієслова, яка показує відношення дії або стану, виражені дієсловом, до реальності. Саме тому ми спостерігаємо таку велику кількість предикатних моделей у цій групі. Умовний спосіб провокує читача до аналізу імплікатури речення, він ніби «натякає» на імпліцитну реальну дію, сприяє відтворенню в уяві реального предиката. Точність і недвозначність предиката, інформативного ядра висловлювання, забезпечують успішність комунікації, звідси така висока продуктивність імпліцитних контрадикторних предикатних протиставлень порівняно з іншими семантико-синтаксичними моделями.

Найрідше в п'яти досліджуваних мовах імпліцитне протиставлення контрадикторних ознак спостерігається в сирконстантній моделі часу й місця. Ознаки на позначення часу або місця мають градуальну природу з великою кількістю потенційно можливих проміжних ознак, що є великим потенціалом для контрарних відношень, проте нехарактерним для протиставлення контрадикторних ознак. Що стосується сирконстантної моделі протиставлення в межах досліджуваних мов, то помітним є вирізнення української мови, яка представлена продуктивніше та різноманітніше серед одночасного однореферентного імпліцитного протиставлення контрадикторних ознак, на відміну від аналогічного протиставлення контрарних ознак, де українська мова характеризувалася невеликою

продуктивністю і була представлена лише двома видами цієї моделі. Цей факт може слугувати підставою для припущення, що носії української мови мають схильність до завуальованого й неоднозначного зображення дійсності через протиставлення контрадикторних ознак.

2.2 Синтаксичні особливості різночасного однореферентного протиставлення

Цей підтип репрезентує особливості вираження протиставлення ознак, явищ і фактів щодо одного референта, але властивих йому в різних проміжках часу. У пропозиціях такого підтипу, якщо ознака стверджується щодо одного проміжку часу, то вона заперечується щодо іншого проміжку часу. Наприклад: англ. *I managed to walk on the treadmill for ten minutes before I couldn't go any longer* [315, с. 108] ‘Я змогла пройти біговою доріжкою десять хвилин, раніше я не могла пройти довше’. Ознаці *managed to walk for ten minutes* ‘змогла пройти десять хвилин’ протиставлено ознаку [не могла пройти десять хвилин], яка реконструюється за рахунок уживання допоміжного елемента *before I couldn't go any longer* ‘раніше не могла пройти довше’. Нім.: *Die Spitzen des Zauns, der ihn umgab, waren golden bemalt. Ich hätte schwören können, dass sie gestern noch schwarz gewesen waren* [308, с. 40] ‘Загострені кінці паркану, що оточували його, були пофарбовані золотим. Я міг би заприсягтися, що ще вчора вони були чорні’. У наведеному прикладі протиставлено кольори фарбування *golden* ‘золотий’ і *schwarz* ‘чорний’ одного й того самого референта *Zaun* ‘паркан’. Прислівник часу *gestern* ‘вчора’ свідчить про різночасне існування протиставлених ознак. Фр. *Jamais je ne serais venu ici avec Christine et Adrien si ça avait été possible il y a trente ans* [307, с. 21] ‘Якби існувало таке тридцять років тому, я б ніколи не прийшов сюди з Крістін та Адріаном’. Ірреальній ознаці *je ne serais venu* ‘я б ніколи не прийшов’ протиставлено реальну суперечливу імпліцитну ознаку [прийшов]. На різночасність існування протиставлених ознак указують умовний спосіб дієслова й часовий показник *il y a trente ans* ‘тридцять років тому’. Рос. *Правда,*

раньше она всё валялась пьяная, а теперь мертвая [301, с. 70] ‘Правда, раніше вона все валялася п’яна, а тепер мертва’. У наведеному прикладі ознаці *мертвая* ‘мертва’ протиставляється імпліцитна ознака [жива], що реконструюється з експліцитно вираженого допоміжного компонента *пьяная* ‘п’яна’. На різночасність притаманності ознак референту вказують прислівники часу *раньше* ‘раніше’ й *теперь* ‘тепер’. Укр. *І зараз вони не були погаслими, сумними й повними безвиході та страждань* [304, с. 46]. Допоміжний компонент *зараз* дозволяє експлікувати імпліцитні ознаки, протиставлені експліцитним ознакам *погаслими, сумними й повними безвиході та страждань*, тобто раніше вони були погаслими, сумними й повними безвиході та страждань.

2.2.1 Експліцитно виражене різночасне однореферентне протиставлення

Ця група характеризується протиставленням експліцитно виражених ознак референта, властивих йому в різних проміжках часу. Ознаки референта можуть бути як контрарними, так і контрадикторними.

2.2.1.1 Контрарне різночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення

Протиставлення цієї підгрупи репрезентують зіставлення протилежних ознак референта, між якими можлива альтернатива в різних проміжках часу. Контрарне різночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення формується за такими моделями: актантна, атрибутивна, сирконстантна способу дії, темпоральна, предикатна, предикатно-сирконстантна та сирконстантно-предикатна.

2.2.1.1.1 Актантні різночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення репрезентують протиставлення контрарних ознак референта, де одна з ознак є реальною, а інша – ірреальною. Рос. *Это раньше он был огрызок, щенок и Смерти не пара, а теперь он, если не сплеховать, может, первым московским богачом станет* [301, с. 42] ‘Це раніше він був

недогризок, щеня і Смерті не пара, а тепер він, якщо не схибнути, може, першим московським багатієм стане’. Протиставлення ґрунтоване на ствердженні реальної ознаки в минулому *огрызок* ‘недогризок’ і констатації цієї ж ознаки як ірреальної в майбутньому часі *богач* ‘багатій’. Ірреальна ознака виражена модальним дієсловом *мочь* ‘могти’, тобто він ще не є першим московським багатієм, але за певних умов може стати. Вказівкою на протиставлення в часовому плані є дієслово *был* ‘був’ у поєднанні з іменником і прислівником часу *теперь* ‘тепер’. Укр. *Відразу ж, наступного дня після дощу, з’являлося сонце на радість численним дружним опенькам* [306, с. 60]. Протиставленими виступають експліцитно виражені контекстуальні антоніми *дощ* і *сонце*. На існування ознак у різному часі вказує конструкція *наступного дня*.

2.2.1.1.2 Атрибутивні різночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення актуалізують протиставлення декількох ознак, що створюють повну характеристику референта. У таких пропозиціях протиставлено ознаки на позначення зовнішності або внутрішнього стану. Наприклад: нім. *Eine Flut tizianroten Haares fiel auf ihre nassen Schultern. Früher war sie aschblond gewesen* [312, с. 50] ‘Потік мідного кольору волосся впав на її вологі мокрі плечі. Раніше вона була попелястого кольору’. У цьому прикладі протиставлено колір волосся референта *tizianroten* ‘мідного’ – *aschblond* ‘попелястого’. Різночасність властивих ознак референта підкреслена за рахунок уживання прислівника часу *früher* ‘раніше’. Рос. *Смерть на сей раз пришла не сердитая, как вчера, а веселая* [301, с. 78] ‘Смерть на сей раз прийшла не сердита, як учора, а весела’. У наведеному реченні реалізоване протиставлення ознак *сердитая* ‘сердита’ – *веселая* ‘весела’. На перший погляд, указані ознаки не є мовними антонімами, але в цьому контексті вони стали контекстуальними антонімами: маємо на увазі, що *сердита* не може бути *веселою*, тобто відбувається протиставлення однієї протилежної ознаки *сердитая* ‘сердита’ іншій *веселая* ‘весела’. Укр. *Тоді у неї*

не було такого рідкого волосся, як зараз. Воно було, як у Даші, світло-русяве, пишне, красивими хвилями доходило до плечей [306, с. 3]. Ознака рідке протиставлена ознаці пишне, хоча ці лексеми не є антонімами, ознака пишний передбачає, що волосся густе, адже рідке волосся не може бути пишним. На різночасність віднесеності ознак указують прислівники часу *тоді* й *зараз*.

2.2.1.1.3 Сирконстантні різночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення репрезентовані сирконстантною моделлю способу дії й часу.

2.2.1.1.3.1 Сирконстантні різночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення способу дії актуалізують протиставлення експліцитно виражених способів виконання дій у різних часових проміжках. Наприклад: англ. *We laughed, loudly for a moment then more quietly as scary Barbie girl's eyes raked us, and found ourselves two rather uncomfortable bar stools and ordered drinks* [315, с. 77] ‘Ми розсміялися голосно в якийсь момент, а потім тихіше, оскільки моторошні очі дівчинки Барбі стрельнули на нас поглядом і ми знайшли два досить незручних барних стільця й замовили напої’. Ознака *loudly* ‘голосно’ протиставлена протилежній за значенням ознаці *quietly* ‘тихіше’. Фр. *Au début, je parlais lentement et puis de plus en plus vite* [307, с. 100] ‘Спочатку я говорив повільно, потім все швидше’. Протиставлення ознак реалізоване за рахунок ствердження ознаки *lentement* ‘повільно’ в один час і ствердження протилежної ознаки *plus en plus vite* ‘швидше’ в іншій час. Таке протиставлення можливе лише за умов різночасності вияву ознак, на що вказують прийменник з іменником *au début* ‘спочатку’ та прислівник часу *puis* ‘потім’.

2.2.1.1.3.2 Сирконстантні різночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні темпоральні протиставлення актуалізують протиставлення ознак на позначення обставин часу, які є експліцитно вираженими й контрарними щодо одна одної. Наприклад: англ. *May? Early or late? Doesn't matter, he said* [314, с. 9] ‘Травень? Рано чи пізно? Не має значення, відповів

він'. Протиставленими виступають антонімічні ознаки *early* 'рано' й *late* 'пізно' на позначення різних проміжків часу. Нім. *Auch auf sie wartet eines Tages früh oder bald oder spät Eintropfenzuvielglück* [313, с. 50] 'Однак одного дня кожного з них теж чекає – рано чи скоро, чи пізно – остання крапля щастя'. У наведеному прикладі протиставлення виражене фразеологізмом на позначення обставин часу: *früh oder spät* 'рано чи пізно'. Фр. *Alors il va dérouiller, pas maintenant, mais tôt ou tard il déroulera!* [311, с. 62] 'Тоді він полагіднішає – не відразу, але рано чи пізно полагіднішає'. Це речення містить протиставлення ознак *tôt* 'рано' чи *tard* 'пізно', які відносяться до фразеологізму, що позначає обставини часу. Рос. *Дело в том, что господин Князь узнал про клад и ищет его днем и ночью* [301, с. 87] 'Справа в тому, що пан Князь дізнався про скарб і шукає його вдень і вночі'. У наведеному прикладі протиставлено дві контрарні ознаки *днем* 'вдень' і *ночью* 'вночі'. Укр. *Не билось Мариньчине серце ні вдень, ні вночі – ніби й справді втекло з неї безслідно* [304, с. 19]. Подане речення містить протиставлення ознак *вдень* і *вночі*, але, на відміну від російськомовного прикладу, ці ознаки вжиті в заперечній формі за рахунок сполучників *ні...ні*.

2.2.1.1.4 Предикатні різночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення ґрунтовані на протиставленні дій референта, що відбувалися в різних проміжках часу. Наприклад: англ. *The bear's goofy face, and the black leather pads in its paws, made me laugh. Then cry.* [315, с. 177] 'Дурнувате обличчя ведмедя й чорні шкіряні подушечки на його лапах змушували мене сміятися. Потім плакати'. У цьому прикладі протиставлені дві протилежні ознаки, які виражають суперечливі дії референта (*laugh* 'сміятися' й *cry* 'плакати') у різних часових проміжках. Нім. *Am nächsten Tag durchgestrichen. Am übernächsten wieder darübergeschrieben* [313, с. 50] 'Наступного дня викреслив. Ще через день написав зверху знову'. Протиставлено дві протилежні дії *durchgestrichen* 'викреслив' і *darübergeschrieben* 'написав зверху' в різних проміжках часу. Саме

прикметник *am übernächsten* ‘ще через день’ свідчить про різночасну притаманність ознак референту. Фр. *Mlle Walsh est partie? demanda-t-il effaré. Oui, répondit Stanley, mais ne vous inquiétez pas, elle reviendra, probablement pas aujourd’hui, mais elle reviendra* [311, с. 66] ‘– А де міс Волш ... невже пішла? – злякано запитав він. – Так, – відповів Стенлі, – але ви не турбуйтеся, вона повернеться, не обов’язково сьогодні, але повернеться’. Наведений приклад містить протиставлення двох протилежних ознак *est partie* ‘пішла’ й *reviendra* ‘повернеться’ референта *Mlle Walsh* ‘міс Волш’ у різному часі. Різночасне існування протилежних ознак реалізоване за рахунок уживання їх у різних часових формах дієслів. Так, ознака *est partie* ‘пішла’ вжита у формі минулого часу, а ознака *reviendra* ‘повернеться’ – майбутнього. Укр. *Не пив десять років з того моменту, як обморожену ногу відрізали, а це напробувався* [306, с. 48]. Ознака *не пив* протиставлена ознаці *напробувався* за рахунок уживання заперечної частки *не*.

2.2.1.1.5 Предикатно-сирконстантні різночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення репрезентують протиставлення дії й докладного способу її виконання в одному проміжку часу іншій дії та способу її виконання, актуальних для іншого часу. Наприклад: фр. *J’arrivais avant les autres et repartais bon dernier* [307, с. 112] ‘Я приходив раніше за всіх, а йшов останнім’. Протиставлення ознак реалізовано за рахунок уживання антонімічних лексем *arrivais* ‘приходив’ – *repartais* ‘йшов’ та *avant* ‘раніше’ й *dernier* ‘останнім’. Укр. *Їй було гидко від того, що вона так нітилася, затинаяся, відповідала недоладно, що їй тремтіли руки і вона випустила з рук й розбила чашку, що так і не змогла нормально поговорити з Льошиною мамою і хоча б трохи зблизитися. Адже вона не завжди така. Зі своїми добрими знайомими вона тримає себе невимушено, розкуто, вміє пожартувати, повеселитися й бути душею компанії* [306, с. 9]. У наведеному прикладі протиставлені ознаки, які надають характеристики поведінки референта: *нітилася, затинаяся, тремтіли руки* та *тримає невимушено, розкуто, вміє пожартувати, повеселитися й бути душею компанії*.

розкуто, вміє пожартувати, повеселитися й бути душею компанії. Обидві ознаки виражені експліцитно щодо одного й того самого референта *вона* в різних проміжках часу. На різночасне існування ознак указує прислівник *завжди* із заперечною часткою *не*, тобто зазвичай вона *‘тримає себе невимушено, розкуто, вміє пожартувати, повеселитися й бути душею компанії’*, але сьогодні *‘нітилася, затинаяся, відповідала недоладно, що їй тремтіли руки’*.

2.2.1.1.6 Сирконстантно-предикатні різночасні однореферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення репрезентують ситуацію, у якій протиставлено дії референта та їх супровідні обставини, але на відміну від предикатно-сирконстантних протиставлень у пропозиціях цієї моделі спочатку описано супровідні обставини, а потім – дії. Така модель зафіксована лише на матеріалі української мови:

Щоб пізно лягати та рано вставати,

Щоб добро, як сонце, іншим дарувати [306, с. 41].

У поданому прикладі основу протиставлення створюють антонімічні слова *лягати – вставати, пізно – рано*, а також паралелізм синтаксичних конструкцій.

Кількісні показники продуктивності різночасного однореферентного експліцитного протиставлення контрарних ознак, подані в таблиці 2.5, свідчать про їх низьку частотність порівняно з аналогійними одночасними протиставленнями (354 проти 41). Що стосується семантико-синтаксичних моделей, то сирконстанти є найбільш сприятливим підґрунтям для актуалізації різночасних однореферентних експліцитних протиставлень (34,1%) як конкретний засіб актуалізації параметру часу. Дещо поступаються сирконстантам у кількісному відношенні атрибутивні моделі, але залишаються однією з найпродуктивніших моделей протиставлення. Це, знову ж таки, може бути зумовлено більшою схильністю атрибутів до градуальності, ніж, скажімо, сирконстантно-предикатної моделі, що репрезентована лише

одним прикладом. Іншою причиною відсутності комбінованих із предикатами моделей може бути їхня структурна складність. Загалом можна зауважити, що експліцитно виражені контрарні ознаки протиставлені переважно в одному проміжку часу. Різночасне протиставлення ознак за своєю структурою є когнітивно складнішим, ніж одночасне, воно вимагає усвідомлення щонайменше двох пропозицій, актуалізованих у різних проміжках часу, а не однієї, як у випадку з аналогічним одночасним протиставленням, тому кількість моделей різночасного протиставлення є значно нижчою.

Таблиця 2.5

Кількісні показники продуктивності різночасного однореферентного експліцитно вираженого протиставлення контрарних ознак

Мова Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	-	-	-	3 (27,2%)	1 (10%)	4
2. Атрибутивна	-	3 (33,3%)	-	4 (36,4%)	3 (30%)	10
3. Сирконстантна						18
3.1. Способу дії	2 (50%)	-	2 (28,6%)	-	-	4
3.2. Темпоральна	1 (25%)	5 (55,6%)	2 (28,6%)	4 (36,4%)	2 (20%)	14
4. Предикатна	1 (25%)	1 (11,1%)	2 (28,6%)	-	2 (20%)	6
5. Предикатно-сирконстантна	-	-	1 (14,2)	-	1 (10%)	2
6. Сирконстантно-предикатна	-	-	-	-	1 (10%)	1
Усього	4 (100%)	9 (100%)	7 (100%)	11 (100%)	10 (100%)	41

2.2.1.2 Контрадикторне різночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення

Протиставлення цього підтипу репрезентують зіставлення протилежних ознак одного референта, притаманні йому в різних проміжках часу, та передбачають гіпотетично можливу третю проміжну ознаку. У матеріалі дослідження контрадикторні різночасні однореферентні експліцитно виражені

протиставлення зафіксовано у п'яти моделях: актантній, атрибутивній, сирконстантній темпоральній, предикатній і сирконстантно-предикатній.

2.2.1.2.1 Актантні різночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні протиставлення мають за мету протиставити наявність ознаки референта в одному проміжку часу й відсутність цієї ж ознаки в іншому. Така модель протиставлення зафіксована лише на матеріалі сучасної англійської мови. Наприклад: англ. *Ian's arms around me had always been safety, security, but since the car accident there'd been no safety to be found* [315, с. 3] 'Руки Іана навколо мене були завжди безпекою, захистом, але після автокатастрофи не було ніякої безпеки'. У цьому прикладі наявне протиставлення ознак *safety* 'безпекою' й *no safety* 'ніякої безпеки', що є протилежними й реалізованими в різні проміжки часу. До певного моменту референту була властива ознака *safety* 'безпекою', а після трагічної події йому стала притаманна прямо протилежна ознака *no safety* 'ніякої безпеки'.

2.2.1.2.2 Атрибутивні різночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні протиставлення зіставляють ознаки зовнішнього вигляду або соціального статусу референта, що були притаманні йому у минулому, і ті, що є актуальними в теперішній час. Обидві ознаки виражаються експліцитно й мають суперечливі відношення. Наприклад: рос. *Вот так она ушла на обед незамужней девушкой, а вернулась в офис замужней дамой с приятно поблескивающим золотым колечком на безымянном пальце* [303, с. 19] 'Ось так вона пішла на обід незаміжньою дівчиною, а повернулася в офіс заміжньою жінкою із золотим колечком з приємним блиском на безіменному пальці'. Протиставлені протилежні ознаки *незамужней* 'незаміжньою' *замужней* 'заміжньою' референта *она* 'вона'. Одночасне вживання ознак є можливим лише за умови їх різночасного існування. Вказівкою на протиставлення в часовому плані є дієслова *ушла* 'пішла' й *вернулась* 'повернулася'. Ідея протиставлення виражена співвіднесенням прикметника *замужняя* 'заміжня' з префіксом *не*, який у цьому контексті виражає

суперечливу ознаку *незамужней* ‘незаміжньою’. Укр. *Та була без чубчика, з гладко зачісаним угору волоссям, а тепер...* *Тепер їй треба дібрати зачіску з чубчиком* [306, с. 16]. Ознака *без чубчика* протиставлена ознаці з *чубчиком*. Притаманність ознак одному й тому самому референту можлива за рахунок належності їх до референта в різних проміжках часу. На різночасність указують форма минулого часу дієслова *була* та прислівник часу *тепер*.

2.2.1.2.3 Сирконстантні різночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні темпоральні протиставлення мають за мету протиставити час дій або проміжки часу, що вступають в контрадикторні відношення. Наприклад: фр. *Tu m’as pourri la vie de ton vivant, tu as fait fabriquer cette machine à trois milliards pour continuer à m’emmerder aussi après ta mort?* [311, с. 10] ‘Ти досить попсував мені життя, поки був живий, а тепер викинув три мільярди на цю машину, щоб діставати мене ще й після своєї смерті? У цьому реченні реалізоване протиставлення різних періодів часу *de ton vivant* ‘поки був живий’ та *après ta mort* ‘після своєї смерті’ за рахунок уживання контрадикторних періодів: під час життя й під час смерті. Укр. *І це слід зробити не завтра, а сьогодні* [306, с. 36]. У наведеному прикладі простежується протиставлення ознак на позначення часу *завтра* – *сьогодні*. Протиставлення здійснене за рахунок уживання заперечної частки *не* та сполучника *а*.

2.2.1.2.4 Предикатні різночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні протиставлення реалізують зіставлення суперечливих ознак на позначення шкідливих звичок, вчинків, відношень і внутрішнього стану, актуалізують протиставлення однієї експліцитно вираженої дії іншій, несумісній, експліцитно вираженій дії одного референта, у різних проміжках часу. Наприклад: англ.: *Jed vanished after the ceremony before Jeremy could thank him but reappeared a few minutes later, carrying a plain cardboard box the size of a small refrigerator* [314, с. 23] ‘Джед зник після церемонії, перш ніж Джеремі зміг віддячити йому, але з’явився знову через декілька хвилин, несучи просту

картонну коробку розміром з невеликий холодильник. У цьому прикладі наявне протиставлення ознаки vanished ‘зник’, властивій референту в одному проміжку часу, і суперечливої ознаки reappeared ‘з’явився знову’, характерній референту в іншому часі. Нім. *Ich habe dich damals zwar verlassen, aber nun bin ich zu dir zurückgekehrt, du hast mir verziehen und wir wohnen wieder zusammen* [312, с. 57] ‘Я тоді тебе кинула, але тепер я повернулася до тебе, ти пробачив мене, і ми тепер живемо знову разом’. У наведеному прикладі протиставлення виражене поєднанням антонімічних слів *habe verlassen* ‘кинула’ й *bin zurückgekehrt* ‘повернулася’. Фр. *Vide infini de ce vieux mois de décembre où l’ambulance était venue la chercher, après qu’elle eut mis le feu à sa robe de chambre, immobile, encore émerveillée de ce pouvoir découvert en allumant une cigarette, elle qui ne fumait pas* [311, с. 3] ‘І нескінченна порожнеча того грудня, коли за матір’ю приїхала швидка, вона підпалила на собі халат і спокійно спостерігала, як він горить, дуже задоволена, що навчилася добувати вогонь, закурюючи сигарету, але ж вона не курила’. Протиставлення в цьому реченні відбувається за рахунок ствердження ознаки *allumant une cigarette* ‘закурюючи сигарету’ й заперечення цієї ж ознаки *ne fumait pas* ‘не курила’. Рос. *Маруся сама не помнила, как дотащила всех троих до дома, помнила только, что всю дорогу ужасно, в голос, выла, как не выла никогда в жизни...* [305, с. 27] ‘Маруся сама не пам’ятала, як дотягла всіх трьох до будинку, пам’ятала лише, що всю дорогу жахливо, у голос, вила, як не вила ніколи в житті...’. Протиставлено експліцитні ознаки *выла* ‘вила’ й *не выла* ‘не вила’ референта *Маруся* в різних проміжках часу. На різночасне існування ознак указує додаткова інформація *никогда в жизни* ‘ніколи в житті’. Укр. – *Швидко ж він її забув! – Ти не права, Оленко. Дядько Сергій ніколи її не забуде* [306, с. 58]. Протиставлення ознак *забув* – *не забуде* в цьому випадку стосуються одного референта *він (Дядько Сергій)*. На різночасність наявності ознак указують форми дієслова: *забув* (минулий час) – *не забуде* (майбутній час).

2.2.1.2.5 Сирконстантно-предикатні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні протиставлення становлять таке протиставлення, у якому зіставляють не лише протилежні дії референтів, але й час їх виконання. Наприклад: укр. *Чого прибиратися, як Люба рано-вранці з дому вилітає і тільки пізно ввечері повертається?* [302, с. 15]. Цей приклад містить протиставлення дій *вилітає – повертається* і проміжок часу, які вказують коли саме здійснюються ці дії *рано-вранці* й *пізно ввечері*.

Кількісні показники виділених семантико-синтаксичних груп різночасного однореферентного експліцитного протиставлення контрадикторних ознак подано в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Кількісні показники продуктивності різночасного однореферентного експліцитно вираженого протиставлення контрадикторних ознак

Мова Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	3 (37,5%)	-	-	-	-	3
2. Атрибутивна	-	-	-	2 (50%)	1 (14,3%)	3
3. Сирконстантна темпоральна	-	-	1 (50%)	-	3 (42,8%)	4
4. Предикатна	5 (62,5%)	1 (100%)	1 (50%)	2 (50%)	2 (28,6%)	11
5. Сирконстантно- предикатна	-	-	-	-	1 (14,3%)	1
Усього	8 (100%)	1 (100%)	2 (100%)	4 (100%)	7 (100%)	22

Кількісні дані різночасного однореферентного експліцитно вираженого протиставлення контрадикторних ознак, наведені в таблиці 2.6, показують, що найпродуктивнішою моделлю є предикатна. Сирконстантно-предикатна модель зафіксована лише на матеріалі української мови і є найменш чисельною.

Відмінності показників різночасного й одночасного однореферентного експліцитно вираженого протиставлення контрадикторних ознак засвідчує, що однореферентні моделі одночасного протиставлення є продуктивнішими в 11 разів (245 одиниць проти 22-х). Така ж тенденція наявна й у випадку з

аналогічними протиставленнями контрарних ознак, де одночасні протиставлення кількісно переважають аналогічні їм різночасні майже в 10 разів (пор. дані табл. 2.1 і 2.5), що частково можна пояснити закономірностями художнього дискурсу, у якому час переважно розгортається лінійно, а будь-які різночасні протиставлення передбачають переривання лінійності та зміну вектора наративу. Надмірна частотність таких змін ставить під ризик послідовність і доступність викладу сюжетної лінії: події і їхні учасники, а також супровідні властивості або обставини не можуть постійно змінюватися в часі, адже це ускладнює сприйняття твору й може спровокувати в читача негативне враження від нього.

2.2.2 Імпліцитне різночасне однореферентне протиставлення

Цю групу утворюють протиставлення ознак одного референта в різних проміжках часу, при цьому одна з ознак подана експліцитно, а інша – імпліцитно.

2.2.2.1 Контрарне різночасне однореферентне імпліцитне протиставлення

Таке протиставлення актуалізує протиставлення контрарних ознак одного референта, властивих йому в різні проміжки часу. У пропозиціях цієї підгрупи одна ознака виражена експліцитно, а на іншу, імпліцитну, ознаку вказує допоміжний компонент. Ця підгрупа включає актантну, атрибутивну, сирконстантну модель способу дії, локації і предикатну.

2.2.2.1.1 Актантні різночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення ґрунтовані на протиставленні однієї ознаки референта іншій, де один із референтів виражений експліцитно, а інший відновлюється з допоміжного компонента. Наприклад: фр. *Nous allons juste inverser les rôles, c'est toi qui me l'enverras pour les vacances* [310, с. 2] ‘Ми просто поміняємося ролями, це ти мені будеш надсилати її на канікули’. Протиставлено актант *toi* ‘ти’ актанту [я], на існування якого вказує допоміжний компонент у вигляді словосполучення *allons juste inverser les rôles* ‘просто поміняємося ролями’.

Якщо відновити пропущену інформацію виникає таке протиставлення: «Ми просто поміняємося ролями, це ти мені будеш надсилати її на канікули, [а не я]». Рос. *Линдт кивнул, впервые в жизни испытывая к Чалдонову что-то вроде сочувствия – оба наконец-то были в одной лодке, оба наконец-то были заброшены и ревновали в унисон, и это давало странное, почти незнакомое Линдту чувство родственного тепла* [305, с. 27] ‘Ліндт кивнув, уперше в житті відчуючи до Чалдонова щось на кшталт співчуття – обидва нарешті були в одному човні, обидва нарешті були закинуті й ревнували в унісон, і це давало дивне, майже незнайоме Ліндту почуття родинного тепла’. У наведеному прикладі реалізоване протиставлення наявності ознаки *сочувствия* ‘співчуття’ в одному проміжку часу й відсутності цієї ж ознаки в іншому часовому проміжку. На різночасність існування протилежних ознак указує прислівник *впервые* ‘вперше’.

2.2.2.1.2 Атрибутивні різночасні одnoreферентні імпліцитні контрарні протиставлення репрезентують протиставлення на позначення віку референта, зовнішності, внутрішнього стану або матеріального стану. Наприклад: англ. *He looked so different! Somehow I hadn't expected that; it had only been a month, after all. But he was deeply tanned, and his hair was cut in a different way, and he'd built up more muscle* [315, с. 285] ‘Він виглядав зовсім по-іншому! Чомусь я не очікувала цього; як-не-як минув лише місяць. Але він був дуже засмаглий, і його волосся було підстрижене по-іншому і він наростив більше м'язів’. У цьому прикладі експліцитно вираженим ознакам *deeply tanned* ‘дуже засмаглий’, *in a different way* ‘по-іншому’, *more muscle* ‘більше м'язів’ протиставлені протилежні ознаки, які можна відновити за рахунок допоміжного компонента *he looked so different* ‘він виглядав зовсім по-іншому’, отже, [раніше він був не таким засмаглим, з іншою зачіскою й не таким м'язистим]. Нім. *Zum ersten Mal nach dem Unfall war Barbara von einem wunderbaren Glücksgefühl erfüllt* [312, с. 14] ‘Уперше після аварії Барбара була наповнена чудовим почуттям щастя’. Допоміжний компонент *zum ersten Mal*

‘уперше’ дозволяє реконструювати ознаку іншої емоції, протиставленої експліцитній ознаці *wunderbaren Glücksgefühl* ‘чудовим почуттям щастя’ одного й того самого референта *Barbara* ‘Барбара’, тобто «Барбара була наповнена чудовим почуттям щастя, а [до цього вона була наповнена почуттям іншої емоції]». Фр. *D’être parti avec rien en poche et d’avoir aussi bien réussi* [311, с. 40] ‘Тим, що почав життя без гроша в кишені й так досяг успіху’. У поданому реченні обидві ознаки протиставлення є імпліцитними й реконструюються з експліцитних допоміжних компонентів *avec rien en poche* ‘без гроша в кишені’, тобто [був бідний] і *d’avoir aussi bien réussi* ‘досяг успіху’, тобто [став багатим]. Рос. *На ней, молодцевато подбоченьсь, стоял Солнцев, помоложе, чем сейчас, а рядом, в поставленном на попа дощатом гробу – усатый дядька с черной дыркой во лбу* [301, с. 94] ‘На ній, хвацько взявшись в боки, стояв Солнцев, молодший, ніж зараз, а поруч, у поставлений сторчма дощатій труні – вусатий дядько з чорної діркою в лобі’. Ознаці *помоложе* ‘молодший’ протиставлена ознака [старший], що впливає з допоміжного компонента, вираженого прислівником *сейчас* ‘зараз’, тобто «Стояв Солнцев, молодший, ніж зараз, тобто [зараз він старший]». Укр. – *За інтонацією голосу чую, що настрій у вас уже кращий, аніж раніше* [306, с. 35]. Ознака *кращий* протиставлена ознаці [гірший], яка є імпліцитною щодо одного й того самого референта. Вживання протилежних ознак у поданому випадку можливе лише за рахунок їх різночасної належності до референта, на що вказує прийменник *раніше*.

2.2.2.1.3 Сирконстантні різночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення репрезентують сирконстанта модель способу дії та місця.

2.2.2.1.3.1 Сирконстантні різночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення способу дії ґрунтовані на протиставленні способів виконання дії референтом в різних проміжках часу. Наприклад: нім. *Dass ich die Rendezvous jetzt öfter durchging, das traute mir niemand zu* [313, с. 17] ‘У те, що я тепер частіше ходив на рандеву, ніхто не міг мені повірити’. Саме

допоміжний компонент *jetzt* ‘тепер’ указує на імпліцитну ознаку [рідше], якій протиставлена експліцитно виражена ознака *öfter* ‘частіше’ щодо одного референта. Фр. *Ah oui, je comprends mieux maintenant le sens que tu donnes au mot «petit», chuchota Mathias en regardant autour de lui* [310, с. 2] ‘Ага, тепер я краще розумію, який сенс ти вкладаєш у слово «маленький», – прошепотів Матіас, озираючись навколо’. Одна ознака у реченні виражена експліцитно *mieux* ‘краще’, а інша є імпліцитною [гірше], але логічно виводиться завдяки допоміжному компоненту *maintenant* ‘тепер’: ага, тепер я краще розумію, тобто раніше я [гірше розумів]. Рос. *Но теперь она, по крайней мере, будет ждать весело* [305, с. 58] ‘Але тепер вона, принаймні, буде чекати весело’. Протиставлено ознаку *весело* ‘весело’ ознаці [не весело], що може бути реконструйована з допоміжного компонента *теперь* ‘тепер’, який також указує, що ці ознаки властиві референту в різний час: «Але тепер вона, принаймні, буде чекати весело, тобто [до цього моменту вона чекала невесело]».

2.2.2.1.3.2 Сирконстантні локативні різночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення реалізують протиставлення однієї локації, характерної референту в минулому, іншій локації референта в теперішньому часі. Одна локація виражена експліцитно, а інша, протилежна, реконструюється з допоміжного компонента. Наприклад: нім. *Die Schlammfliegen setzten sich nicht mehr in die Augenwinkel, sondern ins Auge auf die Pupille, und nicht mehr auf die Lippen, sondern in den Mund hinein* [313, с. 7] ‘Мулові мухи більше не сідали їй у куточки очей, а лізли прямо в очі, в зіниці, і не совалися більше по губах, а залазили в рот’. У наведеному прикладі протиставлено локації *setzten sich nicht in die Augenwinkel* ‘не сідали в куточки очей’ і [сідали в куточки очей], остання ознака реконструюється з допоміжного компонента *mehr* ‘більше’ й заперечної частки *nicht* ‘не’. Якщо відновити всю приховану інформацію, то виникає таке протиставлення: «Мулові мухи більше не сідали їй у куточки

очей...тобто [раніше сідали їй у куточки очей]». Рос. *В первый раз Николаич видел хозяина не за рабочим столом, не оживленным — Иисусе, да он вряд ли вообще замечал раньше этот чертов диван!* [305, с. 45] ‘У перший раз Миколайович бачив господаря не за робочим столом, не жвавим — Ісусе, та він навряд чи взагалі помічав раніше цей чортів диван!’ У цьому реченні протиставлено місце *не за робочим столом* ‘не за робочим столом’ в одному проміжку часу протилежному імпліцитному місцерозташуванню референта [за робочим столом] в іншому часі, яке відновлюється завдяки допоміжному компоненту *в первый раз* ‘у перший раз’.

2.2.2.1.4 Предикатні різночасні однореферентні імпліцитні контрарні протиставлення актуалізують заперечення дії в одному проміжку часу й ствердження дії в іншому проміжку часу щодо одного референта. Ця модель протиставлення була виявлена лише на матеріалі німецької мови. Наприклад: нім. *Vielleicht deckelt sich die Erinnerung, wenn man nicht mehr weiß, woraus der Deckel war und wenn es sowohl nie als auch immer, egal aus was, einen Deckel gab* [313, с. 5] ‘Нею, мабуть, прикривається спогад, коли ніхто вже не знає, з чого справжня кришка, якщо її, з одного боку, ніколи не буває, а з іншого — якась завжди знаходиться, плювати — з чого’. У наведеному прикладі допоміжний компонент *mehr* ‘вже’ вказує не лише на існування ознаки [знали], протилежної до експліцитно вираженої ознаки *nicht weiß* ‘не знає’, але також на різночасну притаманність цих контрарних ознак референту. Якщо відтворити логічний ланцюжок, то з’являється таке речення: «Можливо прикривається спогад — коли більше не знають..., тобто [раніше знали]».

Кількісні показники різночасного однореферентного імпліцитного протиставлення контрарних ознак розподіляються таким чином (див. табл. 2.7).

Як видно з таблиці 2.7, різночасне однореферентне імпліцитне протиставлення контрарних ознак втілене у чотирьох моделях, серед яких переважає атрибутивна. Висока продуктивність у п’яти мовах саме цієї моделі частково зумовлена матеріалом дослідження, дібраним із романів, у кожному

з яких розвивається сюжетна лінія романтичних стосунків, що закономірно вимагає уваги до віку, зовнішності, внутрішнього стану, матеріального стану й соціального статусу референта. Крім цього, як уже зазначалося, атрибутиви є градуальними за своєю семантикою, що також може пояснювати високу продуктивність такої моделі в усіх мовах дослідження при протиставленні контрарних ознак, адже градуальність передбачає наявність проміжних ознак. Додатковим поясненням кількісної переваги атрибутивних моделей є більша кількість потенційно вакантних синтаксичних позицій атрибута в реченні порівняно, наприклад, з предикатом, адже будь-який актант може бути означений кількома атрибутами. Низька продуктивність предикатних моделей у межах різночасного однореферентного імпліцитного протиставлення контрарних ознак також має пояснення. Предикат використовується в художньому мовленні насамперед для передачі дії, що виражає динаміку навколишнього світу й духовного життя людини. Мова, насичена предикатами, виразно малює події, створює енергію й напруженість розповіді. При цьому предикат є важливим елементом пропозиції, смисловим ядром речення, тому недвозначність його сприйняття є принципово необхідною для успішності комунікації. Відтак, експліцитно виражений предикат або протиставлення предикатів сприяє правильному розумінню змісту висловлювання, а імпліцитне протиставлення, де один із контрарних предикатів необхідно відновити шляхом здійснення додаткових логічних операцій, – навпаки: неправильне його реконструювання може спричинити спотворення змісту, що є неприпустимим в умовах успішної комунікації.

Таблиця 2.7

Кількісні показники продуктивності різночасного однореферентного імпліцитного протиставлення контрарних ознак

Мова Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	-	-	2 (18,2%)	1 (14,3%)	-	3
2. Атрибутивна	2 (100%)	6 (54,5%)	6 (54,5%)	3 (42,8%)	2 (100%)	19

Продовження таблиці 2.7

3. Сирконстантна						9
3.1. Способу дії	-	1 (9,1%)	3 (27,3%)	2 (28,6%)	-	6
3.2. Локативна	-	2 (18,2%)	-	1 (14,3%)	-	3
4. Предикатна	-	2 (18,2%)	-	-	-	2
Усього	2 (100%)	11 (100%)	11 (100%)	7 (100%)	2 (100%)	33

2.2.2.2 Контрадикторне різночасне однореферентне імпліцитне протиставлення

У пропозиціях цієї підгрупи протиставлення ґрунтовано на зіставленні суперечливих, взаємовиключних ознак актанта, що не передбачають альтернативи й властиві референту в різних часових проміжках. Семантичне різноманіття контрадикторного різночасного однореферентного імпліцитного протиставлення можна звести до таких моделей: актантна, атрибутивна, сирконстантна способу дії, ступеня, предикатна та предикатно-сирконстантна моделі.

2.2.2.2.1 Актантні різночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення ґрунтовані на контрасті ствердження одного референта або ознаки в одному проміжку часу та заперечення того самого референта або ознаки в іншому проміжку часу. Наприклад: англ. *Before Christmas Eve, that had been just a casual comment, a throw-away. After his parents' deaths, it meant a lot more* [315, с. 4] ‘До Святвечора то було просто звичайним коментарем, жартом. Після смерті його батьків це означало набагато більше’. У поданому прикладі протиставлено ознаки *a casual comment* ‘звичайний коментар’, *a throw-away* ‘жарт’ – не звичайний коментар, не жарт. Остання ознака реконструюється з допоміжного компонента *meant a lot more* ‘означало набагато більше’. На різночасне існування цих суперечливих ознак указують прийменники часу *before* ‘до’ й *after* ‘після’. Отже, виникає таке протиставлення: «До Святвечора то було просто звичайним коментарем,

жартом. Після смерті його батьків це означало набагато більше, тобто то вже було [не звичайним коментарем] та [не жартом]». Нім. *Ich habe keine Füße, ich gehe auf den Wangen und habe bald keine mehr* [313, с. 38] ‘Ніг вже не було, я пробивав собі шлях щоками, а незабаром міг залишитися вже й без них’. У наведеному прикладі протиставлено ознаки *auf den Wangen* ‘щоками’ – [без щік]. На різночасність існування цих ознак указує прислівник *bald* ‘незабаром’. Ознака [без щік] може бути відновлена з допоміжного компонента *habe bald keine mehr* ‘незабаром міг залишитися вже і без них’. Отже, виникає таке протиставлення: «Ніг вже не було, я пробивав собі шлях щоками, а незабаром міг залишитися вже й без них, тобто [без щік]».

Фр. – *Avant tu me disais tout..., ajouta Antoine* [310, с. 14] ‘– Раніше ти мені все розповідав ..., – додав Антуан’. Завдяки допоміжному компоненту *avant* ‘раніше’ відновлюється ознака, властива референту в теперішньому часі [не все]. Отже, протиставлено ознаки *tout* ‘все’ – [не все]: – раніше ти мені все розповідав ..., – додав Антуан, тобто [зараз ти мені не все розповідаєш].

Рос. На красавца, каким Скорик его впервые увидал (всего-то месяц тому!) был мало похож [301, с. 89] ‘На красеня, яким Скорик його вперше побачив (всього лише місяць тому!) був мало схожий’. Допоміжний компонент *впервые* ‘вперше’ разом з уточненням *всего-то месяц тому* ‘всього лише місяць тому’ дають змогу відновити імпліцитну ознаку [не красень], яка властива референту на цей момент і якій протиставлена ознака *красавца* ‘красеня’, характерна для референта в минулому. Отже, якщо відновити всю пропущену інформацію, виникає таке речення: «На красеня, яким Скорик його вперше побачив (всього лише місяць тому!) був мало схожий, тобто [зараз він не красень]».

Укр. *Литиме своє холодне світло місяць, стоятиме ялина, розкидавши в боки свої широкі лапи-гілки, – все буде таким, як є зараз, за винятком того, що все це існуватиме вже без неї* [306, с. 62]. У поданому прикладі протиставлено існування референта в теперішньому часі [з нею], на що вказує допоміжний компонент *вже* й відсутність цього ж референта *без неї*

в майбутньому часі: «Все буде таким, як є зараз, за винятком того, що все це існуватиме вже без неї, тобто [зараз все існує з нею]».

2.2.2.2.2 Атрибутивні різночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення репрезентують протиставлення, для яких підґрунтям є зовнішній вигляд особи, внутрішній стан або особисті якості. Наприклад: англ. *Now he looks gorgeous and grown up* [315, с. 12] ‘Тепер він виглядає чудово й дорослим’. У цьому прикладі ознакам *gorgeous* ‘чудово’ і *grown up* ‘дорослим’ протиставлені імпліцитні ознаки [не чудово] й [не дорослим]. За рахунок уживання допоміжних компонентів *now he looks gorgeous and grown up* ‘тепер він виглядає чудово й дорослим’ відновлюються імпліцитні ознаки [не чудово] й [не дорослим], тобто [раніше він не був чудовим і дорослим]. Час, до якого відноситься перше речення, перебуває в опозиції щодо часу, до якого належить друге речення. На минулий / теперішній час указують відповідно прислівники часу – *before / now*. Нім. *Sie meinen, ich kann wieder die fröhliche, unternehmungslustige, positive Frau werden, die ich einmal war?, fragte die Patientin unsicher* [312, с. 26] ‘Ви вважаєте, що я зможу знову стати веселою, підприємливою, позитивною жінкою, якою я колись була?, спитала невпевнено пацієнтка’. У наведеному прикладі ознаки *fröhliche*, *unternehmungslustige*, *positive* ‘веселою, підприємливою, позитивною’ відносяться до майбутнього часу та є ірреальними ознаками в теперішньому часі, на що вказує дієслово *kann* ‘зможу’. Допоміжний компонент *einmal* ‘колись’ вказує на те, що раніше референту були притаманні суперечливі сьогоденній ознаки, тобто зараз вона [не весела, не підприємлива, не позитивна жінка]. Фр. *Elle, si pétulante, si impérieuse, cette petite femme maîtresse d'elle-même comme de l'univers, je la voyais déperir de jour en jour* [307, с. 121] ‘Вона, така жвава, така владна, ця маленька жінка-господиня сама собі й всесвіту, я бачив, що вона почала марніти день за днем’. Ознаки *pétulante* ‘жвава’, *impérieuse* ‘владна’ протиставлені ознакам [не жвава, не владна]. Ці ознаки є суперечливими і

третя, проміжна ознака, між ними неможлива. Імпліцитні ознаки реконструюються за допомогою компонента *dépérir* ‘марніти’: «Вона, така жвава, така владна, ця маленька жінка-господиня сама собі й всесвіту, я бачив, що вона почала марніти день за днем, тобто [перестала бути жвавою та владною]». Рос. *Лицо у ней теперь было не насмешливое, как в подвале, а словно бы искаженное страданием, но все равно невыносимо красивое* [301, с. 83] ‘Обличчя в неї тепер було не глузливе, як у підвалі, а немов би спотворене стражданням, але все одно нестерпно красиве’. У цьому прикладі протиставлені дві несумісні ознаки [глузливе] – *не насмешливое* ‘не глузливе’ щодо одного й того самого референта. Їхнє віднесення до одного й того ж референта є можливим лише за рахунок різночасності їх вияву. Допоміжний компонент *не как в подвале* ‘не як у підвалі’ свідчить про суперечливу ознаку, притаманну референту в іншому проміжку часу. Отже, якщо реконструювати імпліцитну інформацію, виникає такий логічний ланцюг: «Обличчя в неї тепер було не глузливе, як у підвалі, тобто [в підвалі воно було глузливим]». Укр. *І зараз вони не були погаслими, сумними й повними безвиході та страждань* [306, с. 46]. У цьому прикладі простежується протиставлення ознак у різних часових проміжках. Ознаки *не погаслими, сумними й повними безвиході та страждань* протиставлені імпліцитним суперечливим ознакам [погаслими, сумними й повними безвиході та страждань], які можна відновити з допоміжного компонента *зараз* і заперечної частки *не*: «І зараз вони не були погаслими, сумними й повними безвиході та страждань, тобто [раніше вони були погаслими, сумними й повними безвиході та страждань]».

2.2.2.2.3. Сирконстантні різночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення втілені у вигляді сирконстантної моделі способу дії або ступеня.

2.2.2.2.3.1 Сирконстантні різночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення способу дії актуалізують зіставлення вияву певної дії й ознак, що її супроводжують. У протиставленнях цієї моделі ознаки

відносяться до одного й того самого референта в різних проміжках часу, одна з них є імпліцитною, а інша – експліцитною. Англ. *I don't think I'd ever thought that word in connection with myself before, much less said it, but this time I said it right out loud* [315, с. 282] ‘Я не вважаю, що я коли-небудь думала асоціювати це слово із собою раніше, а тим більше вимовити його, але цього разу я вимовила його все-таки вголос’. Експліцитно вираженій ознаці *loud* ‘вголос’ протиставлена ознака [не вголос], яка реконструюється за допомогою компонента *I don't think I'd ever thought that word in connection with myself before* ‘Я не вважаю, що я коли-небудь думала асоціювати це слово з собою раніше’. Якщо відновити пропущену інформацію, виникає таке протиставлення: «[Раніше я вимовляла його не вголос], але в цей раз вимовила все-таки вголос». Показники часу *before* ‘раніше’ й *this time* ‘цього разу’ вказують на те, що ці ознаки властиві референту в різних часових проміжках. Нім. *Kann ich mir einen besseren Lehrmeister wünschen?, sagte Barbara, und sie dachte, dass sie sich noch nie im Leben trotz ihres Gebrechens so großartig gefühlt hatte* [312, с. 35] ‘Чи можу я мріяти про кращого вчителя? сказала Барбара, і вона подумала, що вона ще ніколи у своєму житті, попри її недугу, не відчувала себе так чудово’. У цьому прикладі лише одна ознака виражена експліцитно *so großartig* ‘так чудово’, але наслідок з компонента *nie* ‘ніколи’ дозволяє відновити імпліцитну інформацію: «Вона вперше у своєму житті відчувала себе так чудово, [раніше вона відчувала себе не чудово]». Рос. *Может, завтра всё не так страшно покажется* [301, с. 64] ‘Може, завтра все не таким страшним здаватиметься’. Оскільки експліцитно виражена ознака *не так страшно покажется* ‘не таким страшним здаватиметься’ відноситься до майбутнього часу, на що вказує прислівник часу *завтра* ‘завтра’ й форма майбутнього часу дієслова, то можна зробити висновок, що на цей момент референту властива протилежна ознака [здається страшним]. Укр. *І вперше за багато років виходить за браму без Іванового дозволу* [304, с. 18]. Наведений приклад ілюструє, як експліцитна ознака *без Іванового*

дозволу протиставляється імпліцитній ознаці [з Іванового дозволу]. На різночасність існування ознак указує прислівник *вперше*.

2.2.2.2.3.2 Сирконстантні різночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення ступеня ґрунтовані на протиставленні інтенсивності вияву експлікованої та імплікованої ознак у різних проміжках часу. Англ. *Because he hadn't been writing, he found himself with quite a bit of time on his hands, far more than he was used to* [314, с. 7] ‘Тому що він не писав, у нього було трохи часу, набагато більше, ніж він звик мати’. У наведеному прикладі за рахунок допоміжного компонента *than he was used to* ‘ніж він звик мати’ впливає ознака [менше], якій протиставлена ознака *far more* ‘набагато більше’. Обидві ознаки властиві одному референту в різні проміжки часу: *far more* ‘набагато більше’ – у теперішньому часі, [менше] – у минулому часі. Нім. *Dein Großvater hat sehr auf dich gewartet, die erste Zeit. In der letzten Zeit dann weniger* [313, с. 47] ‘Твій дідусь спочатку сильно чекав на тебе. Останнім часом менше’. Ознаці *sehr* ‘сильно’ протиставляється ознака [не так сильно], яка відновлюється з допоміжного компонента *weniger* ‘менше’: «Твій дідусь спочатку сильно чекав на тебе. Останнім часом менше, тобто [не так сильно]». Обидві ознаки властиві референту в різний час, про що свідчать сполучення *die erste Zeit* ‘спочатку’ й *in der letzten Zeit* ‘останнім часом’. Укр. *Він зрозумів, що тепер йому жити буде ще важче, ніж було досі* [306, с. 23]. У цьому прикладі відбувається протиставлення імпліцитної ознаки в нульовій формі прислівника [важко] й вияву ознаки в більшому ступені, вираженої формою вищого ступеня прислівника – *важче*. Різночасність ознак підтверджують прислівник часу *досі* й вживання дієслів у різних часових формах (*буде* – майбутній час, *було* – минулий час).

2.2.2.2.4 Предикатні різночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення репрезентують протиставлення однієї дії референта в одному проміжку часу, протилежній його дії в іншому проміжку часу. У пропозиціях наведеної моделі протиставленими виступають ознаки на

позначення внутрішнього стану, почуттів, розумових здібностей, здатності виконувати певну дію, виявляти зацікавлення. Наприклад: англ. *The step class disaster was the kind of thing that I'd be able to laugh about in a few years, but at the moment I felt stupid* [315, с. 45] ‘Лихо заняття зі степу було чимось таким, над чим я зможу сміятися через декілька років, але в цей момент я відчувала себе дурною’. У цьому реченні експліцитно виражена ознака *would be able to laugh* ‘зможу сміятися’ протиставлена імпліцитній [не можу з цього сміятися] зараз, тобто відбувається протиставлення ознак *would be able* ‘зможу’ й [не можу]. Нім. *Hätte ich sagen sollen, ich liebe dich nicht mehr, empfinde nur noch Mitleid für dich?* [312, с. 24] ‘Якби мені слід було б сказати, що я не люблю тебе більше, відчуваю лише співчуття до тебе?’ Вживання автором прикметника в порівняльній формі *mehr* ‘більше’ й заперечна частка *nicht* ‘не’ вказують на те, що та ознака, яка була властива референту раніше [любив], не є актуальною в цей момент, тобто референт більше не має її *liebe dich nicht mehr* ‘не люблю тебе більше’. Фр. *Depuis sept ans que je traîne dans vos pattes, c'est bien la première fois que vous vous intéressez à moi...* [307, с. 58] ‘Я сім років плутаюся у вас під ногами, але ви вперше цікавитесь мною ...’ Ознака *intéressez* ‘виявляєте інтерес’ протиставлена імпліцитній ознаці [не виявляли інтересу], що впливає з вказаного прислівника *la première fois* ‘вперше’, тобто *la première fois que vous vous intéressez à moi* ‘ви вперше виявляєте до мене інтерес’, а раніше значить [не виявляли]. Рос. *Вот я вам расскажу, как ее добывал, тогда поймете* [301, с. 15] ‘Ось я вам розповім, як я її добував, тоді зрозумієте’. Ознака *поймете* ‘зрозумієте’ протиставлена ознаці [не розумієте], але остання ознака в цьому прикладі експліцитно не реалізована, хоча логічно виводиться з контексту. Мається на увазі, що референти не розуміють, тому при відновленні опущеного компонента виникає таке протиставлення: [зараз не розумієте] – *тогда поймете* ‘тоді зрозумієте’. Укр. *Доцька п'є нагло, захланно, наче ніколи до того не мала води в роті* [304, с. 4]. У цьому прикладі спостерігається протиставлення експліцитно вираженої ознаки *не мала*

імпліцитній ознаці [мала]. На існування останньої вказують сполучник *наче*, що виступає допоміжним компонентом для відновлення імпліцитної інформації. Отже, виникає таке протиставлення: «Доцька п'є нагло, захланно, *наче* ніколи до того не мала води в роті, тобто [вона мала до того воду в роті]».

2.2.2.2.5 Предикатно-сирконстантні різночасні однореферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення актуалізують протиставлення дій референта й обставин, що їх супроводжують. Імпліцитна ознака впливає з наслідку першої названої експліцитної ознаки. Обидві ознаки властиві референту в різні проміжки часу й позначають відношення або фізичні здібності референта. Наприклад: англ. *I know it's not my fault, but I can't feel it's not. Nothing feels right any more* [315, с. 122] ‘Я знаю це не моя помилка, але я не відчуваю, що це так. Нічого вже не здається правильним’. Протиставленими виступають ознаки *feels right* ‘не здається правильним’ (експліцитна ознака) та [здавалося правильним] (імпліцитна ознака). Ознака *any more* ‘вже’ вказує на те, що раніше референту була притаманна протилежна контрадикторна ознака, тобто [раніше все здавалося правильним], а зараз все не здається правильним. Нім. *Vielleicht konnte sie irgendwann auf Krücken gehen oder mit Stöcken* [312, с. 16] ‘Можливо коли-небудь вона зможе ходити на милицях або з палицями’. У наведеному прикладі прислівник *vielleicht* ‘можливо’ й займенник *irgendwann* ‘коли-небудь’ указують на імпліцитну реальну ознаку [не може ходити на милицях або з палицями], протиставлену в цей момент ірреальній ознаці *konnte auf Krücken gehen oder mit Stöcken* ‘зможе ходити на милицях або з палицями’.

Як свідчать дані, подані в таблиці 2.8 (див. нижче), серед синтаксичних моделей різночасного однореферентного імпліцитного протиставлення контрадикторних ознак найчастотнішою є предикатна модель. У цьому вбачаємо деяку закономірність, адже аналогічна ситуація спостерігалася і при одночасному однореферентному протиставленні.

Як і в одночасному протиставленні контрадикторних ознак, при відновленні протилежної імпліцитної ознаки, мислиться контрадикторна ознака із заперечною часткою *не*. Вживання цієї моделі дає змогу точніше передати внутрішній стан, розумові здібності, здатності виконувати певну дію й вияв зацікавлення референтом. Сирконстантна модель ступеня була зафіксована лише на матеріалі англійської, німецької й української мов, але це не може свідчити про те, що вона не притаманна іншим мовам дослідження. Причиною відсутності цієї моделі в інших двох мовах є те, що на матеріалі дослідження ступінь вияву дії рідше протиставляється, ніж самі дії або їхні характеристики. Предикатно-сирконстантна модель зафіксована лише на матеріалі англійської й німецької мов; це ще раз підтверджує той факт, що моделі, які складаються з двох компонентів, є складнішими для сприйняття, особливо в поєднанні з таким параметром, як різночасність.

Таблиця 2.8

**Кількісні показники продуктивності різночасного однореферентного
імпліцитного протиставлення контрадикторних ознак**

Мова Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	1 (3,1%)	7 (8%)	2 (6,5%)	8 (21%)	5 (19,2%)	23
2. Атрибутивна	4 (12,5%)	24 (27,6%)	1 (3,2%)	8 (21%)	4 (15,4%)	41
3. Сирконстантна						21
3.1. Способу дії	2 (6,3%)	6 (7%)	-	4 (10,5%)	5 (19,2%)	17
3.2. Ступеня	1 (3,1%)	1 (1,1%)	-	-	2 (7,7%)	4
4. Предикатна	23 (71,9%)	45 (51,7%)	28 (90,3%)	18 (47,5%)	10 (38,5%)	124
5. Предикатно-сирконстантна	1 (3,1%)	3 (3,5%)	-	-	-	4
Усього	32 (100%)	86 (100%)	31 (100%)	38 (100%)	26 (100%)	213

2.3 Комунікативні функції однореферентного протиставлення

Протиставні конструкції є не лише носіями інформації, за їх допомогою можна чинити певний вплив на співрозмовника, справляти враження, апелювати до почуттів, бажань, інтересів. З огляду на те, що саме функціонування забезпечує високий рівень ефективності досягнення мети комунікації, яка може виявити різні тенденції й закономірності в досліджуваних мовах, функційні можливості протиставлення заслуговують на додаткову увагу. Функційна специфіка однореферентного протиставлення в художніх творах є багатою й різноманітною. Цей тип протиставлення може бути засобом вираження нереалізованого наміру, натяку на певну інформацію, уточнення, гіперболізації, лінійного зображення подій, протиріччя, диз'юнкції, евфемізму та спонукування до порівняння.

1) Протиставлення виконує **функцію нереалізованого наміру** референта вчинити певну дію. При функції нереалізованого наміру дії референта є задумом, але не завжди цілком здійсненим. Наприклад: англ. *Nina was about to tell her that it wasn't his bedroom, her mother slept there too, but she stopped herself because Kitty Finch was saying weird things* [309, с. 7] 'Ніна збиралася сказати їй, що це не його спальня, її мама також спала там, але вона зупинилася, тому що Кітті Фінч говорила дивні речі'. Протиставлені ознаки *to tell* 'сказати' й [не сказала], де імпліцитна ознака [не сказала] реконструюється з компонента *stopped herself* 'зупинилася'. Референт мав намір виконати певну ознаку – *to tell* 'сказати', але *stopped herself* зупинилася, тобто [не сказала]. Нім. *Ich wollte schreien vor Schreck, aber wieder einmal kam kein Ton aus meinem Mund* [308, с. 190] 'Я хотів кричати від страху, але знову з мого рота не виходило ні звуку'. У цьому реченні предикат *wollte* 'хотів' указує на намір референта, що виражається ознакою *schreien* 'кричати', якій протиставлена імпліцитна ознака [не кричав]. За рахунок допоміжного компонента *kam kein Ton aus meinem Mund* 'з мого рота не виходило ні звуку' можна відновити ознаку [не кричав]. Фр. *Je revois encore son visage crispé, ses mains refermées sur la carafe*

d'eau comme s'il avait voulu la briser sous nos yeux [307, с. 14] ‘У мене в пам’яті стоїть його спотворене обличчя й руки, що стискають графин із водою, немов він хотів його розчавити на наших очах’. Протиставленими є ознаки *briser* ‘розчавити’ й [не розчавив], де імпліцитна ознака реконструюється з допоміжного компонента *comme si* ‘немов’. Рос. *На Сухаревке кто пацана марухой обзывал – за такое сразу метелили без пощады, и Сенька прицелился было вмазать Прохе в костлявую харю, но передумал* [301, с. 1] ‘На Сухарівці хто хлопчака марухою обзивав – за таке відразу давали прочуханки без помилування, і Сенька прицілився було вмазати Просі в кістляву мармизу, але передумав’. У наведеному прикладі протиставлено реалізацію наміру *вмазать* ‘вмазати’ й нереалізацію цієї дії [не вмазав]. Ознака [не вмазав] відновлюється з допоміжного компонента *передумал* ‘передумав’. Укр. *Стала на веранді, взяла Сашкову цигарку, хотіла запалити, а тут я... Може, злякала її?* [302, с. 51]. У цьому прикладі наявне протиставлення ірреальної ознаки на позначення наміру референта *хотіла запалити* реальній імпліцитній ознаці [не запалила].

2) 3-поміж інших функцій протиставлення здатне навмисно частково приховувати зміст висловлювання, не розкривати повністю деталі повідомлення, проте спонукати співрозмовника до здогадування, когнітивного відтворення прихованого змісту, тому протиставлення виконує в такий спосіб **функцію натяку**.

За таких умов протиставна конструкція не називає протилежну ознаку, а лише натякає на неї, тому функція протиставлення виявляється тоді, коли одна з протилежних ознак виражена експліцитно, а інша є імпліцитною, такою, що логічно впливає з контексту. Наприклад: англ. *If he were religious he would get down on his knees and pray* [309, с. 16] ‘Якби він був віруючим, він би встав на коліна й молився’. У цьому прикладі ознака референта в умовному способі *religious* ‘віруючим’ натякає на існування реальної суперечливої імпліцитної ознаки [не віруючий]. Нім. *Vielleicht brauchte sie eines Tages keinen Rollstuhl*

mehr [312, с. 16] ‘Можливо, одного разу їй більше не знадобиться інвалідний візок’. У наведеному прикладі протиставленими виступають ознаки *brauchte keinen Rollstuhl* ‘не знадобиться інвалідний візок’ – [потрібен інвалідний візок]. Автор стверджує, що ознака *brauchte keinen Rollstuhl* ‘не знадобиться інвалідний візок’, можливо, буде характерна референту в майбутньому часі, і в такий спосіб натякає, що в цей момент референту властива протилежна ознака [потрібен інвалідний візок]. Фр. *Nous venions de faire semblant de gagner une guerre. Le fond de l'air était plein d'aigreur* [307, с. 31] ‘Ми робили вигляд, що виграли війну. А насправді залишилося одне розчарування’. Наведений контекст *était plein d'aigreur* ‘залишилося одне розчарування’ допомагає зробити висновок, що у реченні є натяк на реальну ознаку [програли], протилежну експлікованій ознаці *gagner* ‘виграли’. Рос. *Лазарь – по всем законам Божеским и статистическим – должен быть вообще неграмотным, а поди же – не только меня, но и вас в тупик умудряется ставить* [305, с. 19] ‘Лазарь – за всіма законами Божеськими і статистичними – має бути взагалі неграмотним, а почекай же – не лише мене, але й вас у безвихідь примудряється заганяти’. Допоміжний компонент *в тупик умудряется ставить* ‘у безвихідь примудряється заганяти’ свідчить про натяк на реальну ознаку [грамотний], протилежну експліцитно вираженій ознаці *неграмотным* ‘неграмотним’. Укр. – *Обіцяла повернутися і збрехала!* [302, с. 27]. Допоміжним контекстуальним компонентом у наведеному прикладі є *збрехала*, що натякає на імпліцитну ознаку [не повернулася]. Отже, імпліцитно протиставленими є ознаки *повернутися* – [не повернулася].

3) Протиставлення здатне виступати засобом уточнення, конкретизації інформації. У протиставленнях такого типу втілено **функцію уточнення** з метою запобігання формування потенційно можливого альтернативного розуміння інформації й підкреслення реального стану речей. Найчастіше такі конструкції характеризуються експліцитністю протиставлених ознак, наявністю заперечної частки *не* та сполучника *а*. Наприклад: англ. *It's not every*

day that one of our town's most prominent citizens marries a genuine celebrity, you know. I'm a journalist, not a celebrity [314, с. 5] ‘Не кожного дня один із наших найвидатніших громадян міста одружується на істинній знаменитості, знаєш. Я журналіст, не знаменитість’. У наведеному прикладі один мовець стверджує ознаку *celebrity* ‘знаменитості’, а інший заперечує цю ознаку *not a celebrity* ‘не знаменитість’, уточнює її за допомогою вживання заперечної частки *not* ‘не’ й уведення додаткової інформації *journalist* ‘журналіст’. Нім. *Ich bin nicht stärker als die mit den nassen Augen, sondern schwächer* [313, с. 34] ‘Я не сильніша за тих з вологими очима, а слабкіша’. У поданому прикладі заперечено ознаку *nicht stärker* ‘не сильніша’ і стверджено істинну ознаку *schwächer* ‘слабкіша’, уточнено саме відносну слабкість референта в зіставленні з іншими. Фр. – *Tu pars? demanda Mathias, d'une voix qui avait perdu toute assurance. – Je ne pars pas, je rentre, enfin j'imagine que c'est la même chose* [310, с. 13] ‘– Ти від’їжджаєш? – запитав Матіас голосом, з якого вмиль зникла всяка впевненість. – Не від’їжджаю, а повертаюся, хоча це, напевно, одно й те саме’. У цьому випадку протиставлено ознаки *pars* ‘від’їжджаєш’ і *ne pars pas* ‘не від’їжджаю’, де реальну протилежну ознаку *ne pars pas* ‘не від’їжджаю’ уточнено завдяки вживанню предиката *rentre* ‘повертаюся’, конкретизовано також відношення мовця до самої події. Рос. *Пару раз, вместо практикума, заглядывал на Хитровку к Ташке – после темна и, конечно, не в сюртуке-фраке, а в прежней одежде* [301, с. 50] ‘Пару разів, замість практикуму, заглядав на Хитрівку до Ташки – після темряви і, звичайно, не в сюртуці-фраці, а в колишньому одязі’. Протиставленими виступають ознаки *не в сюртуке-фраке* ‘не в сюртуці-фраці’ – *в прежней одежде* ‘в колишньому одязі’, де уточнено, у якому саме одязі з’явився референт. Укр. *Не у нас, а в господаря*, – зробив уточнення Парамон [306, с. 7]. У цьому реченні заперечено альтернативну ознаку *не у нас* і стверджено істинну ознаку *в господаря* за рахунок уживання заперечної частки *не* й протиставного сполучника *а*.

4) Протиставлення може слугувати інструментом для навмисного перебільшення з метою апелювати до уяви співрозмовника, спонукання зосередити більшу увагу на сказаному. У таких випадках протиставлення виконує **функцію гіперболізації**.

Протиставлення-перебільшення є засобом посилення емоційного враження від зображення предмета, явища або ознаки. На матеріалі дослідження було виявлено, що перебільшена ознака виступає як ірреальна й протиставляється реальній нейтральній ознаці.

Гіперболічний характер таких протиставлень забезпечує перебільшення протилежності двох явищ, посилює ефект їхньої полярності. Наприклад: англ. *Her forehead looked as if she had pressed it against a hot iron* (She was a redhead and the sun had been brutal to her pale skin) [309, с. 15] ‘Її лоб виглядав так ніби вона притиснула його до гарячого заліза (Вона була рудою, а сонце було жорстоким до її блідої шкіри)’. Протиставлено ознаки *pressed against a hot iron* ‘притиснула до гарячого заліза’ й [не притиснула до гарячого заліза]. Лексема *as if* ‘ніби’ свідчить про ірреальність ознаки й контекст підтверджує, що ознака *pressed* ‘притиснула’ перебільшена, адже, як відомо з контексту, референт не торкався гарячого заліза, а отримав сонячні опіки. Нім. *Diesmal stopfte er mir den Mopi in die Rocktasche, als wäre ich seine Schublade* [313, с. 49] ‘На цей раз він запхав до кишені мого піджака Мопі, ніби я його ящик’. У цьому випадку надана інформація демонструє існування нейтральної імпліцитної ознаки [не ящик], яка протиставляється перебільшеній експліцитно вираженій ознаці *Schublade* ‘ящик’, адже референт є живою істотою, особистістю, а не частиною меблів. Фр. *Je souffrais comme s’il me manquait quelque chose, comme si l’on m’avait amputé d’un bras ou d’une jambe* [307, с. 111] ‘Я страждав так, немов мені чогось не вистачало, ніби мені ампутовали руку або ногу’. Сполучниковий вислів *comme si* ‘ніби’ в поєднанні зі згадкою про ампутацію вказує, що експліцитно виражена ознака *m’avait amputé d’un bras ou d’une jambe* ‘ампутовали руку або

ногу' є нереальною, перебільшеною і протиставляється реальній імпліцитній ознаці [не ампутували]. Рос. *Будто не человек, а хищный зверь* [301, с. 76] 'Ніби не людина, а хижий звір'. Це протиставлення ґрунтовано на контрастному зіставленні реальної ознаки *человек* 'людина' й нереальної перебільшеної ознаки *хищный зверь* 'хижий звір'. Укр. *Іван дивиться, як вона в'яло й ліниво перекладає ноги по драбині. Так, ніби до них прив'язані гирі* [304, с. 17]. У зазначеному прикладі перебільшеній ірреальній ознаці *прив'язані гирі* протиставлено реальну ознаку [не прив'язані гирі]. На ірреальність і перебільшення ознаки *прив'язані гирі* вказує сполучник *ніби*.

5) Оскільки зіставлявані протилежні ознаки у протиставленні можуть виявлятися в різних проміжках часу, протиставна конструкція надає можливість мовцю відображати лінійність просторової моделі часу, вказувати на розвиток подій і характеризувати протиставлені ознаки як змінні елементи визначеної спрямованості (спочатку одна ознака, а лише потім – інша).

За таких умов протиставлення виконує **функцію лінійного зображення подій**, явищ, фактів, ознак, з яких одна ознака виключає іншу й можлива лише за умови реалізації іншої ознаки. У протиставленнях такого типу ознаки зіставляваних протилежних одиниць реалізуються в різних точках часової шкали. Наприклад: англ. *He left the group and came toward me, slowly at first and then faster* [315, с. 237] 'Він вийшов із групи й підійшов до мене, спочатку повільно, а потім швидше'. У цьому прикладі, як і в попередніх, спостерігається послідовна реалізація протилежних ознак *slowly* 'повільно' *faster* 'швидше', що уможливорює їх віднесеність до одного й того самого референта *he* 'він'. Нім. *Hatte der schwarze Mann gesehen, wie ich an der Straßenecke verschwunden und auf der Fußmatte wieder aufgetaucht war?* [308, с. 45] 'Чи бачив цей чоловік у чорному, як я пропала біля повороту й знову з'явилася на килимку?'. Як видно з прикладу, ознака *verschwunden war* 'пропала' протиставлена ознаці *aufgetaucht war* 'з'явилася'. Одна ознака змінює іншу, адже їх одночасна реалізація неможлива. Фр. *Il a ouvert la bouche*

et l'a refermée [307, с. 95] 'Він відкрив рот і закрив його'. У цьому випадку зображено послідовність, чередування протилежних ознак *a ouvert* 'відкрив' та *a refermée* 'закрив' референта *il* 'він'. Рос. *Картуз снял, снова надел* [301, с. 12] 'Картуз зняв, знову надів'. Дві антонімічні ознаки *снял* 'зняв' і *надел* 'надів' можуть бути протиставленими одна одній лише за умови їх послідовної реалізації. Укр. *Сергій обожнював свою дружину і любив тією неземною любов'ю, яка іноді звалюється на чоловіків і робить їх то слабкими, як діти, то сильними, як кам'янисті тисячолітні гори, то до незмоги божевільними і безрозсудними* [306, с. 5]. Протиставляються ознаки *слабкими* – *сильними*, де обидві ознаки не можуть характеризувати референта в одному проміжку часу, що й призводить до необхідності почергової їх реалізації.

б) У поєднанні протилежностей протиставлення може виступати інструментом актуалізації невпевненості мовця щодо стану описуваних подій і відповідно виконувати **функцію протиріччя**.

Ця функція протиставлення реалізується шляхом поєднання взаємовиключних протилежностей у межах одного референта і його станів, синхронізування протилежності. Протиставне протиріччя описує невизначеність автора висловлення щодо певного стану речей і відображає змішані відчуття мовця. В одному референті поєднано ознаки, що позначають логічно несумісні поняття, які суперечать за змістом і виключають одне одного. Метою є показати суперечливість, складність ситуації, явища або об'єкта, а також подати авторську оцінку. Наприклад: англ. *Her voice was hard and soft at the same time* [309, с. 24] 'Її голос був твердим і м'яким одночасно'. Мовні антоніми *hard* 'твердим' і *soft* 'м'яким' фіксують контрадикторну протилежність і виконують функцію поєднання суперечливих ознак, що свідчить про невизначеність мовця щодо якісних характеристик описуваного голосу. Нім. *Es überläuft mich kalt und überschwemmt mich heiß von außen und von innen* [313, с. 33] 'Мене обливає холодом і кидає в жар зовні і всередині'. Протиставлено взаємовиключні ознаки *überläuft mich kalt* 'обливає холодом'

та *überschwemmt mich heiß* ‘кидає в жар’, які начебто не можуть бути реалізованими одночасно й заперечують одна одну, але фактично прагматичним завданням зазначеного протиставлення є показати надто складний емоційний стан, який не піддається чіткому й однозначному визначенню. Фр. *Le récipient est sur le guéridon, si près et déjà si loin d'elle* [310, с. 25] ‘Кавник стоїть на столику, так близько і вже так далеко від неї’. Семантика лексеми *près* ‘близько’ протиставляється семантично контрадикторній лексемі *loin* ‘далеко’, тим самим відбувається взаємне заперечення компонентів протиставленої пари, що вказує на нібито алогічність ситуації, проте основною метою висловлення є показати непевність мовця щодо розташування предмета, різне його сприйняття. Рос. *Ее лицо было близко совсем, и еще пахло особенно, одновременно сладким и горьким* [301, с. 26] ‘Її обличчя було близько зовсім, і ще пахло особливо, одночасно солодким і гірким’. У цьому прикладі протиставлено ознаки сладким ‘солодким’ – горьким ‘гірким’, які поєднані між собою й водночас суперечать одна одній. Укр. «Моє знайоме і незнайоме сонечко» [306, с. 51]. У цьому прикладі очевидною є відсутність чіткого розуміння трактування стану референта *сонечко*, що одночасно поєднує дві, на перший погляд, непокєднувані ознаки *знайоме* й *незнайоме*.

7) У поєднанні протилежних ознак протиставлення може слугувати засобом їхнього розмежування з акцентом на одночасній істинності лише однієї із них, у такий спосіб виконувати **функцію диз’юнкції**, що передбачає вибір одного із взаємовиключних членів контрастної опозиції.

В антонімічному контексті семантичних відношень протилежності «одна ознака або інша ознака референта» реалізується значення диз’юнкції, при якому необхідний вибір одного з взаємовиключних членів опозиції (контрасту). Наприклад: англ. *He was the wrong reader for her to ask if she should live or die because he was barely here himself* [309, с. 26] ‘Він не був тим читачем, у кого вона могла запитати жити їй або вмерти, тому що він сам ледве був тут’.

Ознака *live* ‘жити’ є протиставленою протилежній ознаці *die* ‘вмерти’. Сполучник *or* ‘але’ вказує, що перед референтом стоїть вибір, який він повинен зробити для себе. Нім. *Ja, aber vielleicht läuft er dir irgendwann vorher oder hinterher über den Weg* [308, с. 260] ‘Так, але, можливо, він випадково зустріне тебе десь раніше або пізніше’. Протиставленими виступають ознаки *vorher* ‘раніше’ й *hinterher* ‘пізніше’, де за рахунок сполучника *oder* ‘або’ реалізовано функцію диз’юнкції. Фр. *Le problème n’était pas d’être bon ou mauvais joueur* [307, с. 151] ‘Проблема була не в тому, щоб бути гарним або поганим гравцем’. У цьому прикладі протиставлено експліцитні ознаки *bon* ‘гарним’ і *mauvais* ‘поганим’, сполучник *ou* ‘або’ і вживання ознак у позитивній формі виражають взаємовиключення ознак. Рос. *Тебе живого или мертвого? Галина Петровна засмеялась и легонько шлепнула генерала по губам, прозвенеv браслетами маленькую нежную музыку* [305, с. 57] ‘Тобі живого чи мертвого? Галина Петрівна засміялася й легенько ляснула генерала по губах, продзвенівши браслетами маленьку ніжну музику’. У наведеному прикладі експліцитно виражену ознаку *живого* ‘живого’ протиставлено експліцитно вираженій ознаці *мертвого* ‘мертвого’. Обидві ознаки вказуються щодо одного референта, але розмежовуються сполучником *или* ‘чи’. Укр. *А Петруні, Боже прости, однаково, чи живий її Іван чи мертвий, чи птиці очі йому виклювали, чи десь догниває на полі та воронів годує* [304, с. 14]. У цьому прикладі реалізовано протиставлення ознак живий – мертвий, де сполучник *чи* вказує, що протиставлення виконує функцію диз’юнкції.

8) Протиставна конструкція може бути дієвим засобом у випадку необхідності уникнення різкого або неприємного для слухача висловлювання. Протиставлення може виконувати **функцію евфемізму** й забезпечувати неущкодження почуттів реципієнта тексту.

Пропозиції такого типу властиве протиставлення експліцитно вираженої нейтральної ознаки протилежній ознаці, евфемістично імплікованій. Ця функція дещо перегукується з функцією натяку, однак додатковою її ознакою

є наявність мети натяку: значення протилежності автор виражає в пом'якшеній формі, уникає грубих або нетактовних слів шляхом підбору нейтральних, більш приємних для слухача. Першочерговою метою такого протиставлення є м'яко й толерантно висловити свою думку. Наприклад: англ. *If I could only do that, my marriage would be just as good as it had been before* [315, с. 82] 'Якби я лише могла це зробити, мій шлюб був би таким же гарним, як і раніше'. Референт не бажає називати істинну негативну ознаку [поганий], тому вдається до непрямого вираження реальної ознаки за рахунок уживання евфемістичної заміни: «Мій шлюб був би таким же гарним, як і раніше, тобто [зараз поганий]». Нім. *Früher hat sie besser ausgesehen* [312, с. 50] 'Раніше вона виглядала краще'. У поданому прикладі за евфемізмом *besser* 'краще' приховано протилежну більш негативну ознаку [гірше]. Фр. *Elles étaient belles mes mains, quand j'étais jeune* [310, с. 6] 'Вони були красиві мої руки, коли я була молодою'. Мовець не хоче називати справжню ознаку [не красиві] прямо, тому вдається до евфемізму *belles* 'красиві' в поєднанні з формою минулого часу предиката *étaient* 'були', що свідчить про те, що на цей момент референту притаманна протилежна ознака [не красиві]. Рос. *На красавца, каким Скорик его впервые увидал (всего-то месяц тому!) был мало похож* [301, с. 89] 'На красеня, яким Скорик його вперше побачив (усього місяць тому!) був мало схожий'. У наведеному реченні втілено протиставлення ознак *красавца* 'красеня' – [не красень]. Ознака [не красень], яка за умови вербалізації могла б викликати неприємні емоції, виражена опосередковано шляхом вживання евфемістичної протилежної ознаки *мало похож* 'мало схожий'. Укр. *Молодий князь (гм-м-м... молодий та не дуже) щойно «купив» молоду в її тата і тепер позирає на неї вже суворими очима* [304, с. 12]. Ознака *молодий* протиставляється ознаці [старий], але щоб виразити протилежну ознаку нейтрально, автор вдається до вживання евфемізму 'не дуже'.

9) Протиставні конструкції у **функції спонукання до порівняння** мають за мету протиставити ірреальну ознаку реальній ознаці референта. На відміну

від протиставних конструкцій, що виконують функцію натяку, одна з протилежних ознак референта завжди має форму вищого ступеня. Наприклад: англ. *As I walked to my car, I realized that my shoulders were pulled back and I was standing much taller than usual* [315, с. 175] ‘Коли я йшла до своєї машини, я зрозуміла, що мої плечі розправлені, і я була набагато вищою, ніж зазвичай’. Вживання ознаки у формі вищого ступеня *taller* ‘вищою’ і вживання допоміжного компонента *than usual* ‘ніж зазвичай’ указують на існування реальної невербалізованої протилежної ознаки [нижча]. Отже, виникає наступне протиставлення: «Коли я йшла до своєї машини, я зрозуміла, що мої плечі розправлені, і я була вищою, ніж зазвичай, тобто [зазвичай я нижча]». Нім. *Der Regen hatte aufgehört, dafür wehte ein eisiger Wind und es war viel dunkler als vorhin, fast Nacht* [308, с. 40] ‘Дощ припинився, подув крижаний вітер, і було набагато темніше, ніж до цього, майже ніч’. У цьому прикладі протиставлено експліцитно виражену ознаку *dunkler* та імпліцитну ознаку [світліше], що існують у різних часових просторах. Вербалізована ознака у вищому ступені, форма минулого часу предиката і сполучник *als* ‘ніж’ свідчать про існування іншої протилежної ознаки [світліше]. Фр. *S’il était là, tu l’aimerais peut-être un peu moins* [310, с. 1] ‘Якби він був тут, можливо, ти любила б його трохи менше’. Протиставленими виступають ознаки *un peu moins* ‘трохи менше’ й [сильно любити] у функції порівняння ступеня вияву любові. Рос. *Скоро станет полегче, вот увидишь* [305, с. 54] ‘Скоро стане легше, ось побачиш’. Протиставленими виступають ознаки *полегче* ‘легше’ і [складно]. Ірреальна ознака *полегче* ‘легше’ протиставляється реальній ознаці [складно] в теперішньому часі. На ірреальність ознаки *полегче* ‘легше’ вказує форма майбутнього часу предиката і сполучник часу *скоро* ‘скоро’. Укр. *Тепер нотар дивився на зніченого Павла більш приязно, ніж перед цим* [304, с. 8]. У поданому прикладі ознаку *більш приязно* протиставлено ознаці [менш приязно] щодо референта *нотар*. На невербалізовану ознаку [менш приязно] вказує форма часу предиката і сполучник *ніж*.

Кількісні дані щодо функцій, які виконує протиставлення, наведено нижче в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Продуктивність функцій однореферентних протиставних конструкцій в англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах

№	Функція	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1.	Нереалізованого наміру	19 (5,8%)	7 (2,4%)	7 (3,5%)	11 (3,9%)	6 (2,3%)	50
2.	Натяку	142 (43,3%)	145 (49%)	86 (42,8%)	108 (38,7%)	110 (42,8%)	591
3.	Уточнення	10 (3%)	17 (5,8%)	15 (7,5%)	7 (2,5%)	18 (7%)	67
4.	Гіперболізації	12 (3,6%)	7 (2,4%)	3 (1,5%)	3 (1,1%)	4 (1,6%)	29
5.	Лінійного зображення подій	12 (3,7%)	11 (3,7%)	6 (3%)	17 (6,1%)	11 (4,3%)	57
6.	Протиріччя	97 (29,6%)	58 (19,6%)	64 (31,8%)	104 (37,3%)	88 (34,2%)	411
7.	Диз'юнкції	17 (5,2%)	38 (12,8%)	16 (7,9%)	20 (7,2%)	14 (5,4%)	105
8.	Евфемізмів	2 (0,6%)	1 (0,3%)	2 (1%)	6 (2,2%)	2 (0,8%)	13
9.	Спонування до порівняння	15 (4,6%)	11 (3,7%)	2 (1%)	3 (1%)	3 (1,2%)	34
	Інше	2 (0,6%)	1 (0,3%)	-	-	1 (0,4%)	4
	Усього	328 (100%)	296 (100%)	201 (100%)	279 (100%)	257 (100%)	1361

Проведений аналіз дав змогу встановити, що функції натяку, нереалізованого наміру й евфемізмів реалізовано у протиставленнях за умови, що одна з ознак виражена імпліцитно, що відрізняється від функцій гіперболізації, уточнення, протиріччя, диз'юнкції й лінійного зображення подій. Останні реалізуються протиставленням, у якому ознаки референта виражені експліцитно. Функції нереалізованого наміру й уточнення характеризуються наявністю інтенсифікаторів, наприклад, для вираження наміру в мовах дослідження спостерігалось вживання предиката 'хотіти', для функції уточнення – заперечної частки *ne* і сполучника *a*. Протиставлення ірреальної ознаки реальній нейтральній ознаці зафіксоване лише у прикладах, де протиставлення виконує функцію гіперболізації. У функціях протиріччя й

диз'юнкції використовуються протиставлення двох протилежних або суперечливих ознак в одному проміжку часу щодо одного референта, але на відміну від функції протиріччя, у диз'юнктивній функції або функції лінійного зображення подій взаємовиключні ознаки не поєднувані одночасно в референті.

Попри те, що протиставлення всіх речей ґрунтоване досить часто на протиріччі, можна стверджувати, що найчастіше протиставлення виконує функцію натяку, про що свідчить майже 50% зібраного матеріалу (див. табл. 2.9). Ознаки, на які натякає автор, завжди втілено у пропозиціях імпліцитно. Нерідко імпліцитна інформація виявляється художньо переконливішою й емоційно впливовішою, ніж пряме зображення. Використання протиставлення у функції натяку в художніх творах дає змогу яскраво й дієво подати ті ознаки референта, про які неможливо або недоцільно говорити прямо. Кількісне співвідношення комунікативних функцій, що виконує протиставлення в зіставляваних мовах, виявляє аломорфні ознаки. Так, матеріал дослідження демонструє те, що попри дещо більший корпус прикладів протиставлення в англійській мові порівняно з німецькою, прикладів протиставлення у функції натяку було виявлено значно більше на матеріалі німецької мови. Це може свідчити про схильність носіїв німецької мови опосередковано натякати на ознаку, а не називати її прямо. Найменше (на матеріалі дослідження) натякають росіяни, які демонструють відхилення в 4,7% від середнього показника й у 10,3% від найвищого показника, властивого носіям німецької мови, однак такий висновок був би не зовсім коректним, оскільки вказана кількісна різниця компенсується за рахунок більшої продуктивності евфемістичних протиставлень на матеріалі російської мови, що є семантично суміжними з протиставленнями-натяками (див. табл. 2.9).

До функції уточнення у протиставних конструкціях найчастіше вдаються носії української, німецької і французької мов, які конкретизують інформацію шляхом протиставлення майже у 2 рази частіше, ніж англійці й росіяни, серед

яких спостерігається тенденція до уникання використання протиставних конструкцій у функції уточнення.

Функцію спонукання до порівняння виокремлено в усіх досліджуваних мовах, проте в англійській і німецькій продуктивність її реалізації у 3 рази вища порівняно з іншими мовами. Суміжною з функцією спонукання до порівняння є функція гіперболізації, реалізація якої на матеріалі дослідження показує однакові тенденції: носії англійської й німецької мов схильні перебільшувати ознаки референтів, на відміну від носіїв французької, російської або української мов, причому англійці роблять це у 3 рази частіше від українців чи росіян.

Оскільки в російській мові, незважаючи на менший корпус відібраних одиниць дослідження порівняно з германськими мовами, відсоток протиставних конструкцій у функції протиріччя є більшим (37,3%, що демонструє відхилення від середнього показника на 7%), це може свідчити про те, що носії російської мови є менш однозначними у вираженні характеристик ознак, їм важче визначитися з відчуттями й почуттями.

Велика кількість протиставних конструкцій, що виконують функцію диз'юнкції в німецькій мові порівняно з англійською, французькою, російською й українською мовами, і мала кількість прикладів протиставлення у функції протиріччя в німецькій мові відображають тенденцію її носіїв не поєднувати взаємовиключні ознаки в одному референті в одному часовому проміжку, а, навпаки, їх розмежовувати за рахунок уживання розділового сполучника *oder* 'або'. Це можна вважати ознакою більшої схильності до категоричності й вияву тенденції до визначеності й однозначності порівняно з носіями інших досліджуваних мов.

Варто зазначити, що функція лінійного зображення подій є більш релевантною для носіїв російської мови. Носії французької мови, навпаки, досить рідко вдаються до реалізації цієї функції у протиставних конструкціях. Отже, можна припустити, що для носіїв російської мови відображення

послідовності й чергування протилежностей є більш властивим, ніж для носіїв французької.

Функція евфемізмів характеризується певним ізоморфізмом, оскільки однореферентні протиставні конструкції, що виконують цю функцію, становлять незначну кількість. Однією з причин нечастого вживання протиставлень-евфемізмів є той факт, що вони можуть створювати в читача відчуття бажання уникнути проблеми. Низька частотність протиставлень-евфемізмів може слугувати підтвердженням думки деяких учених, які вважають, що евфемізми не властиві художній мові взагалі (Б. О. Ларін [88], В. П. Москвін [114]).

Висновки до Розділу 2

1. Однореферентне протиставлення містить у собі параметри-константи, реалізація яких виказує варіативність, а саме: параметри місця, часу, логічних відношень і способу вираження. Залежно від реалізації вищезазначених параметрів у межах однореферентного протиставлення було виокремлено такі підгрупи: 1) контрарне одночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення; 2) контрадикторне одночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення; 3) контрарне одночасне однореферентне імпліцитне протиставлення; 4) контрадикторне одночасне однореферентне імпліцитне протиставлення; 5) контрарне різночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення; 6) контрадикторне різночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення; 7) контрарне різночасне однореферентне імпліцитне протиставлення; 8) контрадикторне різночасне однореферентне імпліцитне протиставлення.

2. На семантико-синтаксичному рівні досліджувана категорія має значно більше ізоморфних, ніж аломорфних рис. Однореферентне протиставлення реалізовано в актантній, атрибутивній, сирконстантній (способу дії, локативні, темпоральні, ступеня), предикатній, атрибутивно-актантній, атрибутивно-

сирконстантній, актантно-сирконстантній, предикатно-сирконстантній і сирконстантно-предикатній моделях. Для всіх мов дослідження предикатна й атрибутивна моделі виявилися спільними й найбільш частотними з низки причин. По-перше, предикат є змістовим ядром висловлювання й домінує над іншими за рахунок високого ступеня інформативності, точності й недвозначності, а отже, зіставлення предикатів (щонайменше двох, як типово передбачає протиставлення) спонукає до додаткового фокусування реципієнта на властивості, ними позначуваних. Атрибут, у свою чергу, є аксіоматично необхідною властивістю образу референта художнього твору, він має здатність до градації в межах полярних ознак, що полегшує зіставлення протилежностей і створює сприятливі умови для контекстуальної / парадигматичної антонімії, яка є джерелом протиставлень, саме тому спостерігається висока продуктивність атрибутивних моделей протиставлень будь-якого типу. Рідковживаними є моделі, у складі яких реалізоване комбінування двох компонентів. Це зумовлено тим, що додатковий компонент (актант або сирконстант): а) зменшує шанси на можливість знайти протилежну сукупність ознак; б) збільшує інформаційну навантаженість пропозиції. Що більш інформативно обтяжливою є пропозиція, то складнішою вона є для сприйняття, адже передбачає посилену когнітивну діяльність, яка полягає в необхідності додаткового підсумування або мисленнєвого зображення кількох подій для усвідомлення реального протиставлення.

3. Характер логічних відношень між зіставляваними компонентами спричиняє різну продуктивність предикатних моделей. Так, оскільки, на відміну від атрибутів, предикати не так часто можуть виявляти градуальність, їхня кількість є меншою в проставленнях контрарних ознак, водночас вони завжди можуть бути заперечені й актуалізувати полярні поняття, що є підґрунтям для більш продуктивних протиставлень контрадикторних ознак. Дотично суттєвою особливістю предикатних протиставлень є реалізація параметра способу їх вираженості, коли за умови імпліцитності

контрадикторні предикати в 17 разів перевищують аналогічні до них контрарні, оскільки, на відміну від останніх, логічно можуть бути реконструйовані без ризику бути по-різному потрактованими. Таку статистичну ситуацію на користь імпліцитних контрадикторних предикатних протиставлень уможлиблює використання дієслів у формі умовного способу, що зафіксовано майже в 50% їх актуалізації.

4. Часовий параметр демонструє прямий вплив на параметр місця (референтності) протиставлення, де одночасні протиставлення є більш продуктивними за різночасні щонайменше в 3,4 рази. Типологічна залежність протиставлення від параметра часу виявляється в дещо більшій продуктивності сирконстантних типів у межах різночасного протиставлення як таких, що власне актуалізують варіативність часової константи.

5. Набагато меншим ступенем універсальності, порівняно з семантико-синтаксичними особливостями, характеризується функційна специфіка протиставлень в досліджуваних мовах. Комунікативні функції, що виконують однореферентні протиставлення, можна звести до нереалізованого наміру, натяку, уточнення, гіперболізації, лінійного зображення подій, протиріччя, диз'юнкції, евфемізмів і спонукання до порівняння. Найчастіше в усіх досліджуваних мовах протиставлення виконує функцію натяку, де протилежні ознаки референтів виражені імпліцитно, оскільки вважається, що імпліцитна інформація більше вражає, інтригує й дає змогу яскраво втілити замовчувані ознаки референта. Найрідше в аналізованих мовах реалізована евфемістична функція протиставлень.

6. Функційна специфіка протиставлень не виявила залежності від генетичної спорідненості мов. Так, німецька, французька й українська мови порівняно з іншими досліджуваними мовами продемонстрували певний ізоморфізм, оскільки носії цих мов частіше вдаються до протиставних конструкцій у функції уточнення, аніж носії англійської й російської мов. Носії англійської й німецької мови схильні частіше перебільшувати ознаки в

протиставних конструкціях, ніж носії французької, російської або української мов. Це саме стосується й функції спонування до порівняння, адже продуктивність її реалізації в цих мовах (англійській і німецькій) у 3 рази вища порівняно з іншими мовами дослідження. Аломорфною виявилася функція диз'юнкції, вживання якої здебільшого спостерігається серед носіїв німецької мови, на противагу англійській, французькій, російській та українській мовам. Подібність слов'янських мов, на відміну від західноєвропейських мов, втілено в більшій продуктивності протиставлень у функції протиріччя й лінійного зображення подій, що може свідчити про схильність до невизначеності й вияву змішаних відчуттів щодо певного стану речей, а також про тенденцію до послідовного зображення контрастних ознак.

Основні положення розділу викладено в окремих публікаціях автора [39; 40; 42; 43; 108; 214].

РОЗДІЛ 3

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ТИПИ ПОЛІРЕФЕРЕНТНИХ ПРОТИСТАВЛЕНЬ

Поліреферентні протиставлення співвіднесені з однореферентними протиставленнями як логіко-синтаксичні утворення складнішого характеру. Параметр референтності в конструкціях цього типу завжди втілений щонайменше двома елементами, іншими словами, у межах поліреферентних конструкцій налічується декілька референтів, чії ознаки зіставляються. Вони можуть бути суб'єктами дії, об'єктами або явищами. Як і однореферентним, поліреферентним протиставленням незмінно властиві параметри часу й способу вираження. Залежно від характеру протиставних відношень з-поміж них також можна виділити протиставлення протилежних (контрарних) ознак і протиставлення суперечливих (контрадикторних) ознак.

3.1 Синтаксичні особливості одночасного поліреферентного протиставлення

Цей підтип передбачає протиставлення ознак, явищ або фактів, що відносяться до різних референтів, в одному проміжку часу, про що свідчить однакова форма дієслів. Наприклад: англ. *Some were grand, some were petit* [309, с. 14] ‘Деякі були великими, деякі були маленькими’. У цьому випадку наявне протиставлення антонімічних ознак *grand* ‘великими’ й *petit* ‘маленькими’ різних референтів *some* ‘деякі’. Нім. *Die meisten Männer sind feige. Frauen sind viel mutiger* [312, с. 14] ‘Більшість чоловіків боязливі. Жінки набагато хоробріші’. Поєднання однієї ознаки з одним референтом (*Männer feige* ‘чоловіки боязливі’) протиставлено поєднанню іншої ознаки з протилежним референтом (*Frauen mutiger* ‘жінки хоробріші’). Уживання обставини ступеня *viel* ‘набагато’ в поєднанні з протилежними ознаками (*feige* ‘боязливі’ – *mutiger* ‘хоробріші’) посилює значення протиставленості

референтів. Фр. *Partirions nous courir les rues d'une ville qui, elle, a rajeuni, quand nous avons vieilli* [311, с. 32] ‘Побігли б ми разом вулицями міста, яке помолодшало, коли ми постаріли’. Ознаку одного референта *ville* ‘місто’ протиставлено ознаці іншого референта *nous* ‘ми’. У поданому прикладі поліреферентне протиставлення вербалізовано за рахунок антонімічних поєднань *a rajeuni* ‘помолодшав’ – *avons vieilli* ‘постаріли’. Рос. *Я тебя, Князь, не боюсь. Это ты меня пужаешься* [301, с. 19] ‘Я тебе, Князю, не боюся. Це ти мене лякаєшся’. Поєднання ознаки з одним референтом *я не боюсь* ‘я не боюся’ протиставлено ознаці в заперечній формі в поєднанні з іншим референтом *ты пужаешься* ‘ти лякаєшся’. Укр. *Тобі не подобається, а мені подобається* [306, с. 43]. У наведеному реченні відбувається протиставлення ознак *не подобається* – *подобається* щодо різних референтів, а саме *тобі* й *мені*. На одночасність притаманності цих ознак указує однакова форма дієслів.

За способом вираження поліреферентне протиставлення, як і однореферентне, може бути імпліцитним та експліцитним.

3.1.1 Експліцитно виражене одночасне поліреферентне протиставлення

У цій групі протиставлень обидві протилежні ознаки референтів втілено експліцитно в одному проміжку часу. Протиставлення ознак відбувається за умови ствердження ознаки одного референта й заперечення цієї ж ознаки стосовно іншого референта або за умови вживання антонімічних ознак, притаманних різним референтам. Наприклад: нім. *Ich weiß nicht, warum die Männer sich nie gegenseitig die Läuse fingen. Die Frauen steckten täglich die Köpfe zusammen, erzählten und sangen und fingen einander die Läuse* [313, с. 41] ‘Я не знаю, чому чоловіки ніколи не ловили вошей один в одного. Жінки шепотілися щодня, розповідали небилиці і співали, і ловили вошей одна в одної’. У наведеному прикладі наявне протиставлення реальних ознак за рахунок заперечення однієї ознаки *fingen sich nie* ‘ніколи не ловили’ з одним

референтом *die Männer* чоловіки і ствердження цієї ж ознаки *fingen* ‘ловили’ з іншим референтом *die Frauen* ‘жінки’ в одному проміжку часу.

3.1.1.1 Контрарне одночасне поліреферентне експліцитно виражене протиставлення

У пропозиціях цієї підгрупи передбачено дві експліцитно виражені в одному проміжку часу ознаки, між якими можлива третя ознака, що позначала б проміжне поняття щодо різних референтів. На матеріалі дослідження було виокремлено такі моделі контрарного одночасного поліреферентного експліцитно вираженого протиставлення, як актантна, атрибутивна, сирконстантна способу дії, локативна й предикатна.

3.1.1.1.1 Актантні одночасні поліреферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення мають за мету протиставити реальні/ірреальні ознаки різних референтів, що одночасно їм притаманні, між якими можлива проміжна ознака. Ця модель протиставлення зафіксована лише на матеріалі англійської й російської мов. Наприклад: англ. *It was like... well, this'll sound dumb, but it was like he was ... a huge magnet or something and you were a piece of metal* [315, с. 233] ‘Це було як ... ну, це звучатиме нерозумно, але це було, ніби то він був ... величезним магнітом або чимсь, а ти була шматком металу’. Протиставлено поєднання однієї ознаки з одним референтом *he* ‘він’ – *a huge magnet* ‘величезний магніт’ поєднанню іншої ознаки з іншим референтом *you* ‘ти’ – *a piece of metal* ‘шматок металу’. Ірреальні ознаки протиставляються за рахунок метафоричного переносу, тобто перший референт схожий на *magnet* ‘магніт’, а другий – на *piece of metal* ‘шматок металу’. Рос. *Не дурак, академик-то, несмотря что жид. А вот она – дура* [305, с. 55] ‘Але ж не дурень академік, попри те, що жид. А ось вона – дурепа’. Протиставлено ознаки двох різних референтів *академик* ‘академік’ та *она* ‘вона’. Щодо референта *академік* ознака заперечується *не дурак* ‘не дурень’, а до референта *вона* ця ж сама ознака стверджується *дура* ‘дурепа’.

3.1.1.1.2 Атрибутивні одночасні поліреферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення ознак репрезентують протиставлення протилежних експліцитних ознак різних референтів в одному проміжку часу й переважно подають характеристику зовнішнього вигляду, місцезнаходження, позначають особисті якості й вік референтів. Наприклад: англ. *So, he said, picking up the largest of his suitcases and waiting while I picked up the smaller one, that shawl really is gorgeous* [315, с. 286] ‘Так, він сказав, піднімаючи найбільшу з його валіз і чекаючи, поки я підняла меншу, що хустка дійсно чудова’. Протиставленими виступають експліцитні протилежні ознаки *the largest* ‘найбільшу’ й *the smaller* ‘меншу’, властиві різним референтам (валізам). Нім. *Ich bin klein wie Robert und Robert groß wie ich* [313, с. 47] ‘Я був маленький, як Роберт, а Роберт великий, як я’. У зазначеному прикладі протиставляється експліцитна ознака *klein* ‘маленький’ одного референта *ich* ‘я’ іншій експліцитній ознаці *groß* ‘великий’ референта *Robert* ‘Роберт’. Фр. *Je me suis toujours trouvé vieux de toute façon. C’est Paul qui était jeune* [307, с. 76] ‘У всякому разі я завжди відчував себе старим. Це Поль був молодим’. У цьому реченні протиставлено референт *je* ‘я’ з ознакою *vieux* ‘старим’ іншому референту *Paul* ‘Поль’ з антонімічною ознакою *jeune* ‘молодим’. Рос. *Распущенные по плечам волосы у нее были черные, а так она вся была белая* [301, с. 23] ‘Розпущене по плечах волосся в неї було чорне, а так вона вся була біла’. У наведеному прикладі наявне протиставлення ознак референтів *волосы* ‘волосся’ й *она* ‘вона’, що реалізоване за рахунок уживання антонімічних лексем *черные* ‘чорне’ й *белая* ‘біла’ в одному проміжку часу. Укр. *Я живу в реальному світі, а ти – у вигаданому тобою і твоїми віршошльопами, – сказала Світлана, кивнувши на книжку, яку Даша досі тримала в руках* [306, с. 13]. Протиставляються два світи – реальний і вигаданий двох референтів *я – ти* в одному проміжку часу. Обидві ознаки виражені експліцитно антонімічними лексемами *реальному – вигаданому*.

3.1.1.1.3 Сирконстантні одночасні поліреферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення становлять собою пропозицію, де обставини супроводжують предикат. Зміст сирконстантів цієї підгрупи зазвичай вказує на місце або спосіб дії й виражається експліцитно. Протиставлені обставини є контрарними щодо одна одної.

3.1.1.1.3.1 Сирконстантні одночасні поліреферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення способу дії репрезентують вербалізовані протиставлення манери виконання контрарних дій різними референтами в одному проміжку часу. Наприклад: нім. *Ihr Löffel tauchte immer seltener und seiner immer öfter* [313, с. 40] ‘Її ложка пірнала все рідше, а його все частіше’. У цьому прикладі протиставлено спосіб виконання дії різними референтами: *ihr* ‘її’ та *seiner* ‘його’ (*Löffel* ‘ложка’). Ознаки *seltener* ‘рідше’ – *öfter* ‘частіше’ є контрарними й протиставленими в одному проміжку часу. Укр. *Тут погано! Але я вдам, що знепритомніла, і мене знову відправлять до лікарні. Там добре* [306, с. 59]. Протиставляються протилежні ознаки *погано* – *добре* щодо різних референтів *тут* (з контексту відомо, що це дитячий будинок) і *там* (лікарня). Ідея протиставлення в цьому прикладі посилена за допомогою використання парцеляції.

3.1.1.1.3.2 Сирконстантні локативні одночасні поліреферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення актуалізують протиставлення однієї локації одного референта протилежній локації іншого референта в одному проміжку часу. Обидві локації виражені експліцитно. Наприклад: нім. *Heidrun Gast schaut zu ihm hinauf, und er schaut herunter* [313, с. 39] ‘Гайдрун Гаст дивилася на нього знизу вгору, а він дивився згори вниз’. Цей приклад містить протиставлення напрямку *hinauf* ‘знизу вгору’ й *herunter* ‘згори вниз’ дії референтів *Heidrun Gast* ‘Хайдрун Гаст’ та *er* ‘він’. Фр. *Dans la rue, il y avait deux places de stationnement inoccupées, l’une devant la maison, l’autre un peu plus loin* [310, с. 10] ‘На вулиці було два вільних місця для паркування – одне перед самим будинком, інше трохи далі’. Рос. – *Посиди с*

тетей Маней и дядей Колей, – велел папа, опуская Лидочку на песок, и море снова стало внизу, а небо – вверху [305, с. 2] ‘– Посидь з тіткою Манею й дядьком Колею, – звелів тато, опускаючи Лідочку на пісок, і море знову стало внизу, а небо – вгорі’. У зазначеному реченні реалізовано протиставлення локацій *внизу* ‘внизу’ – *вверху* ‘вгорі’ різних референтів *море* ‘море’ й *небо* ‘небо’ в одному проміжку часу.

3.1.1.1.4 Предикатні одночасні поліреферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення передбачають протиставлення протилежних, несуперечливих ознак, де обидві ознаки формально виражені. Наприклад: англ. *I giggled. Larissa wasn't laughing* [315, с. 10–11] ‘Я хіхікала. Лариса не сміялася’. У цьому прикладі два прості речення не пов’язані протиставним сполучником, але загальна ідея протиставлення впливає з експліцитно виражених синонімічних компонентів *giggle* ‘хіхікати’ – *laugh* ‘сміятися’, один з яких вжитий із заперечною часткою *not* ‘не’. Нім. *Sie brauchen dich, um den Kreis zu schließen und das Geheimnis zu offenbaren* [308, с. 168] ‘Ти їм потрібна для того, щоб закрити коло й розкрити таємницю’. У цьому прикладі протиставлено протилежні за значенням ознаки (*schließen / offenbaren* ‘закрити / розкрити’) референтів *Kreis* ‘коло’ й *Geheimnis* ‘таємниці’. Фр. *Il détestait ce pardessus, sa compagne l'adorait, alors l'avoir bêtement oublié sur un portemanteau... elle lui pardonnerait bien vite* [310, с. 9] ‘Він ненавидів це пальто, а дружина обоожнювала, тому, якщо він просто забуде його на вішалці..., вона його швидко пробачить’. Ознака *détestait* ‘ненавидів’ є протиставленою протилежній ознаці *adorait* ‘обоожнювала’. Ці ознаки є антонімами та протиставляються в одному проміжку часу. Рос. *Посмотрел получше, а они все, и бабочки, и птахи, и даже цветы, с человеческими лицами – одни плачут, другие смеются, третьи злющие и зубы острые щерят* [301, с. 11] ‘Подивився краще, а вони всі, і метелики, і птахи, і навіть квіти, з людськими обличчями – одні плачуть, інші сміються, треті злющі й зуби гострі шкірять’. У цьому прикладі виражено ознаки трьох різних груп референтів

плачут ‘плачуть’ – *смеються* ‘сміються’ – *щерят* ‘шкірять’. Укр. Як дала кулаком по дверях, дуб здригнувся і встояв, а бронзові замки, мабуть, не італійські, як дизайнери-оформлювачі клялися, а з турецького базару, бо розлетілися в шмаття, і трепетна мати стала на порозі [302, с. 25]. У наведеному реченні протиставлено протилежні ознаки *встояв* і *розлетілися в шмаття* референтів *дуб* і *бронзові замки* в одному проміжку часу.

Нижче наведена таблиця 3.1. з кількісними показниками одночасного поліреферентного експліцитного протиставлення контрарних ознак.

Таблиця 3.1

Кількісні показники продуктивності одночасного поліреферентного експліцитно вираженого протиставлення контрарних ознак

Мова Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	2 (11,8%)	-	-	1 (5,2%)	-	3
2. Атрибутивна	8 (47%)	4 (30,8%)	6 (37,5%)	6 (31,6%)	4 (22,2%)	28
3. Сирконстантна						9
3.1. Способу дії	-	1 (7,7%)	-		5 (27,8%)	6
3.2. Локативна	-	1 (7,7%)	1 (6,3%)	1 (5,2%)	-	3
4. Предикатна	7 (41,2%)	7 (53,8%)	9 (56,3%)	11 (57,9%)	9 (50%)	43
Усього	17 (100%)	13 (100%)	16 (100%)	19 (100%)	18 (100%)	83

Як пояснення до таблиці 3.1 варто зазначити, що кількість дібраних прикладів аналізованої моделі суттєво відрізняється від аналогічної однореферентної моделі (354 однореферентні й 83 поліреферентні конструкції відповідно). Окрім того, аналіз відносних величин й зіставлення їх з показниками такого ж однореферентного протиставлення дають змогу констатувати, що суттєво зменшилася кількість актантних протиставлень (25,4% однореферентних (табл. 2.1) і 3,6% поліреферентних). Це може свідчити про те, що мовці швидше схильні характеризувати окрему людину щодо її статусу й дотичних фактів, ніж зіставляти людей між собою, а в

зіставленні когось / чогось між собою вони фокусуються не на об'єктах або суб'єктах як таких, а на їхніх характеристиках, що пояснює стало високу продуктивність атрибутивних моделей (26,8% однореферентних і 33,8% поліреферентних). Кількість предикатних моделей також переважає у відсотковому вимірі в 1,8 разу щодо аналогічних однореферентних протиставлень (28,2% в однореферентних і 51,8% в поліреферентних). Цей факт ще раз підтверджує те, що предикат є інформативно насиченою частиною висловлення, однак не може свідчити про те, що мовці мають тенденцію зіставляти протилежні дії / вчинки / стани різних осіб, провокувати їх порівняння майже у 2 рази частіше, ніж аналізувати аналогічні показники в межах однієї особи, адже абсолютна кількість аналогічних однореферентних протиставлень перевищує поліреферентні більш ніж у 2 рази. Найнижчою частотністю цього типу протиставлень у всіх п'яти мовах дослідження характеризуються актантна й сирконстантна локативна моделі. Отже, можна стверджувати, що для досягнення комунікативної мети набагато важливішою є інформація про те, якими є учасники подій і що вони роблять / в якому стані перебувають, ніж коли й де відбуваються події.

3.1.1.2 Контрадикторне одночасне поліреферентне експліцитно виражене протиставлення

У пропозиціях цієї підгрупи передбачене протиставлення несумісних ознак, виражених експліцитно щодо декількох різних референтів. Протиставляються ознаки в одному проміжку часу. На матеріалі дослідження було виявлено актантну й предикатну моделі контрадикторного одночасного поліреферентного експліцитно вираженого протиставлення.

3.1.1.2.1 Актантні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні протиставлення репрезентують протиставлення суперечливих ознак різних референтів на позначення їх соціального статусу, стверджують істинну ознаку й заперечують альтернативну. Наприклад: рос. *Пацаны рассказывали, прошлой зимой крысы с голодухи обезумели и пьянчуге, что в*

погребѣ уснул, нос и уши отъели. Младенцев в люльке, если без присмотра оставитъ, часто обгрызают. Ништо, успокоил себя Сенька. Чай не пьяный и не младенец [301, с. 31] ‘Пацани розповідали, минулої зими шури з голодухи збожеволіли й п’яниці, що в погребі заснув, ніс і вуха від’їли. Немовлят у колисці, якщо без нагляду залишити, часто обгризають. Нічого, заспокоїв себе Сенько. Не п’яний же й не немовля’. Наведений приклад містить протиставлення референтів *пьянчуге* ‘п’яниці’ – *не пьяный* ‘не п’яний’ і *младенцев* ‘немовлят’ – *не младенец* ‘не немовля’. Протиставлення виникає за рахунок уживання заперечної частки *не*.

3.1.1.2.2 Предикатні одночасні однореферентні експліцитно виражені контрадикторні протиставлення актуалізують протиставлення, де ознака одного референта стверджується, а інша протилежна ознака у поєднанні з іншим референтом заперечується в одному проміжку часу. Наприклад: англ.: *His girlfriend ate her way through the red meat until she noticed Jurgen was not eating and remembered he was a militant vegetarian* [309, с. 14] ‘Її дівчина з’їла повністю червоне м’ясо, поки вона не помітила, що Юрген не їв і вона згадала, що він був войовничим вегетаріанцем’. Це речення містить протиставлення ознак *ate* ‘їла’ й *was not eating* ‘не їв’ референтів *girlfriend* ‘дівчина’ та *Jurgen* ‘Юрген’. Протиставлення реалізоване за рахунок поєднання ознаки з одним референтом і протилежної ознаки з іншим референтом в одному проміжку часу. Нім. *Offensichtlich wissen sie etwas, das die anderen nicht wissen* [308, с. 256] ‘Очевидно ви знаєте щось, чого інші не знають’. Протиставлення різних референтів з їх ознаками в поданому прикладі реалізоване за умови ствердження ознаки в одному референті (*sie wissen* ‘ви знаєте’) та її ж заперечення в іншому референті (*die anderen wissen nicht* ‘інші не знають’). За формою й змістом ознаки, виражені словами *wissen/nicht wissen* ‘знати/не знати’, є суперечливими, тобто між ними не може бути третього, проміжного. Мовне підґрунтя для протиставлення створює заперечна частка *nicht* ‘не’ й антонімічні лексеми *wissen* ‘знаєте’ – *nicht wissen*

‘не знаєте’. Фр. – *J’ai peur de rien du tout! C’est toi qui as peur que l’aile se décroche, c’est pour ça que tu ne veux pas t’asseoir au hublot* [310, с. 19] – Нічого я не боюся! Це ти боїшся, що крило відвалиться, тому й не хочеш сідати біля ілюмінатора’. У наведеному прикладі протиставлення відбувається за рахунок заперечення однієї ознаки *peur de rien* ‘нічого я не боюся’ референта *je* ‘я’ і ствердження ознаки *as peur* ‘боїшся’ іншого референта *toi* ‘ти’. Рос. *Это вон у Жучки, что по двору бегают, фамилии нет, а у человека беспрерменно должна быть, на то он и человек* [301, с. 1] ‘Це от у Жучки, що по двору бігає, прізвища немає, а в людини неодмінно повинно бути, на те вона й людина’. У наведеному прикладі реалізовано два референти *Жучки* ‘Жучки’ й *человека* ‘людини’ з наявністю певної ознаки, у цьому випадку прізвища, в одному референті *должна быть* ‘повинно бути’ й відсутності цієї ж ознаки в іншого референта *нет* ‘немає’. Ідея протиставлення підкреслена не лише вживанням заперечного слова *нет* ‘немає’ в ролі головного члена односкладного речення, але також протиставним сполучником *а* ‘а’. Укр. *У моїх молодій картоплі ще немає, а у твоїх уже є* [306, с. 19]. Протиставлено поєднання однієї ознаки з одним референтом (*у моїх немає*) поєднанню другої ознаки з іншим референтом (*у твоїх є*). Сполучник *а* є мовним засобом вираження ідеї протиставлення.

Кількісні показники одночасного поліреферентного експліцитного протиставлення контрадикторних ознак відбито в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Кількісні показники продуктивності одночасного поліреферентного експліцитно вираженого протиставлення контрадикторних ознак

Мова / Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	-	-	-	1 (20%)	-	1
2. Предикатна	8 (100%)	3 (100%)	7 (100%)	4 (80%)	13 (100%)	35
Усього	8 (100%)	3 (100%)	7 (100%)	5 (100%)	13 (100%)	36

Якщо порівняти показники таблиці 3.2. з показниками таблиці 2.2, яка констатує статистичні дані аналогічного однореферентного протиставлення, то бачимо, що кількісно останні переважають у 6,8 разів. Цей факт є продовженням і посиленням тенденції, виявленої на матеріалі аналогічних контрарних протиставлень, де однореферентні переважають над поліреферентними в 4 рази (див. коментар до таблиці 3.1). Отже, є підстави вважати, що поліреферентність у поєднанні з контрадикторністю зменшують шанси на комунікативно успішне протиставлення з двох причин: а) більша кількість референтів вимагає збільшення обсягів когнітивних процесів, залучених до інтерпретації висловлювання; б) кількість полярних понять є меншою, ніж сумарна кількість одного поняття і його градаційних позицій на шляху до полярно протилежного поняття, тому контрадикторність загалом є менш продуктивною. За цих обставин продуктивною залишається лише предикатна модель з поодинокими прикладами актантної моделі (див. табл. 3.2). Можливим це є через те, що найчастіше контрадикторне протиставлення реалізоване за рахунок антонімів, утворених за допомогою заперечної частки *не*, наприклад, *їсти – не їсти, думати – не думати* і под., що є природним для предикатів. Серед актантів, виражених іменниками в прямих значеннях, антонімія з'являється рідше; вона виникає насамперед в іменників, співвіднесених з прикметниками-антонімами: *світло – тьма, жар – холод, добро – зло*, що можуть зазнавати градації за ступенем вияву, однак останні не були зафіксовані в функції актантів на матеріалі дослідження.

3.1.2 Імпліцитне одночасне поліреферентне протиставлення

У цих випадках протиставлення імпліцитний компонент прихований за експліцитно вираженою ознакою й може бути реконструйованим унаслідок аналізу допоміжного компонента. При цьому протиставленими можуть виступати дві несумісні суперечні або протилежні ознаки, кожна з яких буде відноситися до різних референтів, і протиставлення ознак буде відбуватися саме через те, що експліцитно виражена думка має імпліцитний підтекст. Наприклад:

рос. *Первый был молод и подавал большие надежды, второму оставалось всего два года до заслуженной пенсии* [301, с. 108] ‘Перший був молодий і подавав великі надії, другому залишалося всього два роки до заслуженої пенсії’. Ознаці *молод* ‘молодий’ у поєднанні з референтом *первый* ‘перший’ протиставлено імпліцитну ознаку [старий] референта *второму* ‘другому’. На імпліцитність останньої ознаки вказує допоміжний компонент *оставалось всего два года до заслуженной пенсии* ‘залишалося всього два роки до заслуженої пенсії’, семантично рівноцінний прикметнику [старий], тобто, якщо відновити логічний ланцюг, виникає таке розуміння ситуації: «Перший був молодий і подавав великі надії, другому залишалося всього два роки до заслуженої пенсії, тобто [другий був старий]».

3.1.2.1 Контрарне одночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення. Це протиставлення передбачає наявність несумісних протилежних ознак, між якими можливе проміжне поняття і які відносяться до різних референтів. Ознака одного референта виражена експліцитно, а ознака іншого референта є імпліцитною в одному проміжку часу. Зазначене протиставлення втілено в таких моделях: актантній, атрибутивній, сирконстантній способу дії, ступеня, локації та предикатній.

3.1.2.1.1 Актантні одночасні поліреферентні імпліцитні контрарні протиставлення мають за мету протиставити реальні ознаки різних референтів за рахунок ствердження несумісних ознак. Наприклад: нім. *Es gab zweierlei Schuhe: Die Gummigaloschen waren ein Luxus. Die Holzschuhe eine Katastrophe, nur die Sohle war aus Holz, ein zweifingerdickes Brettchen* [313, с. 8] ‘Були два види взуття: гумові калоші були розкішшю. Дерев’яні черевики – катастрофа, лише підшва була зроблена з дерева, дошка у два пальці завтовшки’. У цьому прикладі обидві протиставлені ознаки виражені імпліцитно й відновлювані з допоміжних компонентів *ein Luxus* ‘розкішшю’ й *eine Katastrophe* ‘катастрофа’. Компонент *ein Luxus* ‘розкішшю’ вказує, що гумові калоші або калоші були дуже [зручним взуттям], а компонент *Katastrophe* ‘катастрофа’

свідчить про протилежну ознаку і стверджує, що дерев'яні черевики були [зовсім незручними]: «Були два види взуття: гумові калоші були розкішною, тобто [дуже зручними]. Дерев'яні черевики – катастрофа, тобто [зовсім незручні]». Фр. *Vous le matheux et moi la mémère* [307, с. 95] ‘Ви – математик, а я – квочка’. У поданому прикладі протиставленими є не самі експліцитно виражені ознаки *le matheux* ‘математик’ – *la mémère* ‘квочка’, а імпліцитно заперечена з позиції мовця значущість актанта в суспільстві, тобто *le matheux* ‘математик’ – посідає [вагоме місце у суспільстві], а *la mémère* ‘квочка’ – [не відіграє важливої ролі в суспільстві]. Рос. *Но у Бога Авраама снова нашлись свои резоны – в конце концов, Его даже можно понять, это был чистый театр, местечковые Ромео и Джульетта, только без вражды семейств...* [305, с. 27] ‘Але в Бога Авраама знову знайшлися свої резони – врешті-решт, Його навіть можна зрозуміти, це був суто театр, містечкові Ромео і Джульєтта, лише без ворожнечі родин...’ У цьому прикладі експліцитно виражена ознака *без вражды* ‘без ворожнечі’ одного референта протиставляється ознаці [з ворожнечею] іншого референта, яка може бути реконструйована з контексту й на яку також указує допоміжний компонент *только* ‘тільки’: «... але в Бога Авраама знову знайшлися свої резони – врешті-решт, Його навіть можна зрозуміти, це був суто театр, містечкові Ромео і Джульєтта, лише без ворожнечі родин, тобто [між родинами Ромео і Джульєтта існувала ворожнеча], а між ними – ні».

3.1.2.1.2 Атрибутивні одночасні поліреферентні імпліцитні контрарні протиставлення репрезентують протиставлення контрарних характеристик референтів в одному проміжку часу. Наприклад: англ.: ... *and come on, no matter how much it costs, it's still cheaper than anything in Manhattan, isn't it?* [314, с. 11] ‘Ну давай вже, незалежно від того, скільки він коштує, він все одно дешевший, ніж що-небудь у Мангеттені, чи не так?’. У наведеному прикладі протиставлено ознаки *cheaper* ‘дешевший’ у поєднанні з одним референтом *it* ‘він’ і [дорожче] у сполученні з референтом *anything* ‘що-небудь’. Імпліцитна

ознака [дорожче] відновлюється з допоміжного компонента *than* ‘ніж’. Якщо відтворити логічний ланцюг, постає таке протиставлення: «... він все одно дешевший, ніж що-небудь у Мангеттені, тобто [в Мангеттені будь-яка річ буде дорожчою]». Нім. *Sie trugen andere Pufoaika-Jacken als wir, gestreifte* [313, с. 16] ‘Вони носили інші фуфайки-куртки, не такі, як ми, смугасті’. У наведеному прикладі протиставлено ознаки *gestreifte* ‘смугастими’ референта *sie* ‘вони’ – [не смугастими] референта *wir* ‘ми’. Ознака [не смугастими] є імпліцитною й реконструюється з допоміжного компонента *andere* ‘іншими’. Отже, якщо відновити весь логічний ланцюг, то отримаємо: «Вони носили інші фуфайки-куртки, не такі, як ми, смугасті, тобто ми носили [не смугасті]». Фр. *Toi, tu vaux mieux que ce que tu montres et moi, c'est le contraire* [307, с. 145] ‘Ти, ти кращий, ніж хочеш здаватися, я – навпаки’. Протиставлення реалізоване протилежними ознаками *mieux* ‘кращий’ – [гірша], де остання ознака відновлювана з допоміжного компонента *le contraire* ‘навпаки’. При відновленні імпліцитної інформації виникає така логічна схема: «Ти, ти кращий, ніж хочеш здаватися, я – навпаки, тобто [я гірша, ніж хочу здаватися]». Рос. *Мало того, Чалдонов был искренне уверен в том, что смысла в Марусиной ежедневной жизни куда больше, чем в его собственной* [305, с. 13] ‘Мало того, Чалдонов був щиро впевнений у тому, що сенсу в Марусиному щоденному житті набагато більше, ніж у його власному’. У наведеному прикладі протиставляються експліцитно виражена ознака *больше* ‘більше’ й імпліцитна ознака [менше], остання виникає з допоміжного компонента *чем в его собственной* ‘ніж в його власному’. Обидві ознаки притаманні різним референтам *Маруся* й *Чалдонов* в одному проміжку часу, тому, якщо відновити весь логічний ланцюг, виходить: «Мало того, Чалдонов був щиро впевнений у тому, що сенсу в Марусиному щоденному житті куди більше, ніж у його власному, тобто в його [менше]». Укр. *А люди в селі, погодься, набагато добріші й щиріші, аніж тут* [306, с. 19]. В аналізованому прикладі сполучення одного референта *люди в селі* з ознакою *добріші й щиріші*

протиставлене сполученню іншого референта [люди в місті] з цією ж ознакою, але з меншим ступенем вияву [добрі й щирі], при цьому інший референт та ознака є імпліцитними. Протиставлення ґрунтоване на різному ступені вияву однієї й тієї ж ознаки в різних актантах. Сполучник із протиставним значенням *аніж* додає відтінку протиставлення.

3.1.2.1.3 Сирконстантні одночасні поліреферентні імпліцитні контрарні протиставлення втілено в сирконстантних моделях способу дії, ступеня й місця.

3.1.2.1.3.1 Сирконстантні одночасні поліреферентні імпліцитні контрарні протиставлення способу дії вказують на конкретні прийоми її реалізації в одному проміжку часу щодо різних референтів, де одна або декілька ознак є імпліцитними. Зміст протиставлених ознак розкриває задум мовця щодо визначення характеру дії, втіленого в протиставленій ознаці, яка, зазвичай, виражена прислівником. Наприклад: англ. *The fridge pulled out fairly easily, leaving behind a patch of floor that made it quite clear where hairballs and bugs and cat toys went to die. The microwave, on the other hand, was on a stand that was apparently quite happy where it was. It refused to move until I took everything off it, and even then it was a tough job* [315, с. 61] ‘Холодильник достатньо легко вийнявся, залишивши за собою шматок підлоги, який давав зрозуміти, де померли патли, жучки й іграшки для котів. З іншого боку, мікрохвильова піч була на стійці, яка була, очевидно, досить щасливою, де вона була. Вона відмовлялася рухатись, поки я не зняла з неї все, і навіть тоді це було важкою роботою’. Референтами протиставлення виступають *the fridge* ‘холодильник’ і *the microwave* ‘мікрохвильова піч’, ознаками протиставлення – *easily* ‘легко’ й [важко], де остання ознака впливає з допоміжного компонента *tough job* ‘важкою роботою’. Отже, якщо експлікувати пропущену інформацію, виникає таке: «Холодильник достатньо легко вийнявся, а мікрохвильова піч [важко]». Нім. *Ziegelstaub spinnt dich nicht so ein wie Zementstaub und sitzt nicht fettig wie der Kohlestaub* [313, с. 11] ‘Цегляний пил не огортає тебе так, як цементний

пил, і не сідає маслянисто, як вугільний пил'. У цьому прикладі протиставлено ознаки на позначення способу осідання пилу, а саме *nicht fettig* 'не маслянисто' й [маслянисто], що супроводжують референтів *Ziegelstaub* 'цегляний пил' і *Kohlestaub* 'вугільний пил'. При цьому одна ознака виражена експліцитно, а інша імплікується й може бути відтворена з допоміжних компонентів *nicht wie der Kohlestaub* 'не як вугільний пил'. Отже, якщо відновити логічний ланцюг, ситуація постає такою: «Цегляний пил не огортає тебе так, як цементний пил і не сідає маслянисто, як вугільний пил, тобто [вугільний пил сідає маслянисто]». Фр. *Ne t'inquiète pas de ce grand malheur qui nous touche, je ne vais mourir qu'une fois, mais les salauds qui vont tirer mourront autant de fois que l'histoire les nommera* [310, с. 18] 'Нехай це величезне горе, що звалилося на нас, не турбує тебе надміру, я помру всього лише один раз, а ті сволоти, які розстріляють мене, вмиратимуть стільки разів, скільки історія їх пом'яне'. У наведеному прикладі протиставлено ознаки *une fois* 'один раз' і [батато разів] різних референтів *je* 'я' й *les salauds* 'сволоти'. Ознака [батато разів] не виражена експліцитно, а усвідомлюється через наявність допоміжного компонента *autant de fois que l'histoire les nommera* 'стільки разів, скільки історія їх пом'яне': «...я помру всього лише один раз, а ті сволоти, які розстріляють мене, вмиратимуть [багато разів]».

3.1.2.1.3.2 Сирконстантні одночасні поліреферентні імпліцитні контрарні протиставлення ступеня ґрунтовані на співвідношенні інтенсивності вияву імплікованих ознак різних референтів в одному проміжку часу. Ця модель зафіксована лише на матеріалі сучасної німецької й російської мов. Наприклад: нім. *War der Graf von Saint Germain in seinen Beobachtungen noch zu dem Schluss gekommen, dass die weiblichen Gen-Träger bedeutend weniger oft und weniger lange springen als die männlichen, so können wir das aus heutiger Sicht nicht mehr bestätigen* [308, с. 151] 'Якщо граф Сен-Жермен прийшов у своїх спостереженнях до висновку, що жіночі носії гена значно рідше й менш довго стрибають, ніж чоловічі, з позиції сьогодення ми не можемо

більше це підтвердити'. Протиставлено ознаки двох референтів *weiblichen* 'жіночі' й *männlichen* 'чоловічі'. З експліцитних ознак протиставлення *bedeutend weniger oft* 'значно рідше' й *weniger lange* 'менш довго' логічно відновлюються імпліцитні ознаки [частіше] й [довше]. На імпліцитне існування ознак указує допоміжний компонент *als* 'ніж' і вищий ступінь прикметника. Отже, відбувається наступне протиставлення: «Жіночі носії гена значно рідше й менш довго стрибають, а чоловічі носії гена [частіше] й [довше стрибають]». Рос. *Ребенок показался ей страшеньким, но, слава богу, не настолько омерзительным, как Линдт* [305, с. 53] 'Дитина здалася їй страшенькою, але, слава богу, не настільки огидною, як Ліндт'. У цьому прикладі спостерігається протиставлення ступенів ознак, притаманних різним референтам, а саме: Ліндт – [більш огидний], дитина – [менш огидна]. Обидва ступені відновлювані з допоміжного компонента *не настолько как* 'не настільки як'.

3.1.2.1.3.3 Сирконстантні локативні одночасні поліреферентні імпліцитні контрарні протиставлення репрезентують протиставлення експліцитної локативної ознаки в поєднанні з одним референтом протилежній локації або напрямку, втілених імпліцитно в поєднанні з іншим референтом. Наприклад: нім. *Wir waren alle Deutsche und wurden von zu Hause abgeholt. Außer Corina Marcu, die mit Flaschenlocken, Pelzmantel, Lackschuhen und einer Katzenbroche am Samtkleid ins Lager kam* [308, с. 151] 'Ми всі були німці, і забрали нас з дому. Крім Коріни Марку, яка з'явилася в табір із завитими локонами, в хутряному манто, лакованих туфлях і з брошкою у вигляді кішки на оксамитовій сукні'. У цьому прикладі протиставлено ствердження однієї локації *von zu Hause* 'з дому' запереченню цієї ж локації [не з дому], властивих різним референтам *wir* 'ми' й *Corina Marcu* 'Коріни Марку'. Ознака [не з дому] відновлювана з допоміжного компонента *außer* 'крім': «Ми всі були німці, і забрали нас з дому. Крім Коріни Марку..., тобто її забрали [не з дому]». Укр. *Микишка міцно тримав дівча, силився наверх, та дніпровська вода тягла все далі й далі*

від повітря [302, с. 3]. Під сполученням *тягла все далі й далі від повітря* мається на увазі ознака [вниз], яка вживається в поєднанні з референтом *дніпровська вода*, та якій протиставлена протилежна експліцитно виражена ознака *наверх* у поєднанні з референтом *Микишка*: «Микишка міцно тримав дівча, силився наверх, та дніпровська вода тягла все далі й далі від повітря, тобто тягла [вниз]».

3.1.2.1.4 Предикатні одночасні поліреферентні імпліцитні контрарні протиставлення зіставляють одну дію з іншою, що вступають у контрарні відношення, виражають відчуття, емоційний стан, розумові здібності й надають характеристику діям в одному проміжку часу. Англ. *He laughed, Jed didn't, and in the ensuing silence, Jeremy found himself growing nervous* [314, с. 9] ‘Він засміявся, Джед ні, і в насталій тиші Джеремі почав нервувати’. У цьому прикладі реалізоване протиставлення ознаки *laughed* ‘засміявся’ ознаці [не засміявся], але остання ознака реконструюється з допоміжного компонента *didn't* ‘ні’, тобто: «Він засміявся, Джед ні, тобто [не засміявся]». Нім. *Den Inhalt der Kommandos verstanden wir sowieso nicht, aber die Verachtung* [313, с. 5] ‘Зміст команд ми так чи інакше не розуміли, але презирство’. У наведеному прикладі заперечення однієї ознаки *verstanden nicht* ‘не розуміли’ референта *den Inhalt* ‘зміст’ протиставляється ствердженню [розуміли] цієї ж ознаки щодо іншого референта *die Verachtung* ‘презирство’, де стверджувана ознака є імпліцитною й відновлюваною завдяки допоміжному компоненту *aber* ‘але’: «Зміст команд ми так чи інакше не розуміли, але презирство, ми [розуміли]. Фр. *Quand l'un de nous deux jouait, l'autre souffrait* [307, с. 137] ‘Коли один з нас грав, другий страждав’. Наведений приклад містить дві експліцитно виражені ознаки *jouait* ‘грав’ і *souffrait* ‘страждав’, які відносяться до різних референтів *un de nous* ‘один з нас’ і *l'autre* ‘другий’ і які не можуть бути протиставлені одна щодо іншої, але протиставленими виступають емоції референтів, що вони відчувають під час виконання цих дії: *jouait* ‘грав’ приховує імпліцитну ознаку [отримував

задоволення, насолоджувався], що протиставляється експліцитно вираженій ознаці *souffrait* ‘страждав’. Імплікований опис внутрішніх переживань шляхом протиставлення предикатів на виконання дій, що зумовлюють цей внутрішній стан, додає драматизму ситуації. Рос. *Он, кажется, даже не мерз, хотя Галина Петровна уходила из курилки только к утру на заледенелых, синеватых, ничего не чувствующих ногах* [305, с. 43] ‘Він, здається, навіть не мерз, хоча Галина Петрівна йшла з курильні лише вранці на заледенілих, синюватих ногах, що нічого не відчували’. Протиставлено дві ознаки *не мерз* ‘не мерз’ – [змерзла] різних референтів *он* ‘він’ – *Галина Петровна* ‘Галина Петрівна’ в одному проміжку часу. Ознака [мерзла] відтворюється з наданої у реченні інформації *на заледенелых, синеватых, ничего не чувствующих ногах* ‘на заледенілих, синюватих, ногах, що нічого не відчували’. Якщо відновити всю пропущену інформацію, отримаємо таке протиставлення: «Він, здається, навіть не мерз, хоча Галина Петрівна йшла курильні лише вранці на заледенілих, синюватих ногах, що нічого не відчували, тобто [вона мерзла]». Укр. – *Полюбила, – відповідала мама, а коли тато зірвався з підвіконня, усі плакали – і мама, і Люба з сестричкою, а бабуся – ні* [302, с. 72]. У цьому реченні *ні* є запереченням ознаки, властивій референту *усі*, тобто позначає контрарну ознаку [не плакала]: «...усі плакали, а бабуся – ні, тобто [не плакала]».

Кількісні дані цієї підгрупи подано в таблиці 3.3. Проаналізувавши і зіставивши показники табл. 3.3 з показниками табл. 2.3, що репрезентує аналогічне однореферентне протиставлення, бачимо, що кількість прикладів не лише не зменшилася, як у всіх інших випадках, а збільшилася на 7 (77 однореферентних і 84 поліреферентних). Цей факт працює в унісон з найпродуктивнішою функцією протиставлення – функцією натяку, що завжди реалізується імпліцитним протиставленням, і свідчить про те, що поліреферентність не конфліктує з опосередкованим поданням інформації й мовці однаково часто й легко натякають, зіставляють протилежні ознаки чи дії

одного референта або протилежні ознаки чи дії різних референтів. Унаслідок цього кількість атрибутивних і предикатних протиставлень практично збігається в однореферентних і поліреферентних імпліцитних протиставленнях контрарних ознак: майже по 60% атрибутивних і близько 20% предикатних. Різниця між останніми, як і раніше, зумовлена природою контрарності, що має безпосередній зв'язок з градуальністю. Інші семантико-синтаксичні типи аналізованого протиставлення виявлені нерівномірно на матеріалі дослідження: сирконстантна модель ступеня протиставлення зафіксована в матеріалі німецької й російської мов, а локативна – лише в матеріалі німецької й української мов. Однак це не може свідчити про якусь кардинальну відмінність властивостей мовних засобів німецької, російської й української мов від властивостей двох інших аналізованих мов. У жодній з мов дослідження немає об'єктивних мовних причин для відсутності сирконстантної моделі протиставлення ступеня або локації; такі конструкції будуть граматично і прагматично правильними, тому відсутність їх у матеріалі дослідження не може бути спроектована на властивості мов загалом.

Таблиця 3.3

**Кількісні показники продуктивності одночасного поліреферентного
імпліцитного протиставлення контрарних ознак**

Мова Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	-	1 (3,4%)	1 (9,1%)	2 (14,3%)	-	4
2. Атрибутивна	9 (53%)	17 (58,6%)	7 (63,6%)	6 (42,9%)	10 (76,9%)	49
3. Сирконстантна						15
3.1. Способу дії	4 (23,5%)	6 (20,8%)	1 (9,1%)	-	-	11
3.2. Ступеня	-	1 (3,4%)	-	1 (7,1%)	-	2
3.3. Локативна	-	1 (3,4%)	-	-	1 (7,7%)	2
4. Предикатна	4 (23,5%)	3 (10,3%)	2 (18,2%)	5 (35,7%)	2 (15,4%)	16
Усього	17 (100%)	29 (100%)	11 (100%)	14 (100%)	13 (100%)	84

3.1.2.2 Контрадикторне одночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення. До цієї підгрупи належать приклади протиставлень несумісних взаємовиключних ознак двох або більшої кількості референтів в одному проміжку часу, при цьому одна з ознак виражена експліцитно, а інша – імпліцитно. Семантико-синтаксична класифікація контрадикторного поліреферентного одночасного протиставлення передбачає такі моделі: актантна, атрибутивна, сирконстантна ступеня, способу дії та предикатна.

3.1.2.2.1 Актантні одночасні поліреферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення. Наявні у двох досліджуваних мовах, протиставлення цієї моделі стверджують істинність однієї ознаки одного референта й заперечують істинність іншої несумісної ознаки іншого референта в одному проміжку часу, де одна ознака виражена експліцитно, а інша реконструюється за рахунок допоміжного компонента. Наприклад: нім. *Und ich bin hier die Expertin, nicht Sie* [308, с. 181] ‘Та я тут експерт, не ви’. Протиставлено поєднання однієї ознаки *die Expertin* ‘експерт’ з одним референтом *ich* ‘я’ поєднанню заперечення цієї ж ознаки [не експерт] з іншим референтом *Sie* ‘Ви’. Імпліцитна ознака [не експерт] відновлюється завдяки допоміжному компоненту, вираженому заперечною часткою *nicht* ‘не’. При відновленні опущеної ланки логічного ланцюжка виникає такий умовивід: «Та я тут експерт, не ви, тобто ви [не експерт]». Рос. *Он прожил невероятно длинную и очень удачную с любой точки зрения жизнь: провалы, аресты, расстрелы, идейные противники и бытовые завистники – все это происходило с кем угодно, только не с ним* [305, с. 14] ‘Він прожив неймовірно довгу й дуже вдале з будь-якого погляду життя: провали, арешти, розстріли, ідейні противники й побутові заздрісники – усе це відбувалося з ким завгодно, лише не з ним’. Сполучення *только не с ним* ‘тільки не з ним’ дає зрозуміти, що ознака *провалы, аресты, расстрелы, идейные противники и бытовые завистники* ‘провали, арешти, розстріли, ідейні противники й побутові заздрісники’ стверджується щодо референта *кем угодно* ‘ким завгодно’ й заперечується

щодо іншого референта *он* ‘він’: «Він прожив неймовірно довге й дуже вдале з будь-якого погляду життя: провали, арешти, розстріли, ідейні противники й побутові заздрісники – усе це відбувалося з ким завгодно, лише не з ним, тобто [ні провалів, ні арештів, ні розстрілів, ні ідейних противників та побутових заздрісників] з ним не відбувалося». Укр. *(Це ж така дрібниця!)* «Для вас, може бути, так, а для мене – ні», – сказала Даша, кинувши побіжний погляд на велику і блискучу лисину лікаря [306, с. 16]. Цей приклад – протиставлення суперечливих ознак (між ними немає третьої, проміжної ознаки) щодо різних референтів *вас* і *мене*, при цьому одна й та сама ознака стверджується й заперечується одночасно. Обидві ознаки є імпліцитними й відновлюваними з допоміжних компонентів *так* і *ні*. Якщо відтворити логічний ланцюжок, то отримуємо: «(Це ж така дрібниця!) «Для вас, може бути, так, тобто [для вас це дрібниця], а для мене – ні, тобто [для мене це не дрібниця]».

3.1.2.2.2 Атрибутивні одночасні поліреферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення відображають протиставлення експліцитно вираженої ознаки одного референта суперечливій імпліцитній ознаці іншого референта на позначення особистих якостей й зовнішнього вигляду в одному часовому проміжку. Наприклад: англ. *You're sweet. And you're right. But they don't. Nothing I can do about it* [315, с. 34] ‘Ти милий. І ти маєш рацію. Але вони ні. Я нічого не можу з цим вдіяти’. Поєднання ознаки *sweet* ‘милий’ з референтом *you* ‘ти’ протиставляється ознаці [не милий] в поєднанні з референтом *they* ‘вони’, при цьому ознака [не милий] відновлювана з допоміжного компонента *don't* ‘ні’: «Ти милий. Але вони ні [не милі]». Нім. *Paul hatte genau die gleichen Augen. Aber im Gegensatz zu seinem großen Bruder war er kein bisschen überheblich* [308, с. 171] ‘Павло мав такі самі очі. Але на відміну від свого старшого брата, Павло був анітрохи не зарозумілим’. У наведеному прикладі поєднанню референта *Paul* ‘Павло’ з ознакою *überheblich* ‘зарозумілим’ протиставлено ознаку [зарозумілий] в поєднанні з референтом *Bruder* ‘брата’, що імплікується з допоміжного компонента *im*

Gegensatz zu ‘на відміну від’, тобто якщо реконструювати відсутню інформацію, то речення слід розуміти так: «...але на відміну від свого старшого брата, Павло був анітрохи не зарозумілим, тобто його брат був [зарозумілим]». Фр. *Elle se devait néanmoins de l'avertir que la prochaine fois qu'il dessinerait une robe exclusive à son attention, il serait préférable qu'elle soit vraiment unique et qu'elle ne la voit pas portée par une autre jeune femme, qui de surcroît était mieux foutue qu'elle* [311, с. 50] ‘І разом з тим попередити, що наступного разу, коли він буде створювати для неї ексклюзивну модель, нехай подбає про те, щоб вона дійсно була єдиною у своєму роді і щоб у ній не хизувалася інша молода жінка, краще складена, ніж вона сама’. З наведеного контексту імплікується ознака [гірше], що є протилежною ознаці *mieux foutue* ‘краще складена’. Протиставлено ознаки між референтами *une autre femme* інша жінка й *elle* ‘її’. Рос. *Не все они так слепы, как ваше начальство* [301, с. 101] ‘Не всі вони такі сліпі, як ваше керівництво’. У наведеному прикладі лише ознака одного референта *они* ‘вони’ виражена експліцитно *не слепы* ‘не сліпі’, а протилежна ознака іншого референта *начальство* ‘керівництво’ відновлювана за рахунок уживання допоміжного компонента *как* ‘як’, тобто вони не сліпі, а керівництво [сліпе]. Укр. *Одні з них були вже голі, інші ж іще зберегли своє золоте оздоблення й упиралися в низьке небо, затягнуте темними хмарами* [306, с. 60]. Протиставленими виступають ознаки референтів *голі* й [не голі] референтів *одні – інші*, ознака [не голі] впливає з допоміжного компонента *зберегли своє золоте оздоблення*, тобто: «Одні з них були вже голі, інші ж іще зберегли своє золоте оздоблення й упиралися в низьке небо, тобто [не голі]».

3.1.2.2.3 Сирконстантні одночасні поліреферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення реалізовано у вигляді сирконстантних моделей на позначення ступеня та способу дії.

3.1.2.2.3.1 Сирконстантні одночасні поліреферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення на позначення ступеня мають за мету

протиставити ступінь однієї експліцитно вираженої ознаки більшому або меншому вияву ступеня імпліцитної суперечливої ознаки іншого референта. Наприклад: англ. *You see, women are more attuned to feelings than men are, and if they're not being truthful, more often than not it's because they think the truth might hurt your feelings* [314, с. 16] ‘Бачте, жінки більше схильні до почуттів, ніж чоловіки, і якщо вони не правдиві, найчастіше це відбувається тому, що вони думають, що правда може зашкодити вашим почуттям’. Протиставлено ступені притаманності ознаки різним референтам. Ознака *more attuned* ‘більш схильні’ виражена експліцитно й характеризує референт *women* ‘жінки’, а протилежна ознака ‘менш схильні’ є імпліцитною й відновлюваною з допоміжного компонента *than* ‘ніж’. Отже, якщо реконструювати всю пропущену інформацію, отримаємо: «Бачте, жінки більше схильні до почуттів, ніж чоловіки, тобто, чоловіки [менше схильні до почуттів]». Фр. *Mathias trouvait sa chambre moins belle que celle de son meilleur ami* [310, с. 6] ‘Матіас знаходив свою кімнату куди менш привабливою, ніж кімнату свого кращого друга’. У цьому реченні протиставлено експліцитно виражену ознаку *moins belle* ‘менш привабливою’ й імпліцитну ознаку [більш приваблива], відновлювану з допоміжного компонента *que* ‘ніж’. Обидві ознаки властиві різним референтам *Mathias* ‘Матіас’ – *son meilleur ami* ‘свого кращого друга’ в одному проміжку часу.

3.1.2.2.3.2 Сирконстантні одночасні поліреферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення на позначення способу дії актуалізують протиставлення певної дії й ознак, що її супроводжують. У протиставленнях цієї моделі одна з ознак подана імпліцитно, а інша – експліцитно або обидві ознаки імпліцитні щодо різних референтів в одному проміжку часу. Нім. *Sie spricht so schnell wie Tur Prikulitsch, nur nicht so kapriziös...* [313, с. 11] ‘Вона говорить так само швидко, як і Тур Прикулич, тільки не так химерно...’ У цьому прикладі відбувається протиставлення ознак різних референтів *sie* ‘вона’ та *Tur Prikulitsch* ‘Тур Прикулич’, де ознака першого референта *sie*

‘вона’ заперечується експліцитно *nicht so kapriziös* ‘не так химерно’, а у другому референті *Tur Prikulitsch* ‘Тур Прикулич’ та сама ознака імпліцитно стверджується [химерно]. Фр. *Je ne comprenais pas cet homme qui s’économisait et réfrénait ses élans. Ne rien montrer de peur de se sentir affaibli, je n’ai jamais pu comprendre ça. Chez moi, on se touche et on s’embrasse comme on respire* [307, с. 14] ‘Я не розуміла цього чоловіка, настільки скупого на емоції, який пригамовував свої почуття. Ніколи нічого не показувати від страху здатися слабким – цього я ніколи не могла зрозуміти! У мене обійматися й цілуватися було як дихати’. У цьому реченні протиставлено вияв почуттів у родинях двох референтів: *homme* ‘чоловік’ і *moi* ‘мене’. За конструкцією *comme on respire* ‘як дихати’ прихована ознака [природно] й протиставлена ознаці [неприродно], остання реконструюється з контексту *s’économisait et réfrénait ses élans* ‘скупого на емоції, який пригамовував свої почуття’, тобто у мене обійматися й цілуватися було [природно], а в нього [неприродно]. Рос. *Вот и Смертьин дом выглядывал на бульвар аккуратно, важно, а двором выходил в самую что ни на есть гнилую подворотню* [301, с. 9] ‘Ось і Смертін будинок визирав на бульвар акуратно, поважно, а подвір’ям виходив в найбільш гниле підворіття’. Протиставлено ознаки референтів будинок і двір, а саме їхній екстер’єр. Допоміжний компонент *гнилую подворотню* ‘гниле підворіття’ вказує на імпліцитну ознаку [не акуратно] й [не важливо], тому, якщо відновити логічний ланцюг, виникає протиставлення ознак *аккуратно, важно* ‘акуратно, поважно’ й [не акуратно] і [не поважно]. Укр. *Це всі ми тоді поводили себе неадекватно. А ти вчинила як треба* [306, с. 12]. У наведеному прикладі спостерігається поліреферентне протиставлення *ми – ти*, де ознака одного референта є експліцитною, а іншого – імпліцитною й впливає з першої названої ознаки: «Це всі ми поводили себе неадекватно, а ти вчинила як треба, тобто [адекватно]».

3.1.2.2.4 Предикатні одночасні поліреферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення актуалізують протиставлення дії одного

референта суперечливій дії іншого референта в одному проміжку часу на позначення внутрішнього, фізичного станів або соціального статусу чи вчинків референтів. Наприклад: англ. *It was fascinating being so far above it all, and I wished the ride could stop and leave us up there, at least for a few minutes. Kegan apparently didn't share my opinion* [315, с. 104] ‘Це було чудово бути так далеко від усього цього, і я бажала, щоб поїздка зупинилася й залишила нас там, принаймні, на декілька хвилин. Кеган, мабуть, не поділяв мою думку’. У наведеному реченні допоміжний компонент *didn't share my opinion* ‘не поділяв мою думку’ вказує на існування імпліцитної ознаки [не бажав] референта *Kegan* ‘Кеган’, протиставлену експліцитно вираженій ознаці *wished* ‘бажала’ референта *I* ‘я’. Нім. *Die meisten Patienten hatten Besuch von Freunden und Verwandten. Barbara war allein und wusste nicht, wie sie die Zeit totschlagen sollte* [312, с. 16] ‘Більшість пацієнтів відвідували друзі й родичі. Барбара була одна й не знала, як вбити час’. Цей приклад ґрунтовано на протиставленні сполучення однієї ознаки [не були одні] з одним референтом *die Patienten* ‘пацієнти’ й поєднання іншої ознаки *war allein* ‘була одна’ з референтом *Barbara* ‘Барбара’. У наведеному прикладі допоміжним компонентом, що сприяє відновленню ознаки [не були одні] виступає словосполучення *hatten Besuch von Freunden und Verwandten* ‘відвідували друзі й родичі’, у такий спосіб відбувається протиставлення поєднання однієї протилежної ознаки з одним референтом *die Patienten hatten Besuch von Freunden und Verwandten* ‘пацієнтів відвідували друзі та родичі’, тобто [не були одні] сполученню ознаки з іншим референтом *Barbara war allein* ‘Барбара була одна’. Фр. *L'automne sera tout aussi beau, fais-moi confiance, et depuis quand tu aimes les canards? C'est eux qui m'aiment!* [311, с. 4] ‘А з яких це пір ти любиш качок? – Це вони мене люблять!’ У наведеному реченні наявні два референти *tu* ‘ти’ й *les canards* ‘качки’, протиставленими виступають імпліцитна ознака [не люблю] й експліцитна ознака *aiment* ‘люблять’. Імпліцитна ознака [не люблю] реконструюється завдяки інтонації, тобто якщо відновити пропущену

інформацію, то виходить: «А з яких це пір ти любиш качок? – Це вони мене люблять!, тобто [я їх не люблю], а вони мене люблять». Рос. *И даже не запыхался* *несколько, а из Скорика уже последний дух выходил* [301, с. 28] ‘І навіть не задихався анітрохи, а зі Скорика вже останній дух виходив’. Одному референту (як відомо з контексту – китайцю) у наведеному реченні притаманна ознака *не запыхался* ‘не задихався’, а іншому референту *Скорика* ‘Скорика’ – *последний дух выходил* ‘останній дух виходив’, мається на увазі [задихався]. Отже, протиставлено ознаки *не запыхался* ‘не задихався’ й [задихався] референтів *китайця* ‘китайця’ та *Скорика* ‘Скорика’. Укр. *Інші газдиньки відмовляють своїх газдів брати до рук рушницю, а вона ні* [304, с. 5]. Ознака референта *інші газдиньки* протиставляється ознаці референта *вона*. У наведеному реченні допоміжний компонент виражений заперечною часткою *ні* дозволяє експлікувати імпліцитну ознаку [не відмовляє], протиставлену ознаці *відмовляють*.

У таблиці 3.4 підсумовано кількісні показники одночасного поліреферентного імпліцитного протиставлення контрадикторних ознак.

Таблиця 3.4

Кількісні показники продуктивності одночасного поліреферентного імпліцитного протиставлення контрадикторних ознак

Мова Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	-	5 (11,1%)	-	2 (6%)	1 (4,2%)	8
2. Атрибутивна	6 (28,6%)	10 (22,2%)	3 (20%)	11 (33,3%)	4 (12,4%)	34
3. Сирконстантна						19
3.1. Ступеня	5 (23,8%)	-	2 (13,3%)	-	-	7
3.2. Способу дії	-	7 (15,6%)	1 (6,7%)	2 (6%)	2 (8,4%)	12
4. Предикатна	10 (47,6%)	23 (51,1%)	9 (60%)	18 (54,7%)	18 (75%)	78
Усього	21 (100%)	45 (100%)	15 (100%)	33 (100%)	25 (100%)	139

Проаналізувавши й зіставивши показники табл. 3.4 з показниками табл. 2.4, яка репрезентує аналогічне однореферентне протиставлення, бачимо, що кількість прикладів зменшилася у 2,7 рази (377 однореферентних і 139 поліреферентних), водночас як для аналогічного імпліцитного протиставлення контрарних ознак вона залишилася практично на тому ж рівні, що й у випадку однореферентних протиставлень (див. коментар до табл. 3.3). Отже, усе вказує на те, що контрадикторність у поєднанні з поліреферентністю є менш сприятливим підґрунтям для протиставлення, ніж контрарність. Додатково, з урахуванням того факту, що більшість імпліцитних протиставлень виконують функцію натяку, можна зробити висновок, що контрарні поняття більше відповідають натякам, ніж контрадикторні. Це, ймовірно, можна пов'язати знову ж таки з градуальністю, адже при натяку мовець спонукає реципієнта до роздумування й уникає однозначності, яка є типовішою для полярних понять, ніж для тих, які мають багато інших, проміжних елементів. Натяк, що вказує на єдине полярне поняття, перестає бути недомовкою й тяжіє до однозначності. Саме тому семантико-синтаксична модель предикатних протиставлень, для яких неоднозначність могла б бути комунікативно фатальною, характеризується незмінно високою продуктивністю (68,2% в однореферентних імпліцитних протиставленнях контрадикторних ознак і 56,6% в аналогічних поліреферентних) та ізоморфністю (наявна в усіх мовах дослідження). Крім того, динаміка розвитку сюжетів у романах є інтенсивною за подіями, що додатково виправдовує велику кількість предикатних конструкцій, необхідних для відображення повної картини подій на відміну від, наприклад, сирконстантної моделі ступеня.

3.2 Синтаксичні особливості різночасного поліреферентного протиставлення. Аналіз емпіричного матеріалу дає змогу виділити протиставлення поєднання однієї ознаки з одним референтом сполученню

іншої ознаки з іншим референтом. Ознаки протиставлення мають контрарні відношення, притаманні референтам у різні проміжки часу.

3.2.1 Експліцитно виражене різночасне поліреферентне протиставлення

Ця група протиставлення включає пропозиції, де суперечливі ознаки відносяться до різних референтів у різних проміжках часу. Ця група містить приклад лише контрарного різночасного поліреферентного експліцитно вираженого протиставлення.

3.2.1.1 Контрарне різночасне поліреферентне експліцитно виражене протиставлення

Протиставленими в таких конструкціях виступають вербалізовані протилежні ознаки, властиві різним референтам у різні проміжки часу. Протиставлення цієї підгрупи реалізоване лише двома моделями: сирконстантною моделлю способу дії на матеріалі російської мови й сирконстантною моделлю часу на матеріалі англійської мови.

3.2.1.1.1 Сирконстантні різночасні поліреферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення на позначення способу дії репрезентують протиставлення двох протилежних ознак, що позначають спосіб дії різних референтів у різних проміжках часу. Наприклад: рос. *Бесчисленная родня – а в местечке все так или иначе друг другу родня – махала отъезжающим с перрона, ох и дура эта Анеле, настоящий шейлем мазаль, и муж у нее такой же, но его хоть силком отправили на войну, а она добровольно дает увезти себя в Сибирь!* [305, с. 28] ‘Незліченна рідня – а в містечку всі так чи інакше один одному рідня – махала тим, що від’їжджали з перону, ох і дурепа ця Анеле, справжній шейлем мазаль, і чоловік у неї такий самий, але його хоч силою відправили на війну, а вона добровільно дає відвезти себе в Сибір!’. Поєднання ознаки *силком* ‘силою’ з референтом *его* ‘його’ протиставляється референту *она* ‘вона’ з ознакою *добровольно* ‘добровільно’. На різночасну

властивість ознак референтів указують часова форма дієслів: *отправили* ‘відправили’ (минулий час) – *дает* ‘дає’ (теперішній час).

3.2.1.1.2 Сирконстантні темпоральні різночасні поліреферентні експліцитно виражені контрарні протиставлення втілюють зіставлення протилежних часових точок виконання дії різними референтами. Ознаки на позначення часу, виражені експліцитно в різних проміжках часу, є контрарними одна до одної. Наприклад: англ. *Some wrote in the morning, others in the afternoon, still others late at night* [314, с. 9] ‘Деякі писали вранці, інші в другій половині дня, ще інші пізно вночі’. Цей приклад містить протиставлення одного часового показника *in the morning* ‘вранці’ іншим: *in the afternoon* ‘в другій половині дня’ й *late at night* ‘пізно вночі’.

Кількісні показники різночасного поліреферентного експліцитного протиставлення контрарних ознак зведено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Кількісні показники продуктивності різночасного поліреферентного експліцитно вираженого протиставлення контрарних ознак

Мова Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Сирконстантна						2
1.1. Способу дії	-	-	-	1 (100%)	-	1
1.2. Темпоральна	1 (100%)	-	-	-	-	1
Усього	1 (100%)	-	-	1 (100%)	-	2

Як видно з таблиці 3.5, такий різновид протиставлення наявний лише на матеріалі російської й англійської мов і реалізований лише в сирконстантній моделі способу дії й часу, однак гіпотетично можна припустити існування такого типу в кожній з досліджуваних мов, і не лише сирконстантної моделі пропозиції, оскільки власне мовних причин для їх відсутності немає. Справа в тому, що тип протиставлення, де ознаки різних референтів протиставлено в

різних проміжках часу, зустрічається рідше, ніж протиставлення ознак одного референта в одному проміжку часу завдяки простоті структури й легкості формулювання і сприйняття. Поліреферентні моделі різночасного протиставлення потребують більшої художньої майстерності від автора й більшої концентрації від читача, який подумки повинен інтерпретувати щонайменше вдвічі більше ментальних картин: замість одного просторово-часового континууму (час і місце актуалізації ключової ознаки) – щонайменше два (вияв ознак у різних місцях і в різних часових проміжках).

3.2.2 Імпліцитне різночасне поліреферентне протиставлення

Протиставлення цієї групи включають пропозиції, де одна ознака виражена експліцитно, а інша реконструюється за рахунок допоміжного компонента. Обидві протилежні ознаки відносяться до різних референтів у різних проміжках часу. Ця група протиставлення втілена пропозиціями, у яких реалізовано протиставлення як контрарних, так і контрадикторних ознак.

3.2.2.1 Контрарне різночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення. Ця підгрупа протиставлення репрезентована лише в сучасних англійській і російській мовах. У пропозиціях цієї підгрупи відбувається протиставлення контрарних ознак декількох різних референтів у різних проміжках часу, де одна ознака протиставлення виражена експліцитно, а інша імплікується з допоміжного компонента. Контрарне різночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення втілене лише у двох моделях: актантній моделі й сирконстантній моделі способу дії.

3.2.2.1.1 Актантні різночасні поліреферентні імпліцитні контрарні протиставлення репрезентують протиставлення одного референта протилежному референту в різних проміжках часу, де один референт є експліцитним, а інший реконструюється з допоміжного компонента. Наприклад: рос. *Чалдонов не издал ни звука, не смог, просто до самого утра, пока не начало светать, лежал, боясь шелохнуться, чтобы не побеспокоить жену – маленькую, свернувшуюся в клубочек, все еще теплую, долго-долго*

теплую, потому что впервые в жизни это он питал ее своим теплом [305, с. 33] ‘Чалдонов не вимовив ні звуку, не зміг, просто до самого ранку, поки не почало світати, лежав, боявся поворухнутися, щоб не потурбувати дружину – маленьку, згорнену в клубочок, усе ще теплу, довго-довго теплу, бо вперше в житті це він живив її своїм теплом’. Цей приклад містить протиставлення референтів у різних проміжках часу. Прислівник *впервые* ‘вперше’ вказує, що раніше не *он* ‘він’, а [вона] живила його теплом. Уживання частки *это* ‘це’, яка зосереджує увагу на те, що є головним у повідомленні, саме й підкреслює протиставлення в цьому прикладі.

3.2.2.1.2 Сирконстантні різночасні поліреферентні імпліцитні контрарні протиставлення способу дії ґрунтовано на протиставленні способу виконання дій різними референтами в різних проміжках часу, де ірреальна дія виражена експліцитно, а реальна відновлюється з допоміжного компонента. Зазначене протиставлення зафіксовано лише на матеріалі англійської мови. Наприклад: англ. *She and Kegan would look great together, her delicate blondness and his dark hair and strong body. Way better than I'd looked with him* [315, с. 44] ‘Вона й Кіган виглядали б чудово разом, її вишукана білявість і його темне волосся й сильне тіло. Набагато краще, ніж я виглядала з ним’. У цьому прикладі протиставлено ознаки референтів *she* ‘вона’ й *I* ‘я’. Допоміжний компонент *way better* ‘набагато краще’ дає змогу реконструювати імпліцитну ознаку [гірше], протиставлену експліцитно вираженій ознаці *great* ‘чудово’: «Вона й Кіган виглядали б чудово...Набагато краще, ніж я виглядала з ним, тобто я виглядала з ним [гірше]». Обидві ознаки характерні референтам у різних проміжках часу, на що вказують форми дієслів *would look* ‘виглядали б’ (теперішній або майбутній час) і *had looked* ‘виглядала’ (минулий час).

Приклади наявності або відсутності наведених моделей різночасного поліреферентного імпліцитного протиставлення в досліджуваних мовах подано в таблиці 3.6. Як пояснення до таблиці 3.6 варто зазначити, що повна відсутність окремих моделей різночасного поліреферентного імпліцитного

протиставлення контрарних ознак свідчить про те, що такий різновид протиставлення відбувається дуже рідко, тому що імпліцитна інформація є менш доступною, вона не «лежить» на поверхневому рівні сприйняття й може бути неадекватно інтерпретованою читачем, особливо коли йде мова про ознаки, характерні референтам у різних проміжках часу. Порівняно з аналогічними експліцитними протиставленнями (табл. 3.5), низька продуктивність яких, зокрема, пояснюється когнітивною навантаженістю, різночасні поліреферентні імпліцитні протиставлення видаються ще більш когнітивно складними, оскільки, крім більшої кількості ментальних картин на позначення відповідних пропозицій, передбачають додаткові інтерпретативні зусилля реципієнта для виявлення імпліцитної протиставленої ознаки.

Таблиця 3.6

Кількісні показники продуктивності різночасного поліреферентного імпліцитного протиставлення контрарних ознак

Мова \ Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Актантна	-	-	-	1 (100%)	-	1
2. Сирконстантна способу дії	1 (100%)	-	-	-	-	1
Усього	1 (100%)	-	-	1 (100%)	-	2 (100%)

3.2.2.2 Контрадикторне різночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення

Ця підгрупа протиставлення характеризується протиставленням контрадикторних ознак різних референтів. Одна ознака подана експліцитно, а інша впливає з допоміжного компонента. Обидві ознаки властиві референтам у різних проміжках часу. Зазначена підгрупа протиставлення представлена лише предикатною моделлю.

3.2.2.2.1 Предикатні різночасні поліреферентні імпліцитні контрадикторні протиставлення реалізують протиставлення суперечливих дій референтів в різних проміжках часу. Ознака одного референта виражається

експліцитно й протиставляється імпліцитній ознаці іншого референта. Така модель протиставлення була виявлена лише на матеріалі російської мови. Наприклад: рос. *Пацаны рассказывали, прошлой зимой крысы с голодухи обезумели и пьянчуге, что в погребѣ уснул, нос и уши отъели. Младенцев в люльке, если без присмотра оставить, часто обгрызают. Ништо, успокоил себя Сенька. Чай не пьяный и не младенец* [301, с. 31] ‘Пацани розповідали, минулої зими щури з голодухи збожеволіли й п’яниці, який у погребі заснув, ніс і вуха від’їли. Немовлят у колисці, якщо без нагляду залишити, часто обгризають. Нічого, заспокоїв себе Сенько. Не п’яний же й не немовля’. У реальній дійсності зіставлено три референти – *младенцев* ‘немовлят’, *пьянчуге* ‘п’яниці’ й *Сенька* ‘Сенько’. Перші два учасники ситуації об’єднуються за спільною ознакою (*обгрызают* ‘обгризають’) в один референт протиставлення. Ознака ж іншого референта *Сенька* ‘Сенько’ є імпліцитною [не обгризуть] і впливає з допоміжних компонентів *чай не пьяный и не младенец* ‘не п’яний же й не немовля’. Якщо відновити всю інформацію, то отримаємо таке протиставлення: «Пацани розповідали, минулої зими щури з голодухи збожеволіли й п’яниці, який у погребі заснув, ніс і вуха від’їли. Немовлят у колисці, якщо без нагляду залишити, часто обгризають. Нічого, заспокоїв себе Сенько. Не п’яний же й не немовля, тобто йому [не обгризуть]». На те, що дії відбуваються в різних проміжках часу, указує, окрім відповідних форм дієслів, темпоральний прислівник *прошлой зимой* ‘минулої зими’, який підкреслює, що дія відбувалася в минулому.

Кількісні показники різночасного поліреферентного імпліцитного протиставлення контрадикторних ознак подано в таблиці 3.7.

Як видно з таблиці 3.7, різночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення контрадикторних ознак реалізовано лише в одній предикатній моделі й лише на матеріалі російської мови. Причинами відсутності інших моделей може слугувати ускладненість параметрів протиставної конструкції, оскільки протиставлення повинно відбуватися щодо різних референтів у

різному часі і втілюватися імпліцитно. З урахуванням усіх цих умов реалізації параметрів референтності часу й способу вираження мовець перевантажує зміст тексту, що може викликати комунікативний колапс. При різночасному протиставленні автор підкреслює ознаки, властиві референтам у різних часових проміжках, що вимагає більшої концентрації реципієнта й більшого обсягу когнітивних процесів, адже зіставляються щонайменше дві ментальні картини. Іншими словами, на відміну від найчастотніших однореферентних одночасних експліцитних протиставлень, наприклад, у поліреферентних з'являється додаткова умова наявності ще одного референта, що провокує появу додаткового ментального образу й тому вимагає додаткового аналізу / усвідомлення реципієнтом; у поліреферентних різночасних – дві умови: додатковий референт і різний час володіння ознакою, що подвоює когнітивне навантаження на реципієнта; у поліреферентних різночасних імпліцитних – три умови: додатковий референт, інший час вияву властивості й розуміння релевантної прихованої ознаки, що потроює когнітивне навантаження на реципієнта. Отже, є підстави вважати, що вияв параметрів протиставлення з елементом одно- (однореферентне, одночасне) є більш продуктивним, тому що є легшим когнітивно для сприйняття, адже провокує меншу кількість ментальних картин під час усвідомлення інформації.

Таблиця 3.7

Кількісні показники продуктивності різночасного поліреферентного імпліцитного протиставлення контрадикторних ознак

Мова \ Модель	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1. Предикатна	-	-	-	1 (100%)	-	1
Усього	-	-	-	1 (100%)	-	1

3.3 Комунікативні функції поліреферентного протиставлення

Поліреферентні протиставні конструкції реалізують менше функцій, ніж однореферентні. Їм не властиві функції нереалізованого наміру, уточнення,

протиріччя, диз'юнкції. Усе функційне різноманіття поліреферентного протиставлення можна звести до натяку, евфемізму, спонування до порівняння й поляризації ознак.

1. У протиставленнях ознак двох різних референтів ознака одного з них може бути невербалізованою. Мовець надає додаткову інформацію, натякає читачеві на приховану ознаку референта, протилежну до експліцитно вираженої ознаки іншого референта. У протиставленнях, що виконують функцію **натяку**, мовець не називає ознаку одного з референтів прямо, а надає можливість відновити її читачеві з наданих допоміжних компонентів. Наприклад: англ. *My body was exhausted, but my mind was running a mile a minute, mostly along the Kegan track* [315, с. 74] 'Моє тіло було виснажене, але мій розум біг мильо за хвилину, переважно уздовж дорожки Кегана'. Протиставленими є ознаки *exhausted* 'виснажене' й [не виснажений] референтів *my body* 'моє тіло' й *my mind* 'мій розум'. Протиставний сполучник *but* 'але' та пропозиція *was running a mile a minute* 'біг мильо за хвилину' натякають на невербалізовану ознаку [не виснажений] референта *my mind* 'мій розум', що протиставляється ознаці *exhausted* 'виснажено' іншого референта *my body* 'моє тіло'. Нім. *Lucy schaute ihn zwar mit großen Augen an, aber sie schien keine Angst zu haben. Im Gegensatz zu Paul* [308, с. 291] 'Люсі дивилася на нього широкими очима, але, здавалося, вона не боялася. На відміну від Павла'. У наведеному прикладі наявне протиставлення експліцитно вираженої ознаки *keine Angst zu haben* 'не боялася' в поєднанні з референтом *sie* 'вона' імпліцитній ознаці [боявся], властивій референту *Paul* 'Пауль'. За допомогою конструкції *im Gegensatz zu* 'на відміну від' автор натякає на притаманність іншому референту протилежної ознаки [боявся]. Фр. *Les autres avaient haussé les épaules et s'étaient détournés. Mais pas lui* [307, с. 15] 'Інші знижали плечима й відвернулися. Але не він'. Поєднання ознак *haussé les épaules* 'знижали плечима' й *s'étaient détournés* 'відвернулися' з референтом *les autres* 'інші' протиставлено ознаці [не знижав плечима] й [не відвернувся] у

сполученні з референтом *lui* ‘він’. Протиставний сполучник *mais* ‘але’ й заперечна частка *pas* ‘ні’ допомагають відновити ознаку [не знизав плечима] й [не відвернувся], на яку натякає автор. Рос. *Его боготворили друзья, уважали и побаивались оппоненты, обожали женщины. Все женщины – кроме одной* [305, с. 14] ‘Його обожнювали друзі, поважали й побоювалися опоненти, обожнювали жінки. Всі жінки – крім однієї’. У наведеному прикладі за рахунок уживання прийменника *кроме* ‘крім’ домислюється невербалізована ознака [не обожнювала], відповідно виникає протиставлення ознаки *обожали* ‘обожнювали’ референта *все* ‘всі’ ознаці [не обожнювала] референта *одной* ‘однієї’. Укр. *Я намагалася їх зупинити, але я – слабка жінка...А вони....* [302, с. 49]. Ознака *слабка* референта *я* протиставляється ознаці [сильні], властивій референту *вони*. Протиставний сполучник *а* і три крапки в кінці другого речення вживаються як натяк на протилежну імпліцитну ознаку [сильні].

2. Для приховування негативної ознаки референта й для надання ефекту пом’якшення мовець використовує замість різких, грубих ознак **евфемізми**. У поліреферентних протиставних конструкціях, що виконують функцію евфемізму, нейтральна ознака одного референта подана експліцитно, а негативну протилежну ознаку іншого референта вуалюють вербалізовані евфемізми. Наприклад: англ. *I’d never look as good as Larissa and her friends, but I figured I should at least make the effort* [315, с. 65] ‘Я ніколи не буду виглядати так гарно, як Лариса та її друзі, але я подумала, що я повинна щонайменше постаратися’. Експліцитна ознака *good* ‘гарно’ протиставляється менш толерантній ознаці [погано], що відновлюється з поданого евфемізму *would never look as* ‘ніколи не буду виглядати так’. Фр. – *Le pire, Mathias, ce n’est pas de l’avoir vue t’embrasser sur le perron, toi en peignoir, elle, belle comme je ne le serai jamais...* [310, с. 21]. ‘Найжахливіше, Матіасе, не в тому, що я побачила, як ти цілуєшся з нею на ганку, ти в халаті, а вона така красива, якою я ніколи не буду’. Протиставленими виступають ознаки *belle* ‘красива’ – [не

красива], де реконструйована ознака прихована за евфемізмом *ne le serai jamais* ‘ніколи не буду’.

3. З метою акцентування на відмінності характеристик, властивих різним референтам, мовець вдається до їх порівняння. У протиставних конструкціях, що виконують **функцію спонукання до порівняння**, експліцитна ознака одного референта у формі вищого ступеня породжує імпліцитну протилежну ознаку іншого референта. На відміну від протиставлень у функції натяку або евфемізму, у протиставних конструкціях, які функціонують як спонукання до порівняння ознак, завжди спостерігається ознака одного з референтів, виражена прикметником або прислівником у формі вищого ступеня. Наприклад: англ. *But he seemed so much more relaxed about it than she did, and she wondered why* [314, с. 3] ‘Але він виглядав набагато більш розслабленим з цього приводу, ніж вона, і вона замислилася чому’. Поєднання ознаки more relaxed ‘більш розслабленим’ з референтом *he* ‘він’ протиставляється поєднанню імпліцитної ознаки [менш розслабленою] з референтом *she* ‘вона’, що відтворює порівняння протилежних ознак різних референтів. Нім. *Abends vor der Krautsuppe wird Brot getauscht, denn das Eigenbrot scheint immer kleiner als das Brot der anderen* [313, с. 21] ‘Вечорами, перед капустяним супом, обмінюються хлібом, бо свій хліб завжди здається меншим, ніж хліб в інших’. У цьому прикладі протиставлення виконує функцію порівняння ознаки *kleiner* ‘меншим’ референта *das Eigenbrot* ‘свій хліб’ і неverbалізованої ознаки [більшим] іншого референта *das Brot der anderen* ‘хліб в інших’. Фр. *Au fond de la ruelle, une bâtisse, plus grande que toutes les autres, régnait sur les lieux* [310, с. 3] ‘У глибині провулка височіла будівля, вища, ніж усі інші’. Більший вияв ознаки *plus grande* ‘вища’ референта *une bâtisse* ‘будівля’ протиставляється меншому вияву імпліцитної ознаки [нижчі] референта *toutes les autres* ‘усі інші’. Рос. ‘Гимназистки’ улицу не утюжат, клиентов им сводня поставляет. Работа против уличной лахудры не в пример легче и денежней [301, с. 50] ‘«Гімназистки» вулицю не прасують, клієнтів їм

зводня поставляє. Робота проти вуличної хвойди не в приклад легша і грошовитіша'. У наведеному прикладі вищий ступінь ознак *легче* 'легша' й *денежней* 'грошовитіша' референта *гимназистки* 'гімназистки' вказує на існування протилежних ознак [важча й не грошовита], властивих референту *уличной лахудры* 'вуличної хвойди'. Укр. *Повірте, рятувальником бути набагато легше і приємніше, ніж потопаячим* [306, с. 31]. Експліцитно виражені ознаки *легше* і *приємніше* референта *рятувальником* протиставлено імпліцитним ознакам [важче й неприємно] *потопаячим*. Імпліцитні ознаки [важче й неприємно] вербалізуються з вищого ступеня ознак *легше* і *приємніше* й сполучника *ніж*.

4. При **поляризації** ознак протиставлення характеризується наявністю двох протилежних полюсів у ознак різних референтів; до того ж, ці полюси мають становити чітко виражені опозиції. Наприклад: англ. *While men tended to agree with this representation of evolution, women tended to disagree, sometimes vehemently* [314, с. 10] 'Хоча чоловіки, як правило, погоджувалися з цим уявленням про еволюцію, жінки не погоджувалися, іноді категорично'. Протиставлення виконує функцію зіставлення контрастних ознак *to agree* 'погоджувалися' й *to disagree* 'не погоджувалися' референтів *men* 'чоловіки' – *women* 'жінки'. Нім. *Setz dich wieder hin, bei den Zementsäcken kannst du schweigen, ich muss mit jedem etwas reden* [313, с. 8] 'Сідай, ти можеш помовчати біля своїх цементних мішків, а мені треба з кожним розмовляти'. Поєднання ознаки *schweigen* 'помовчати' з референтом *du* 'ти' протиставляється ознаці *reden* 'розмовляти' в поєднанні з референтом *ich* 'я' з метою підкреслення протилежних ознак, властивих різним референтам. Фр. – *Vous aimez les chiens, Adam ? – demanda Stanley. – Oui, enfin je crois, mais eux ne m'aiment pas beaucoup, pourquoi?* [311, с. 3] 'Адаме, ви любите собак? – запитав Стенлі. – Так ... загалом, так ... лише вони мене не люблять'. За умови вживання протиставлення мовець підкреслює полярність ознак [люблю] й *ne m'aiment pas* 'мене не люблять', властивих референтам *Adam*

‘Адам’ і *chiens* ‘собаки’. Ознака [люблю] є імпліцитною й може бути реконструйована з допоміжного компонента *oui* ‘так’. Рос. *Девяносто процентов из них, оказавшись на фронте, погибнет в первые дни и месяцы боев. А Сашка – Александр Давидович Берензон – останется* [305, с. 21] ‘Дев’яносто відсотків з них, опинившись на фронті, загине в перші дні й місяці боїв. А Сашка – Олександр Давидович Берензон – залишиться’. Протиставлення ознак *погибнет* ‘загине’ – [виживе] відбувається з метою продемонструвати несхожість ознак референта *девяносто процентов из них* ‘дев’яносто відсотків з них’ і *Сашка* ‘Сашка’. На невербалізовану ознаку [виживе] вказує допоміжний компонент *останется* ‘залишиться’. Укр. *Я, видиш, постарів, а гріхи мої не старіють зо мною* [304, с. 10]. Для відображення полярності експліцитно поданих ознак ‘*постарів*’ і ‘*не старіють*’, властивих різним референтам *я* та *гріхи мої*, мовець вдається до їх протиставлення.

Проведений кількісний аналіз функцій, виконуваних поліреферентним протиставленням, показав (див. табл. 3.8), що функція натяку є дуже продуктивною серед протиставних конструкцій в усіх мовах, однак українська й французька мови виявили більшу подібність, оскільки в них функція натяку не є найпродуктивнішою серед протиставлень, у цих мовах вона поступається місцем функції поляризації, що може свідчити про схильність до наголошення на контрасті зіставляваних ознак. Зазначимо, що, як і у випадку однореферентних протиставлень, найвищий показник кількості протиставних конструкцій у функції натяку був зафіксований у німецькій мові (49% серед однореферентних і 53,1% серед поліреферентних). Це може свідчити про те, що носії німецької мови мають тенденцію не вербалізувати протилежності, не експлікувати протилежну ознаку, а натякати на неї.

Універсальною виявилася функція спонування до порівняння, зафіксована в п’яти мовах дослідження в 5,5 разів частіше саме на матеріалі поліреферентних протиставлень. Це дає підстави вважати, що зіставлення

(характеристик) різних предметів або осіб щодо актуалізації контрасту є більш типовим для носіїв усіх досліджуваних мов, ніж пошук протилежностей у межах одного предмета або особи. Однак кількісний аналіз показав, що носії російської й української мов демонструють певний аломорфізм, оскільки вони рідше спонукають до порівняння шляхом протиставлення, ніж носії англійської, німецької та французької мов, що може якоюсь мірою вказувати на те, що перші не надто зацікавлені в аналітичному процесі мисленнєвої діяльності реципієнта, адже спонукання до порівняння насправді свідчить про спонукання до аналізу інформації. Кількість протиставлень, що виконують функцію евфемізмів, така само низька, як і у випадку однореферентних протиставлень. Протиставлення цього типу не було зафіксовано ні в німецькій, ні в російській, ні в українській мовах. У двох інших мовах вони теж не є частотними, що можна пояснити природою евфімістичних висловлювань, у яких відбувається заміна реальної ознаки референта.

Матеріал дослідження засвідчив, що комунікативні функції, які виконує однореферентне й поліреферентне протиставлення, загалом збігаються, хоча можна виявити й аломорфні ознаки: однореферентні протиставлення виконують удвічі більше функцій, ніж поліреферентні (9 і 4 відповідно). Так, на відміну від поліреферентних протиставлень, однореферентні протиставлення додатково реалізують функції наміру, гіперболізації, уточнення, лінійного зображення подій, протиріччя й диз'юнкції. Водночас відсутність функції нереалізованого наміру, гіперболізації або лінійного зображення подій серед поліреферентних протиставних конструкцій в аналізованих мовах не свідчить про те, що вона не може виконуватися, а є лише фактом відсутності прикладів її реалізації в текстових корпусах, використаних у роботі. При виконанні функції протиріччя або диз'юнкції протиставляються несумісні в межах одного референта ознаки, саме через це поліреферентні протиставні конструкції не можуть реалізувати функцію протиріччя або диз'юнкції. Функція уточнення також не є притаманною поліреферентному

протиставленню, оскільки поліреферентність у протиставленні не елімінує альтернативи (що є головним призначенням уточнення), а додатково створює їх.

Таблиця 3.8

Продуктивність функцій поліреферентних протиставних конструкцій в англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах

№	Функція	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Усього
1.	Натяку	22 (40,1%)	52 (53,1%)	14 (26%)	42 (53,8%)	27 (42,9%)	157
2.	Поляризації	19 (34,5%)	25 (25,5%)	30 (55,6%)	32 (41%)	31 (49,2%)	137
3.	Евфемізмів	2 (3,6%)	-	1 (1,8%)	-	-	3
4.	Спонування до порівняння	12 (21,8%)	20 (20,4%)	9 (16,6%)	3 (4%)	4 (6,3%)	48
	Інше	-	-	-	1 (1,2%)	1 (1,6%)	2
	Усього	55 (100%)	97 (100%)	54 (100%)	78 (100%)	63 (100%)	347

Висновки до розділу 3

1. Поліреферентне протиставлення є логіко-синтаксичним утворенням складнішого характеру, ніж однореферентне, у якому протиставлено ознаки щонайменше двох референтів. Поліреферентне протиставлення, як і однореферентне, обов'язково містить у собі параметри місця (референтності), часу, логічних відношень і способу вираження, варіативність яких зумовила таку їх класифікацію: 1) контрарне одночасне поліреферентне експліцитно виражене протиставлення; 2) конрадикторне одночасне поліреферентне експліцитно виражене протиставлення; 3) контрарне одночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення; 4) конрадикторне одночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення; 5) контрарне різночасне поліреферентне експліцитно виражене протиставлення; 6) контрарне різночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення; 7) конрадикторне різночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення.

2. Поліреферентне протиставлення кількісно поступається однореферентному майже в 4 рази й реалізоване актантною, атрибутивною, предикатною й сирконстантною (темпоральною, локативною, способу дії, ступеня) моделями. Як і в однореферентних протиставленнях, найпродуктивнішими в усіх п'яти мовах дослідження є предикатна й атрибутивна моделі, остання з яких виявила пряму залежність від типу логічних відношень між зіставляваними поняттями: контрадикторні поняття майже вдвічі рідше зіставляються в межах однореферентного експліцитного атрибутивного протиставлення (див. табл. 2.1 і 2.2: 95 контрарних і 50 контрадикторних), а в межах поліреферентного – не зіставляються взагалі (табл. 3.2). Поліреферентним протиставним конструкціям властиві певні аломорфні ознаки у структурному аспекті, адже вони не втілені в синтетичних моделях, що мають у своєму складі додатковий компонент (сирконстант або актант) на відміну від однореферентних протиставлень. Це можна пояснити тим фактом, що протилежність ознак як необхідна умова протиставлення має більше шансів реалізуватися в межах одного компонента для зіставлення, а не в межах поєднання ознак, яке вимагає зіставлення сукупності ознак, оскільки синтез ознак передбачає смислову комбінаторику й вимагає пошуку протилежностей, скомбінованих у певний спосіб, тобто умови підбору зіставляваних понять ускладнюються.

3. Параметр способу вираження протиставлення (експліцитність / імпліцитність) також впливає на його референтність: поліреферентні протиставлення майже вдвічі частіше актуалізовані за умов наявності імпліцитного компонента (226 поліреферентних імпліцитних протиставлень і 121 поліреферентне експліцитне протиставлення; див. Додаток Б і Додаток В). Відбувається це за рахунок високопродуктивних предикатних контрадикторних протиставлень, які містять дієслівний компонент як ядро висловлювання, що навіть за умов імпліцитності не зменшує, а підвищує інформативність пропозиції, оскільки реципієнт під час

відтворення імпліцитної інформації подумки експлікує додатковий, недвозначний предикат.

4. Параметр часу має потужний вплив на продуктивність протиставних конструкцій: якщо у випадку однореферентних протиставлень одночасні переважали над різночасними в 3,4 рази, то у випадку поліреферентних – кількісна різниця між аналогічними протиставленнями зросла до 68 разів (342 поліреферентних одночасних (див. табл. 3.1–3.4) і 5 поліреферентних різночасних (див. табл. 3.5–3.7)). Цей факт свідчить про те, що різночасність у поєднанні з поліреферентністю є вкрай несприятливими умовами для зіставлення протилежних понять. Саме такий вияв параметрів континуума – різні місця (референти) й різний час – вимагає набагато більше когнітивних зусиль, ніж інший можливий вияв параметрів континуума – одне місце (один референт) та один час. Збільшення кількості референтів і збільшення кількості часових точок вияву ознаки неминуче призводить до необхідності створення й усвідомлення більшої кількості ментальних картин, що є когнітивно складнішим, ніж створення й усвідомлення однієї ментальної картини.

5. Комунікативні функції поліреферентних протиставних конструкцій вдвічі менш різноманітні, ніж комунікативні функції однореферентних протиставлень. Їх можна звести до чотирьох: натяку, евфемізму, спонукання до порівняння й поляризації ознак. Як і у випадку однореферентного протиставлення, найчисельнішою функцією серед поліреферентних протиставлень виступає функція натяку. Очевидно, що протиставлення є потужним засобом для опосередкованого подання інформації, особливо в художньому творі, де натяк збагачує образотворчі й виразні можливості художнього слова, дає змогу яскраво й дієво уявити у творі ті ознаки референта, про які неможливо або недоцільно говорити прямо. Нерідко він виявляється художньо більш переконливим та емоційно впливовим, ніж пряме зображення дійсності. Функційна залежність протиставлень від параметра референтності виявилася у виконанні функції поляризації ознак, що є

характерною лише для поліреферентного протиставлення. Вживання мовцем протиставлення в цій функції підкреслює полярність ознак, властивих різним референтам, і посилює семантичну різноплановість і віддаленість зіставляваних понять.

6. На відміну від семантико-синтаксичних особливостей досліджуваних конструкцій, які переважно виявляють ізоморфні властивості аналізованих мов у домені протиставлення, функційні особливості протиставлень свідчать про своєрідність мов матеріалу цієї розвідки. Попри те, що протиставлення в усіх досліджуваних мовах виконує функцію нятяку, остання є більш характерною для носіїв німецької мови, що в черговий раз доводить схильність німців до опосередкованого подання інформації, адже така сама тенденція виявилася й на матеріалі однореферентних протиставлень. Майже в 1,4 рази збільшилася кількість протиставлень-нтяків у межах російської мови порівняно з аналогічними однореферентними (38,7% однореферентних протиставлень-нтяків і 53,8% поліреферентних протиставлень-нтяків). Це може слугувати підставою для припущення про те, що носії російської мови мають більш виражену тенденцію, ніж носії інших досліджуваних мов, до непрямої згадки про третіх осіб при зіставленні протилежних понять. Майже половина українських і більша половина французьких поліреферентних протиставлень виконують функцію поляризації понять. Такі дані можуть указувати на те, що українці й французи більш схильні до дихотомічного аналізу / подання наявних у їхніх лінгвоспільнотах уявлень. Помітно більша кількість протиставлень-спонукань до порівняння спостерігається на матеріалі німецької мови, що в поєднанні з найвищою продуктивністю протиставлень-нтяків може слугувати підставою вважати, що носії німецької мови мають більшу схильність провокувати аналітичні процеси у свідомості реципієнта, ніж представники інших досліджуваних мов.

Основні положення розділу викладено в окремих публікаціях автора [40; 41; 42; 43; 108].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки й міжмовні узагальнення щодо семантико-синтаксичних і комунікативно-функційних особливостей протиставлення в англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах у зіставному аспекті.

1. Протиставлення є не лише лінгвістичною категорією з конкретним планом вираження і змістовим навантаженням, але й одним із центральних понять філософії, психології й логіки. Спільне для багатьох наук, протиставлення по-різному трактується в них: у філософії, де протиставлення вивчали ще з античних часів, його розглядають виключно як універсальний прийом пізнання й метод опису буття; у логіці протиставлення пов'язують передусім з типом відношень між судженнями; у психології протиставлення кваліфікують як несвідому мисленнєву операцію, зумовлену психофізіологічними особливостями людини. У лінгвістиці категорію протиставлення дослідники пов'язують з такими поняттями, як порівняння, протиставність, опозиція, контраст, антонімія, протилежність, протиріччя й антитеза. З урахуванням різнорідності й багатогранності природи протиставлення важливо розуміти універсальні характеристики поняття протиставлення й специфіку його своєрідності в кожній окремій науці.

2. Дослідженням протиставлення як лінгвістичної категорії займалися як на радянському / пострадянському просторі, так і на західноєвропейському. У багатьох твердженнях мовознавці є солідарними: усі вбачають прямий зв'язок протиставлення з поняттями антонімії й контрасту, усі стверджують необхідність підстави / підґрунтя для зіставляваних протиставлених понять, однак єдиного визначення, яке б задовольнило всіх дослідників протиставлення в лінгвістиці, не існує. Відмінності в підходах до трактування протиставлення полягають у переліку відношень, які можна було б вважати протиставними, і в їхньому розумінні: радянські й пострадянські лінгвісти вважають, що протиставні й допустові відношення не є тотожними, а розділові

відношення є одним з видів протиставлення; французькі науковці зазначають, що розділові відношення є одним з видів нелогічних відношень, що виводить їх за межі протиставлення, яке є одним з видів саме логічних відношень. Крім того, на західноєвропейському просторі протиставлення вивчають із суто лінгвістичного погляду, що передбачає класифікації сполучників, використаних у протиставних конструкціях. З огляду на синкретичну сутність протиставлення, що виявляє прямий зв'язок з логікою, філософією, психологією й мовознавством, вважаємо за доцільне здійснення комплексних досліджень цієї категорії з урахуванням міждисциплінарних особливостей.

Авторська позиція полягає в тому, що протиставлення – це мовленнєва категорія, що виражає відношення протилежності й характеризується чітко організованою системою, обов'язковими параметрами якої виступають референтність, часова віднесеність і спосіб мовленнєвої актуалізації. Чотири вищезазначені параметри (відношення, референтність, часова віднесеність і спосіб вираження) є синкретичними в протиставленні, чия варіативність виявляється в контрарності / контрадикторності відношень між протиставленими поняттями; однореферентності / поліреферентності протиставлення; одночасності / різночасності вияву ознаки протиставлених понять; експліцитності / імпліцитності вираження протиставлення.

3. Дослідження протиставлення на семантико-синтаксичному рівні виявило більше ізоморфних, ніж аломорфних, ознак у межах аналізованих мов. Параметр референтності в протиставленні відіграє вирішальну роль у плані його продуктивності й особливостей поєднання з іншими змінними параметрів, синкретично властивих протиставленню. Так, однореферентні протиставлення в чотири рази переважають поліреферентні протиставлення й мають більш різноманітну семантико-синтаксичну структуру, що втілено в наявності синтетичних семантико-синтаксичних моделей, не властивих поліреферентним протиставленням (Див. Додаток Г). Вони є більш доступними й на етапі створення протиставної конструкції як такі, що дають

змогу зіставити не лише окремі ознаки, але й поєднання ознак у випадку синтетичних моделей, і на етапі інтерпретації протиставної конструкції реципієнтом як такі, що вимагають менших когнітивних затрат. На противагу однореферентним, поліреферентні протиставлення є когнітивно складнішими, вони вимагають більше інтерпретаційних зусиль через збільшення кількості залучених референтів, що посилюється за умови різночасного вияву протиставлених ознак. Однак поліреферентність є своєрідним каталізатором імпліцитності, тому що в усіх мовах дослідження поліреферентні імпліцитні протиставлення кількісно переважають поліреферентні експліцитні протиставлення.

4. Продуктивність окремих семантико-синтаксичних моделей дала змогу встановити універсальні для п'яти мов дослідження закономірності: найпродуктивнішою в усіх мовах є предикатна модель, що найчастіше реалізована в імпліцитних протиставленнях з контрадикторним типом логічних відношень між компонентами за рахунок уживання умовного способу дієслів, які у стверджувальній і заперечній формі є контрадикторними поняттями. Сприяє їх високій продуктивності й той факт, що предикат як змістове ядро висловлювання і складник протиставлення спонукає реципієнта до додаткового фокусування на ньому уваги, що посилює інформативне наповнення висловлювання й полегшує його недвозначну інтерпретацію. Атрибутивні моделі також є продуктивними в усіх досліджуваних мовах, особливо у випадку протиставлення контрарних понять. Це уможливорює градуальна природа атрибута, між полярними поняттями якого існує певна кількість проміжних понять, що виступають сприятливим підґрунтям для створення протиставлень із контрарним характером відношень. Маловживаними є семантико-синтаксичні моделі, у складі яких спостерігається поєднання двох компонентів (див. Додаток Д). Це зумовлено передусім тим, що додатковий компонент (актант або сирконстант):

- а) зменшує шанси на можливість відтворити протилежну сукупність ознак;
- б) збільшує інформаційну навантаженість пропозиції.

Аломорфність мовленнєвої актуалізації протиставлення не демонструє залежності від генетичної спорідненості або віддаленості мов і виявляється в:

а) нерівномірному вияві змінних способу вираження й типу логічних відношень у межах кожної окремо взятої мови. Так, носії німецької мови схильні протиставляти ознаки імпліцитно, тоді як представники французької, російської й української мов не мають чітко вираженої тенденції до преференції того чи іншого способу вираження протиставлення. Крім того, на матеріалі германських і слов'янських мов протиставлення контрадикторних ознак кількісно перевищує протиставлення контрарних, водночас французька мова засвідчує певний нейтралітет, адже продуктивність обох типів логічних відношень є практично однаковою (123 контрарних і 124 контрадикторних);

б) нерівномірному міжмовному вияві змінних способу вираження й типу логічних відношень у межах матеріалу дослідження. Так, носії російської мови більше, ніж носії інших мов дослідження, схильні протиставляти поняття експліцитно, що може свідчити про їхню схильність до прямоти в спілкуванні. Прямо протилежна ситуація спостережувана на матеріалі німецької мови, де є найвища концентрація імпліцитних протиставлень.

5. На відміну від семантико-синтаксичної площини дослідження, що виявила більше універсальних, ніж специфічних характеристик для всіх досліджуваних мов, функційне навантаження протиставлень є більш аломорфним. Найбільш чітко виражену тенденцію до натяків за допомогою протиставлення виявили носії німецької мови. Носії української, німецької й французької мов частіше вдаються до уточнення інформації шляхом протиставлення. Протиріччя шляхом протиставлення характеризує представників української й російської мов. Варто зазначити, що в межах п'яти мов дослідження більшу подібність виявили представники германських мов, які демонструють схильність до перебільшення, спонукання до

порівняння й натяку (з невеликою кількісною перевагою німецької мови), що може мати певний опосередкований зв'язок і з генетичною спорідненістю націй.

6. Наявність формальних і семантичних особливостей протиставлень у германських, романській і слов'янських мовах дає змогу сформулювати низку ймовірнісних міжмовних узагальнень імплікативного характеру:

6.1. Якщо в певній мові існує протиставлення, то можна з високим ступенем вірогідності припустити, що воно супроводжуватиметься в кожній мові такими параметрами, як референтна віднесеність, час вияву ознак референта(-ів), спосіб вираження протилежних ознак референта(-ів) і тип логічних відношень між протиставленими ознаками референта(-ів).

6.2. Якщо в певній мові є однореферентні й поліреферентні протиставлення, то існує ймовірність, що однореферентні протиставлення будуть реалізовані в більшій кількості семантико-синтаксичних моделей і будуть продуктивнішими, ніж поліреферентні, в окремо взятій мові.

6.3. Якщо в мові існують однокомпонентні й багатокомпонентні семантико-синтаксичні моделі протиставлення, то цілком вірогідно, що найбільшу продуктивність демонструватимуть моделі, у складі яких налічується лише один компонент.

6.4. Якщо протиставлення виконує функцію натяку, то великою є ймовірність її мовленнєвої реалізації в окремо взятій мові імпліцитним способом.

Пропоноване дослідження відкриває нові перспективні напрямки вивчення категорії протиставлення. Аналіз протиставних конструкцій у цій роботі проводився виключно на прикладах, дібраних з художніх текстів мов дослідження, тому загальний діапазон проблеми протиставних конструкцій на глибинному синтаксичному рівні в різних функційних стилях, безумовно, не вичерпаний. Отже, закономірним є припущення, що розв'язання цього питання стане предметом майбутніх лінгвістичних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аврасин В. М. Контраст в тексте: сущность и основы типологии. *Структура языкового сознания* : сб. статей. М. : Наука, 1990. С. 128–138.
2. Агамурадова Р. Ш. Функционирование принципа противопоставления в элокутивно-орнаментальных лингвистических единицах русского языка (на материале художественных, газетно-публицистических и рекламных текстов) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Махачкала, 2009. 155 с.
3. Акимова И. И. Способы выражения имплицитной информации художественного дискурса : автореф. дис. ... канд. филол. Наук : 10.02.01. М., 1997. 20 с.
4. Акимова Н. Ф. Лексический эллипсис как средство компрессии газетного текста. *Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР*. 1987. № 30476. 9 с.
5. Алефиренко Н. Ф. Теория языка. Вводный курс : учеб. пособие для студ. филол. спец. высш. учеб. заведений. М. : Издательский центр «Академия», 2004. 368 с.
6. Алексеев А. Я. Нариси з контрастивної стилістики французької мови : навч. посіб. для факультетів іноземних мов університетів. Вінниця : Нова Книга, 2010. 456 с.
7. Андреева Г. В. Актуализация категории противоположности в художественном тексте. *Актуальные проблемы стилистики декодирования, теория интертекстуальности, в семантике слова и высказывания*: сб. науч. тр. СПб : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1998. С. 10–17.
8. Андреева Г. В. Языковое выражение контраста и его стилистические функции в художественной прозе (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Л., 1984. 184 с.
9. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков : учеб. пособие. М. : Физматлит, 2005. Изд. 3. 232 с.

10. Арнольд И. В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика её исследования (на материале имени существительного). Л. : Просвещение, 1966. 192 с.

11. Арутюнова Н. Д. От редактора (вступительная статья). *Логический анализ языка: противоречивость и аномальность текста*. М. : Наука, 1990. С. 3–9.

12. Асмус В. Ф. Логика : учебник. М. : Госполитиздат, 1947. 388 с.

13. Астахова Е. А. Антитеза в свадебных и корильных песнях. *Филологические науки*. 1994. № 5–6. С. 27–37.

14. Бабаханова Л. Т. Структурно-семантические особенности антитезы как стилистического приема (на материале английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 1967. 11 с.

15. Балли Ш. Французская стилистика. М. : Изд-во иностранной литературы, 1961. 394 с.

16. Банару В. И. Очерк по теории предикативности (на материале франц. яз.). Кишинев : Штиинца, 1973. 43 с.

17. Баскакова Л. В. Экспрессивные возможности антитезы в художественной прозе А. П. Чехова. *Язык в парадигматическом аспекте: экспрессивная стилистика, риторика* : межвуз. сб. науч. тр. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 2003. С. 109–115.

18. Белова Г. М. Лингвистические средства выражения антитезы (на материале французского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.664. М., 1970. 27 с.

19. Белодед И. К. Символика контраста в поэтическом языке А. Ахматовой. *Поэтика и стилистика русской литературы*. Л. : Наука, 1971. С. 269–279.

20. Берестова А. И. Семантические и грамматические особенности противительности (на материале современного английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Л., 1987. 14 с.

21. Боева Н. Б. Антонимическая когезия в современном английском языке. *Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования* : сб. науч. тр. Рязань : РГПУ, 2002. С. 199–203.

22. Боева Н. Б. Роль антонимических оппозиций в создании текстов, организованных по принципу контраста. Язык. Дискурс. Текст : *Международ. науч. конф., посвящ. юбилею В. П. Малащенко : труды и материалы*. Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 2004. Ч. 2. С. 6–9.

23. Боева-Омелечко Н. Б. О понятии грамматической антонимии. *Язык. Текст. Дискурс* : Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК. Ставрополь : Изд-во Северо-Кавказского федерального университета, 2013. Вып. 11. С. 325–331.

24. Бочина Т. Г. Контраст как лингвокогнитивный принцип русской пословицы : дис. ... д-ра фил. наук : 10.02.01. Казань, 2003. 449 с.

25. Браткина Н. А. К вопросу о понятии имплицитности в лингвистике. *Проблемы романистики*. М., 1992. Вып. 3. С. 126–133.

26. Будняк Д. В. Признак соотношения экспликативного и имплицативного содержания речи в языке бизнеса. *Studia rossica posnaniensia*. Poznan, 1998. С. 153–157.

27. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: учеб. пособие. Изд. 2-е, перераб. и доп. М., 2009. 192 с.

28. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова. М. : Русский язык, 1980. 320 с.

29. Вертаева Л. В. Антитеза как принцип организации художественного текста: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Минск, 1984. 22 с.

30. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. Л. : ГИХЛ, 1940. 648 с.

31. Военное красноречие, основанное на общих началах словесности. С присовокуплением примеров в разных родах оного. В 3-х частях. Ч.1. Содержащая общие начала словесности / Я. В. Толмачёв. СПб., 1825. С.111 –112.

32. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций. Языковая номинация (Общие вопросы). М. : Наука, 1977. С. 230–293.
33. Гак В. Г. О контрастивной лингвистике. *Новое в зарубежной лингвистике* : сборник статей. М. : Прогресс, 1989. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. С. 5–17.
34. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка: учебник. 3-е изд. М. : Высшая школа, 1981. 334 с.
35. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М. : Наука, 1981. 137 с.
36. Гельблунд Я. И. Антонимия и антитеза (на материале немецкого языка). *Ученые записки Башкирского государственного университета. Серия филол. наук, № 6 (10)*. Уфа, 1964. Вып. XV. С. 153–158.
37. Голикова Н. С. Семантичні та прагматичні маркери контекстуальних антонімів у художньо-літературному дискурсі. *Дослідження з лексикології й граматики української мови* : зб. наук. пр. Дніпропетровськ : Видавець Біла К. О., 2014. Вип. 15. С. 177–185.
38. Горлина А. С. Высказывания с фокусом контраста (эмфатического выделения) : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.19. Тверь, 2000. 114 с.
39. Григор'єва А. В. Семантико-синтаксичні особливості одноактантного протиставлення на матеріалі сучасної англійської мови. *Лінгвістичні дослідження*. 2016. Вип. 42. С. 10–16.
40. Григор'єва А. В. Одноактантні та багатоактантні протиставлення в німецькій та українській мовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов*. 2016. Вип. 14. С. 33–40.
41. Григор'єва А. В. Особливості багатоактантного протиставлення на матеріалі сучасної англійської мови. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10, т. 1 (А-І). С. 168–172.

42. Григор'єва А. В. Особливості однооб'єктного та різнооб'єктного протиставлення на матеріалі сучасної російської та англійської мов. *Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах*. 2015. Вип. 30. С. 54–66.

43. Григор'єва А. В. Особливості протиставлення з одним та двома актантами у сучасній російській мові на матеріалі роману Б. Акуніна «Любовник смерті». *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. 2015. № 2, т. 18. С. 37–42.

44. Гриня Н. О. Лінгвопрагматичні особливості контрасту в англійськомовному художньому прозовому дискурсі : дис. ... канд. філ. наук : 10.02.04. Чернівці, 2015. 235 с.

45. Дари А. С. Импликация, эллипсис и другие смежные явления (на материале современ. фр. яз.). Кишинев : Штиинца, 1986. 60 с.

46. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики : автореф. дис. ... док. філол. наук : 10.02.15; 10.02.02. К., 1996. 34 с.

47. Джамалова М. К. Антитеза в поэзии А. Галича. *Культура русской речи в условиях многоязычия*: материалы II Международной научно-практической конференции. Махачкала : Изд-во ДГУ, 2015. С. 216–221.

48. Дзюбко Г. Ю. Формирование образности речи учащихся при изучении сравнения на уроках русского языка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Рязань, 2006. 26 с.

49. Долومان С. Є. Антитеза в мові художньої літератури. *Культура слова*. К. : Наук. думка, 1983. Вип. 24. С. 17–19.

50. Домбровський В. Г. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика: підручник. Дрогобич : Відродження, 2008. 488 с.

51. Донець М. М. Внутрішня конотативна антонімія мовних одиниць у дискурсі сучасної української преси : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2009. 220 с.

52. Дружинин В. Н. Психология: учебник для эконом. вузов. СПб. : Питер, 2000. 671 с.
53. Дудик П. С. Стилiстика української мови : навч. посiбник. К. : Академiя, 2005. 367 с.
54. Ефанова Л. П. Имплицитная оценочность в публицистике В. М. Шукшина. *Творчество В. М. Шукшина как целостность* : межвуз. сб. ст. Барнаул, 1998. С. 106–111.
55. Жлуктенко Ю. О. Порiвняльна граматика англiйської та української мов : посiб. для вчителiв. К. : Радянська школа, 1960. 160 с.
56. Ильченко А. В. Семантические оппозиции как способ реализации принципа контраста в тексте Библии. *Научная мысль Кавказа*. Ростов-на-Дону, 2008. № 3. С. 104–108.
57. Инькова-Манзотти О. Ю. Коннекторы противопоставления во французском и русском языках (сопоставительное исследование) : монография. М.: Изд-во МГУ, 2001. 430 с.
58. Ишханова Д. И. Противительные отношения на различных ярусах синтаксиса : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Ставрополь, 2007. 19 с.
59. Калькова Т. М. Противительные отношения и языковая картина мира. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии* : Труды международной конференции «Диалог-2003». Протвино, 11–16 июня 2003 г. М., 2003. С. 243–249.
60. Кант И. Критика чистого разума. Собрание сочинений в 8 т. Т. 3. М. : Чоро, 1994. С. 474–475.
61. Кантино Ж. П. Сигнификативные оппозиции. *Принципы типологического анализа языков различного строя* : сб. научн. работ. М., 1972. С. 61–94.

62. Караулов Ю. Н. Проблема лексикографической параметризации языка и его словарное представление. *Вопросы языкознания*. 1994. № 4. С. 84–102.

63. Кардаш Л. В. Мовні засоби вираження заперечення і протиставлення в українській літературній мові : дис. ... канд. фил. наук: 10.02.01. Переяслав-Хмельницький, 2008. 211 с.

64. Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание. Л. : Наука, 1986. 298 с.

65. Квинн В. Н. Прикладная психология : учеб. пособие для студ. вузов и слушателей курсов психол. дисциплин. СПб. : Питер, 2000. 560 с.

66. Ключев Е. В. Риторика. Инвенция. Элокуция : учеб. пособие для высших уч. заведений. М. : ПРИОР, 2001. 272 с.

67. Ключева В. Н. Проблема антонимов. *Ученые записки Моск. пед. ин-та иностр. яз.* М. : Моск. ун-та, 1956. Т. 9. С. 75–85.

68. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: учебник. 3-е изд., стереотип. М., 2007. 352 с.

69. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови : підручник. К. : Вища школа, 1987. 351 с.

70. Кодухов В. И. Введение в языкознание : учебник для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит». М.: Просвещение, 1979. 351 с.

71. Колодько Д. А. Меронимические отношения в их привативной оппозиции. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2015. Вип. 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sissm_2015_9_11 (дата звернення: 21.04.2020).

72. Конюшкевич М. И. Категория сравнения и бином языка. *Русский язык : исторические судьбы и современность* : тез. докл. Междунар. Конгресса МГУ, 13–16 марта 2001 г. М., 2001. 103 с.

73. Корольков В. И. К теории фигур : сб. научн. трудов. М.: МГПИИЯ им. Ториса Тереза, 1973. Вып. 78. С. 60–93.

74. Кочерган М. П. Зіставна лексична семантика : проблеми і методи дослідження. Мовознавство. 1996. № 2–3. С. 3–12.
75. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : підручник. К. : Академія, 2006. 423 с.
76. Кошанский Н. Ф. Общая реторика. СПб., 1832.
77. Кошелева А. Л. Хакасская поэзия 1920-1990-х годов: типология и закономерности развития. Абакан: Изд-во Хакасского государственного ун-та им. Н. Ф. Катанова, 2001. 320 с.
78. Кронгауз М. А. Семантика: учебник для вузов. М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. 399 с.
79. Кудрявцева Н. Б. О статусе противительных конструкций во французском языке. *Французский язык: теоретические и прикладные аспекты : Межвузовский сб. статей*. М. : МГУ им. Ломоносова, 1994. С. 72–82.
80. Кузанский Н. Сочинения в 2-х томах. Том 1. М. : Мысль, 1979. 448 с.
81. Кузнецова А. В. Фигуры контраста и их функции в творчестве М.Ю. Лермонтова: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Ростов-на-Дону, 1998. 158 с.
82. Кузнецова А. В. Лирический универсум М. Ю. Лермонтова: семантика и поэтика: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. Наук : 10.02.01 ; 10.01.01. Ростов-на-Дону, 2003. 50 с.
83. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка : учеб. пособие. Изд. 2-е, испр. и доп. М., 1989. 216 с.
84. Кулешова А. В. Категории контраста и оппозиции лингвистическом анализе. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. 2014. № 2 (87). С. 4–7.
85. Кыржинакова Э. В. Способы выражения сравнения в хакасском языке : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.02. Абакан, 2010. 262 с.
86. Лаврентьева Т. В. Структурная организация концептуального поля оппозитивности : дис. канд. фил. наук : 10.02.19. Челябинск, 2006. 175 с.

87. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. М. : Прогресс, 1978. 544 с.
88. Ларин Б. А. Об эвфемизмах. *Проблемы языкознания* : сб. статей, посвящ. 75-летию акад. И. И. Мещанинова. Л. : ЛГУ, 1961. Вып. 60. С. 110–124.
89. Левин Ю. И. Русская метафора: синтез, семантика, трансформации. *Учен. зап. Тарт. гос. ун-та*. 1969. Вып. 236, т. 4. С. 290–305.
90. Лиао Лее-Иуех. Стилистика контраста в автобиографической прозе М. Горького и Б. Бунина : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. СПб., 1999. 22 с.
91. Лимаренко О. А. Таксономізація протиріччя в лінгвістиці. *Словянський збірник*. 2014. Вип. 18. URL: <http://slovzbir.onu.edu.ua/article/view/131815> (дата звернення: 23.04.2020).
92. Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста / под ред. Н. Д. Арутюновой. М. : Наука, 1990. 280 с.
93. Лучик А. А. Еквіваленти слова в українській і російській мовах : автореф. дис. ... док. філол. наук : 10.02.01 ; 10.02.02. К., 2001. 34 с.
94. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст : монография. М. : Наука, 1986. 200 с.
95. Маликова М. Н. Функционально-семантическое поле противопоставленности в современном русском языке : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.01. Таганрог, 2001. 178 с.
96. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. К. : Знання, 2004. 326 с.
97. Маркус С. Логический аспект лингвистических оппозиций. *Проблемы структурной лингвистики*. М. : Изд-во АН СССР, 1963. С. 47–74.
98. Мартине А. Основы общей лингвистики. *Новое в лингвистике*. 1963. Вып. 3. С. 366–566.

99. Мартынова О. П. Контраст как семантико-функциональная основа художественного текста (на примере текста англоязычного короткого рассказа) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 2006. 175 с.
100. Марченко К. Н. Контраст у Горького. *Словообразование и стиль писателя*. 1995. С. 85–92.
101. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2002. 229 с.
102. Матвиевская Л. А. Контраст и антитеза. *Русский язык в школе*. 1978. № 5. С. 50–65.
103. Матвиевская Л. А. Стилистическое использование антонимов: на материале произведений М. Ю. Лермонтова автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. М., 1978. 26 с.
104. Материнська О. В. Типологія найменувань частин тіла : монографія. Донецк : ДонНУ, 2009. Т. 5. 305 с.
105. Меркулов И. П. Когнитивные типы мышления. *Эволюция. Язык. Познание*. М. : Языки русской культуры, 2000. С. 70–83.
106. Меркурьева Н. М. Антонимия сложных слов в современном русском языке : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.01. М., 1996. 247 с.
107. Милованова М. С. Семантика противительности и средства ее выражения в русском языке: дис. ... д-ра фил. наук : 10.02.01. М., 2011. 419 с.
108. Мингораева А. В. Функции конструкций противопоставления в английском, немецком, французском, русском и украинском языках. *Eastern European scientific journal*. 2020. Вип. 1-2020. С. 95–98.
109. Мир как воля и представление. В 2-х томах. Т. 2. / А. Шопенгауэр. М. : Наука, 1993. 671 с.
110. Миргородская В. В. Об основаниях сопоставления и его соотношении со сравнением. *Известия Южного федерального университета*.

2012. № 3. URL: <https://philol-journal.sfedu.ru/index.php/sfuphilol/article/view/402> (дата звернення: 23.04.2020).

111. Михеев А. В. Лингвистический статус эллипсиса в тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. М., 1982. 25 с.

112. Молчко О. О. Художнє порівняння як категорія перекладознавства (на матеріалі української та англійської мов : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Львів, 2015. 257 с.

113. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка. К. : Вища школа, 1991. 272 с.

114. Москвин В. П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка : уч. пособие. Волгоград, 1999. 262 с.

115. Мятченко И. В. Смысловая противопоставленность значений в функциональной лексике. *Филология как средоточие знаний о мире : сб. науч. тр.* М.; Краснодар : Просвещение-Юг, 2008. С. 173–177.

116. Недялков В. П., Яхонтов С. Е. Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект). Л., 1983. С. 5–41.

117. Нестерова М. А. Имплицитные и эксплицитные средства выражения следствия в современном французском языке: автореф. ... канд. филол. наук : 10.02.05. М., 1988. 22 с.

118. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : учеб. пособие. Изд. 2-е. М., 2009. 168 с.

119. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположности в лексике). М. : Изд-во Московского ун-та, 1973. 289 с.

120. Новиков Л. А. Логическая противоположность и лексическая антонимия. *Русский язык в школе*. 1966. № 4. С. 79–87.

121. Новиков Л. А. Оппозитивный метод в поэтике. *Структура и семантика художественного текста* : VII Междунар. конф. М. : СпортАкадемПресс, 1997. С. 269–279.

122. Новиков Л. А. Противоречие как прием. *Филологический сборник : (к 100-летию со дня рождения академика В.В. Виноградова)*. М. : Институт русского языка имени В. В. Виноградова РАН, 1995. С. 326–334.

123. Одинцов В. В. Стилистика текста : монография. М. : Наука, 1980. 262 с.

124. Онуфрийчук Э. А. Условия появления эллипсиса в тексте и трудности, связанные с его восстановлением. *Лингвистические проблемы функционального моделирования речевой деятельности*. 1976. Вып. 3. С. 131–139.

125. Пастухова В. Я., Тимофеев В. П. Явление антонимии в русском языке. *Теория поэтической речи и поэтическая лексикография*. Шадринск : Изд-во Шадринского государственного педагогического института, 1971. С. 32–66.

126. Пекарская И. В. Об изобразительных и выразительных особенностях метафоры как актуализатора прагматики высказывания. *Синтаксическая семантика : проблемы и перспективы*. Орел. : Изд-во Орловского гос. ун-та. 1997. С.61–63.

127. Пекарская И. В. Особенности функционирования современного русского литературного языка: к проблеме системного описания тропов. *Культура речевого общения в образовательных учреждениях разных уровней : материалы Всероссийской научно-практической конференции*. Красноярск : Крас. ГУ, 2003. С. 78–85.

128. Первин Л., Джон О. Психология личности : Теория и исследования : учебник по психологии. М. : Аспект Пресс, 2001. 606 с.

129. Перетрухин В. Н. Проблемы синтаксиса однородных членов предложения в современном русском языке. Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1979. 209 с.

130. Плаксина Е. Б. Антитеза в заголовках статей российской и французской пресс : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Екатеринбург, 2007. 190 с.

131. Платон. Диалоги. М. : Мысль, 1986. 607 с.

132. Плеухина Э. Н. К проблеме имплицитности в языке и речи. *Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР*. 1988. № 36247. 10 с.

133. Позняк Л. П. Тексторганизующая роль контраста и аналогии в произведениях англоязычных авторов : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04. Иркутск, 2002. 24 с.

134. Пономаренко И. Н. Симметрия / асимметрия в лингвистике текста : монография. Краснодар : КубГУ, 2005. 231 с.

135. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник. К. : Либідь, 1992. 248 с.

136. Пороховщиков (Сергеич) П. С. Искусство речи на суде. Изд. 3-е. Тула : Автограф, 2000. 320 с.

137. Потебня А. А. Мысли и язык: собр. тр. М. : Лабиринт, 1999. 268 с.

138. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові : монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 292 с.

139. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Вінниця, 2000. 189 с.

140. Раимжонов З. Х. Категория интенсивности в сравнительно-типологическом освещении. *Вестник Челябинского государственного университета № 20 (274). Филология и искусствоведение*. 2012. Вып. 67. С. 114–117.

141. Рахилина Е. В., Плунгян В. А. О лексико-семантической типологии. *Глаголы движения в воде : лексическая типология* : сб. науч. ст. М. : Издательство Индрик, 2007. С. 9–27.

142. Ремке И. О достоверности внешнего мира для нас. *Новые идеи в философии* : сб. науч. ст. СПб., 1913. № 6. С. 66–98.

143. Реформатский А. А. Введение в языкознание : учебник. М. : Аспект Пресс, 1996. 536 с.
144. Рижский И. С. Опыт риторики : учебник. Изд. 3-е. М. : Унив. тип., 1809. 381 с.
145. Риффатер М. Критерии стилистического анализа. *Новое в зарубежной лингвистике : Лингвостилистика*. М. : Прогресс, 1980. Вып. 9. С. 69–96.
146. Ростокина Е. А. Типы высказываний с компаративом в свете логического анализа языка. *Российский лингвистический ежегодник : научное издание*. Красноярск, 2007. Вып. 2(9). С. 139–148.
147. Русская грамматика. Т. 2. Синтаксис / под ред. Н. Ю. Шведовой. М. : Наука, 1980. 714 с.
148. Рымарева Н. С. Коммуникативно-прагматические аспекты языковых средств выражения противопоставления в современном англоязычном художественном тексте : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.04. Москва, 2003. 178 с.
149. Савинов А. В. Логические законы мышления : автореф. дис. ... док. философ. наук : 09.00.03. М., Калинин. 1953. 84 с.
150. Сазонова В. А. Антонимы как средство выражения контраста в языке и художественной речи : на материале прозы А.П. Чехова : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.01. Красноярск, 2011. 284 с.
151. Санников В. З. Русские сочинительные конструкции. Семантика. Прагматика. Синтаксис. М. : Наука, 1989. 266 с.
152. Седых Э. В. Контраст в поэзии как один из типов выдвижения (на примере циклов стихотворений «Песни Неведения» и «Песни Познания» У. Блейка): автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. СПб., 1997. 18 с.
153. Серебряков А. А. Композиционно-речевая организация новелл Г. фон Клейста в лингвопоэтическом аспекте : монография. Ставрополь : Изд-во СГУ, 2008. 340 с.

154. Серебряков А. А. Контрастность как смыслообразующий принцип реализации авторской модальности. *Образование – наука – творчество. Журнал АМАН*. 2005. № 1. С. 29–38.

155. Серебряков А. А. Романтический текст в лингвопоэтическом аспекте (на материале художественной прозы и метапоэтик Г. фон Клейста) : дис. ... док. филол. наук : 10.02.04. Ростов-на-Дону, 2010. 531 с.

156. Синельникова Л. Н. Правда и ложь противоречивых высказываний. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия Филология. Социальные коммуникации*. 2006. № 5, т. 19. С. 289–296.

157. Скаличка В. К вопросу о типологии. *Вопросы языкознания*. 1966. № 4. С. 22–30.

158. Скаличка В. О современном состоянии типологии. *Новое в лингвистике*. 1963. Вып. 3. С. 19–35.

159. Скаличка В. Типология и сопоставительная лингвистика. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1989. Вып. 25. С. 27–31.

160. Сковородников А. П. Безглагольные эллиптические предложения в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Красноярск, 1967. 31 с.

161. Сметанина Е. Н. Эксплицитные и имплицитные средства выражения направления движения в русском языке по сравнению с польским. *Системность языковых средств и их функционирования*. Куйбышев, 1989. С. 75–82.

162. Соколова Н. Л. Стилистическое использование антонимов в английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04. М., 1977. 23 с.

163. Солодуб Ю. П. Сопоставленный анализ структуры лексического и фразеологического значений. *Филологические науки*, 1997. № 5. С. 43–54.

164. Соссюр Ф. Труды по языкознанию : сборник работ / пер. с фр. под ред. А. А. Холодовича. М. : Прогресс, 1977. 696 с.
165. Сочинения. В 4-х т. Т. 2. / Аристотель. М. : Мысль, 1978. 688 с.
166. Спенсер Г. Основные начала. СПб. : Издание Л. Ф. Пантелеева, 1897. 466 с.
167. Станиславская С. А. Контраст как принцип организации поэтического текста (на материале ранней поэзии А. Ахматовой и Н. Гумилева) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Саратов, 2001. 195 с.
168. Станіславова Л. Л. Антитеза в сучасній українській афористиці. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2015. Вип. 9. URL: file:///D:/Download/apftp_2015_9_36.pdf (дата звернення: 21.04.2020).
169. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. М. : Наука, 1975. 312 с.
170. Степанова Н. Ю. Контраст как средство создания комического эффекта : лингвостилистический аспект: дис. ... канд. фил. наук : 10.02.04. Коломна, 2009. 213 с.
171. Стефановский И. Н. Учебный курс теории словесности : учебник. Белгород: Типография А. А. Вейнбаума, 1899. 155 с.
172. Сырница Г. С. По одежке встречают... *Русский язык в школе*, 1986. № 2. С. 56–60.
173. Сыщиков О. С. Реализация категории «имплицитность» в деловом дискурсе. *Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики*. Волгоград, 1999. С. 46–51.
174. Тараненко К. В. Теорія протилежності та антонімічності як лексико-семантичних категорій. *Український смисл*. 2012. № 2. С. 149–157.
175. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / под ред В. Г. Гака. М. : Прогресс, 1988. 656 с.

176. Токарская Л. М. Лексико-словообразовательные средства выражения сравнительных значений в произведениях А.И. Куприна. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. пр. ХДПУ. 2008. Вип. 25. С. 103–107.
177. Томашевский Б. В. Стилистика и стихосложение : курс лекций. Л. : Учпедгиз, Ленингр. отд., 1959. 536 с.
178. Топоров В. Н. Локатив в славянских языках : монография. М. : Издательство АН СССР, 1961. 380 с.
179. Торосян М. С. Феномен контраста в аспекте концептуальной организации художественного текста: на материале языка послевоенной прозы : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ставрополь, 2005. 184 с.
180. Трегубчак А. В. Семантика сравнения и способы ее выражения : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Рязань, 2008. 221 с.
181. Трубецкой Н. С. Основы фонологии : классический учебник. Изд. 2-е / пер. с нем. А. А. Холодовича. М. : Аспект Пресс, 2000. 353 с.
182. Трубецкой Н. С. Основы фонологии : уч. пособие. М.: Издательство иностранной литературы, 1960. 372 с.
183. Фурсова Е. В. Дискурсивные параметры стилистического приема антитезы : на материале англоязычного художественного текста : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2008. 182 с.
184. Фэнин Ю. Устойчивые сравнения, характеризующие лицо человека, в русской языковой картине мира (на фоне китайского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Санкт-Петербург, 2016. 255 с.
185. Хазагеров Т. Г., Ширина Л. С. Общая риторика : Курс лекций и Словарь риторических приемов : уч. пособие для вузов. Изд. 2-е, перераб.и доп. Ростов- на-Дону : Феникс. 1999. 317с.
186. Хализев В. Е. Теория литературы: учебник. Изд. 3-е, испр. и доп. М. : Высш.шк., 2002. 437 с.

187. Хант М. Вселенная внутри: новая наука исследует человеческий разум. *Когнитивная наука и интеллектуальная технология : реферативный сборник*. М., 1991. С. 28–51.

188. Черемисина М. И. Некоторые вопросы синтаксиса. Новосибирск : Из-во Новосиб. ун-та, 1971. 181 с.

189. Чмыхова Н. М., Баскакова Л. В. О речевых приёмах реализации контраста. *Проблемы экспрессивной стилистики*. 1992. Выпуск 2.1. С.131–135.

190. Чупановская М. Н. Репрезентация противоположности в семантике производных антонимов : на материале словарей русского языка : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.01. Иркутск, 2007. 134 с.

191. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка : уч. пособие. Изд. 3-е, перераб. М. : Издательство ЛКИ, 2007. 304 с.

192. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантична категорія порівняння в сучасній українській мові. *Семантика і прагматика граматичних структур : зб. наук. пр.* Донецьк : ДонДУ, ІЗМН, 1998. С. 30–36.

193. Шинкаренко Ю. В. Прием контраста и система разноуровневых языковых средств его выражения в поэмах А.С. Пушкина : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Ростов-на-Дону, 2006. 19 с.

194. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. Изд. 2-е, стереотип. М. : КомКнига, 2006. 336 с.

195. Шмелёв Д. Н. Современный русский язык. Лексика : учеб. пособие для студентов пед. инс-тов специальности «Русский язык и литература». М. : Просвещение, 1977. 335 с.

196. Юсупова З. А. Языковые аспекты реализации противопоставления в паремии : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.20. Уфа, 2005. 146 с.

197. Ягодкина М. В. Глагольная антонимия в системе языка : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.01. Санкт-Петербург, 2000. 190 с.

198. A Course in Modern English Lexicology. 2 Edition, Revised and Enlarged / Ginzburg R. S., Khidekel S. S., Knyazeva G. Y., Sankin A. A. M. : Высшая школа, 1979. 269 p.

199. Adamíková Marcela. Kontrast oder Korrektur? Prosodische Disambiguierung bei negationshaltigen Adversativ-Konstruktionen in den Westslavinen. Leipzig: Institut für Linguistik. *Linguistische Arbeitsberichte*. 2004. № 82. 213 S.

200. Antonyms in English: Construals, Constructions and Canonicity / Jones S., Murphy L., Paradis C., Willners C. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 186 p.

201. Apothéloz D. La préfixation en re-, l'antonymie directionnelle et les phénomènes de polarité sémantique. *Journal of French Language Studies*. 2007. 17/2. P. 143–158.

202. Bakhshandeh Omid, Allen James F. Semantic Framework for Comparison Structures in Natural Language. *Proceedings of the 2015 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*. 2015. P. 993–1002. URL: <https://www.aclweb.org/anthology/D15-1115.pdf> (Last accessed: 26.04.2020).

203. Blühdorn H., Breindl E., Waßner U. H. Brücken schlagen: Grundlagen der Konnektorensemantik. Berlin, New York: De Gruyter, 2004. 442 S.

204. Brunot F. La pensée et la langue. Paris : Masson et Cie, 1953. 982 p.

205. Chunming G., Zheng Q. A Linguistic Study of Antonymy in English Texts. *Journal of Language Teaching and Research*. 2014. Vol. 5, № 1, P. 234–238.

206. Claparede Ed. La conscience de la ressemblance et la difference chez l'enfant. *Archive de Psychologie*. 1918. Vol. 17, № 65. P. 67–78.

207. Croft W. Typology and Universals : a Textbook. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 311 p.

208. Discourse Functions of Antonymy: a Cross-linguistic Investigation of Swedish and English / Murphy L., Paradis C., Willners C., Jones S. *Journal of Pragmatics*. 2009. V. 41. № 11. P. 2159–2184.

209. Fellbaum C. Co-occurrence and Antonymy. *International Journal of Lexicography*. 1995. № 8 (4). P. 281–303.
210. Feltracco A. Lexical Opposition and Discourse Contrast : A Data-driven Investigation : Ph.D. thesis, University of Bergamo, 2018. 242 p.
211. Frei H. La grammaire des fautes. Paris-Genève : Droz, 1929. 129 p.
212. Glucksberg S., Haught C. On the Relation Between Metaphor and Simile: when Comparison Fails. *Mind and Language*. 2006. Vol. 21, № 3. P. 360–378.
213. Gross D., Fischer U., Miller G. A. Antonymy and the Representation of Adjectival Meanings. Cognitive Science Laboratory Report 13. Princeton: Princeton University, 1988.
214. Grygorieva A. Peculiarities of the Implicit Opposition Based on the Modern English, German, Russian and Ukrainian Languages. *Лінгвістичні студії*. 2017. Вип. 33. С. 38–41.
215. Harabagiu Sanda, Hickl A., Lacatusu F. Negation, Contrast and Contradiction in Text Processing. *In Association for the Advancement of Artificial Intelligence*. 2006. V. 6. P. 755–762.
216. Hartmann E. Philosophie des Unbewussten. 2 Aufl. Berlin : C. Duncker's Verlag, 1870. 742 S.
217. Jalbert P. L. Structures of the “Unsaid”. *Theory, Culture a. soc.* 1994. Vol. 11, № 4. P. 127–160.
218. Jones S. Antonymy: A Corpus-based Perspective. London, New York : Routledge, 2002. 212 p.
219. Jones S. The Discourse Functions of Antonymy in Spoken English. *Text and Talk* 26. 2006. P. 191–216.
220. Justeson J. S, Katz S. M. Co-occurrences of Antonymous Adjectives and their Contexts. *Computational Linguistics*. 1991. V. 17. № 1. P. 1–19.
221. La Coordination en français. 2 tomes. T. 2. / G. Antoine. Paris : d'Artrey, 1962, 1024 p.

222. Lang E., Umbach C. Kontrast in der Grammatik. Spezifische Realisierungen und übergreifender Konnex. *Linguistische Arbeitsberichte*. 2002. № 79. P. 145–186.
223. Le lexique / Obadia M., Dascotte R., Glatigny M., Collignon L. Edité par Editions Hachette, 1976. 176 p.
224. Lee Hye-Kyung. Antonymy and Gradability : A Corpus-based Approach on English Gradable Antonyms. *Linguistic Research*. 2013. № 30(2), P. 335–354.
225. Leech G. Semantics: The Study of Meaning. Harmondsworth: Penguin Books, 1974. 383 p.
226. Lehrer A., Lehrer K. Antonymy. *Linguistics and Philosophy*. 1982. Vol. 5. Issue 4. P. 483–501.
227. Lobanova G. V. The Anatomy of Antonymy: a Corpus-driven Approach. PhD thesis, University of Groningen, 2012. 251 p.
228. Lyons J. Introduction to Theoretical Linguistics Text. Cambridge: At the University Press, 1968. 519 p.
229. Maskaliuniene N. Converses and Antonyms in Translation. *Procedia (SBS)*. 2016. Vol. 231. P. 19–24.
230. Materynska O. Typologie der Körperteilbenennungen : Monographie. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien : Peter Lang, 2012. Bd. 41. 246 S.
231. Mettinger A. Aspects of Semantic Opposition in English. 1 Edition. Oxford : Clarendon Press, 1994. 216 p.
232. Murphy G. L., Andrew J. The Conceptual Basis of Antonymy and Synonymy in Adjectives. *Journal of Memory and Language*. 1993. V. 32. № 3. P. 301–319.
233. Murphy L. Antonyms as Lexical Constructions : or, Why Paradigmatic Construction is not an Oxymoron. *Constructions*. 2006. SV1. № 8. P. 1–37. URL: <http://sro.sussex.ac.uk/id/eprint/701/>

234. Murphy L. *Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and Other Paradigms : a Handbook for Linguists and Cognitive Scientists*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 292 p.

235. Mykhaylenko V. V. A Semantic Scale of Gradable Antonymy Pairs. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія*. 2017 № 26. Т. 2. С. 56–59.

236. Ogden C. K. *Opposition : a Linguistic and Psychological Analysis*. Edited by C. George Sandulescu. Bucuresti, 2013. P. 21–84. URL: https://editura.mttlc.ro/carti/56_Charles_Ogden_Opposition_volume_two.pdf. (Last accessed: 27.04.2020).

237. Palmer F. R. *Semantics : A New Outline*. М. : Высшая школа, 1982. 111 p.

238. Paradis C., Willners C. Antonyms in Dictionary Entries: Methodological Aspects. *Studia Linguistica*. 2007. V. 61. № 3. P. 261–277.

239. Paradis C., Willners C. Antonymy and Negation: the Boundedness Hypothesis. *Journal of Pragmatics*. 2006. V. 38. № 7. P. 1051–1080.

240. Pastena A., Lenci A. Antonymy and Canonicity: Experimental and Distributional Evidence. *Proceedings of the 26th International Conference on Computational Linguistics: Technical Papers (COLING 2016)*. 2016. P. 166–176.

241. Pham N., Lazaridou A., Baroni M. A Multitask Objective to Inject Lexical Contrast into Distributional Semantics. *Proceedings of the 53rd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL 2015)*. 2015. P. 21–26.

242. Pustejovsky J. Events and the Semantics of Opposition. *Events as Grammatical Objects*. 2000. P. 445–482.

243. Rathmayr R. Sprachliche Höflichkeit. Am Beispiel expliziter und impliziter Höflichkeit im Russischen. *Slavistische Linguistik* 1995. 1996. S. 362–391.

244. Rees J. O. L'implication du verbe dans les propositions comparatives. *Le français moderne*. 1954. №4. P. 43–54.
245. Riffaterre M. *Semiotics of Poetry*. Bloomington : Indiana University Press, 1978. P. 69–97.
246. Rudolph E. Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portuguese on Sentence and Text Level. Berlin; New-York, 1996. 540 p.
247. Schwarz N., Bless H. Happy and Mindless, but Sad and Smart? The Impact of Affective States on Analytic Reasoning. *International Series in Experimental Social Psychology. Emotion and Social Judgment*. 1991. P. 55–72.
248. Séchehaye A. *Essai sur la structure logique de la phrase*. Paris : Honore Champion, 1926. 237 p.
249. Sgall P. Prague School Typology. *Approaches to Language Typology*. Oxford : Clarendon Press, 1995. P. 49–84
250. Smith C. J. *Synonyms and Antonyms : or, Kindred Words and Their Opposites*. London: Bell and Daldy, 1868. 406 p.
251. Song J. J. *Linguistic Typology: Morphology and Syntax*. Harlow : Longman, 2001. 406 p.
252. Spenader J., Stulp G. Antonymy in Contrast Relations. *Proceedings of the Seventh International Workshop on Computational Semantics*. 2007. V. 3. P.100–112.
253. Steffens M. Antonymie et exhaustivité. *Congrès Mondial de Linguistique Française*. 2016. P. 1–12. URL: https://www.researchgate.net/publication/304808006_Antonymie_et_exhaustivite (Last accessed: 27.04.2020).
254. Sternin I. *Studien zur kontrastiven Lexikologie und Phraseologie*. Voronez, 1994. 114 S.
255. Storjohann P. Deutsche Antonyme aus korpuslinguistischer Sicht – Muster und Funktionen. *Online publizierte Arbeiten zur Linguistik*. № 3/2015. P. 1 – 6. URL: <https://ids-pub.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/5064>

/file/Storjohann_Deutsche_Antonyme_aus_korpuslinguistischer_Sicht_2015.pdf

(Last accessed: 27.04.2020).

256. Syntaxe du français moderne en 2 volumes. V. 2. / Le Bidois G., Le Bidois R. Paris : Picard et Cie, 1968. 794 p.

257. Tarde G. L'opposition universelle. Paris: Felix Alcan, 1897. 451 p.

258. Turney P. D. A Uniform Approach to Analogies, Synonyms, Antonyms, and Associations. *Proceedings of the 22nd International Conference on Computational Linguistics*. 2008. V. 1. P. 905–912.

259. Umbach C. Contrast and Information Structure: A Focus-based Analysis of "But". *Linguistics*. 2005. V. 43. №1. P. 207–232.

260. Umbach C., Stede M. Kohärenzrelationen: Ein Vergleich von Kontrast und Konzession. *Habel, Ch. (Hrg.): Beiträge aus dem DFG-Schwerpunktprogramm Sprachproduktion*. 1999. KIT-Report 148. P. 1–17. URL: https://www.researchgate.net/publication/241112385_Koharenzrelationen_Ein_Vergleich_von_Kontrast_und_Konzession (Last accessed: 27.04.2020).

261. Unger F. Wie implizit kann Metakommunikation sein? *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*. 1990. Bd. 43, H. 2. S. 186–200.

262. Xu Y. The Analysis of English Antonymy in Features and Functions. *Journal of Jiangxi Normal University*. 2009. V. 42. P.136–141.

263. Yule G. The Study of Language. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 273 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

264. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 4-е, стереотипное. М. : КомКнига, 2007. 576 с.

265. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М. : Советская энциклопедия, 1966. 608 с.

266. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. СПб. : НОРИНТ, 2000. 1536 с.

267. Власова Н. А. Основные понятия и термины по риторике. Словарь – минимум. Орел : Отдел оперативной полиграфии Орловского обл. комитета гос. статистики, 2000. 143 с.

268. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К. : Вища школа, 1985. 360 с.

269. Зеленский В. В. Словарь аналитической психологии. М. : Высш. шк., 2000. 120 с.

270. Колесников Н. П. Словарь антонимов русского языка. Тбилиси : Изд. Тбилисского университета, 1972. 324 с.

271. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. М. : Наука, 1975. 720 с.

272. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. К. : Рад. шк., 1971. 431 с.

273. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцева. М. : Сов. Энцикл., 1990. 685 с.

274. Львов М. Р. Словарь антонимов русского языка : Более 2 000 антоним. пар. Изд. 2-е, испр. и доп. М. : Русский Язык. 1984. 384 с.

275. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь. Изд. 5-е. М. : Флинта: Наука, 2008. 320 с.

276. Никитина С. Е., Васильева Н. В. Экспериментальный системный толковый словарь стилистических терминов : принципы составления и избранные словарные статьи. М., 1996. 172 с.

277. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / под ред. М. С. Ковалева и др. М. : Мысль, 2001. Т. 2. 636 с.

278. Одинцов В. В. Антитеза. Русский язык. Энциклопедия. М. : Советская энциклопедия, 1979. 432 с.

279. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М. : Азъ, 1993. 960 с.

280. Панов М. И. Антитеза. Эффективная коммуникация: история, теория, практика : Словарь-справочник. М. : Агентство «КРПА Олимп», 2005. 960 с.

281. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови. Вид. 2-е, доп. і випр. К. : Довіра, 1999. 275 с.

282. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов : пособие для учителей. Изд. 2-е, испр. и доп. М. : Просвещение, 1976. 543с.

283. Руднев В. П. Энциклопедический словарь культуры XX века. М. : Аграф, 2002. 608 с.

284. Словарь Академии Российской : в 6 томах. СПб., 1806–1822. Т. 4. 1272 с.

285. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. М., Л. : Издательство Академии Наук СССР, 1950–1965. Т. 11. 1842 с.

286. Словник літературознавчих термінів / за ред. В. І. Кузьменко. К. : Український письменник, 1997. С. 185–187.

287. Тананушко К. А. Латинско-русский словарь. Минск : Харвест, 2008. 1040 с.

288. Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова: в 4 томах. М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1935–1940. Т. 3. 1424 с.

289. Українська радянська енциклопедія : в 12 т. / за ред. М. Бажана, відпов. ред. А. Кудрицький. 2-вид. К. : Головна редакція укр. радянс. енциклопедії, 1983. Т. 9. 560 с.

290. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. Изд. 4-е. М. : Политиздат, 1980. 444 с.

291. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. Изд. 5-е. М. : Полит. лит-ра, 1986. 590 с.

292. Философский энциклопедический словарь / под ред. Е. Ф. Губский. М. : ИНФРА-М, 1997. 576 с.
293. Философский энциклопедический словарь / редколлегия: С. С. Аверинцев, Э. Ф. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. Изд. 2-е. М. : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.
294. Щербаков А. В. Антитеза. Культура русской речи : Энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова и др. М. : Флинта : Наука, 2003. С. 56–58.
295. Щербаков А. В. Антитеза. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочёты. М. : Флинта : Наука, 2005. С. 46–49.
296. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. Изд. 2-е. М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. 685 с.
297. Macmillan Online Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/> (Last accessed: 13.05.2020).
298. Merriam-Webster Online Dictionary and Thesaurus. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (Last accessed: 13.05.2020).
299. Trier I. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Heidelberg, 1931. 347 S.
300. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. New York : Grammary books, 1993. 2230 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТЕКСТОВОГО МАТЕРІАЛУ

301. Акунин Б. Любовник Смерти : роман. М. : Захаров, 2001. 288 с. URL: <https://bookzip.ru/reader/611/> (дата звернення: 16.05.2020).
302. Дашвар Л. Рай. Центр : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2009. 272 с. URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=4119&page=1> (дата звернення: 16.05.2020).
303. Круглова П. Когда снег падает вверх... : роман. СамИздат, 2013. 19 с. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=229801&p=1> (дата звернення: 16.05.2020).

304. Матіос М. Майже ніколи не навпаки : роман. Львів : Піраміда, 2007. 176 с. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=105235&p=1> (дата звернення: 16.05.2020).

305. Степнова М. Женщины Лазаря : роман. М. : АСТ, 2012. 444 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=34018&p=1 (дата звернення: 16.05.2020).

306. Талан С. Коли ти поруч : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012, 320 с. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=225773&p=1> (дата звернення: 16.05.2020).

307. Gavalda A. Je l'aimais. Paris : roman. Le Dilettante Jailu, 2002. 154 p. URL: http://nayazyke.ru/wp-content/uploads/2012/03/anna_gavalda_je_l_aimais.pdf (дата звернення: 16.05.2020).

308. Gier K. Rubinrot. Liebe geht durch alle Zeiten : Roman. Würzburg : Arena Verlag GmbH. 2009, 334 S. URL: <https://epdf.pub/rubinrot80f8380ee781a3853adb705023ce6c3b85888.html> (дата звернення: 16.05.2020).

309. Levy D. Swimming Home : novel. London : Faber and Faber, 2011. 176 p. URL: <https://www.rulit.me/books/swimming-home-read-412170-28.html> (дата звернення: 16.05.2020).

310. Levy M. Mes amis, mes amours : roman. Paris : Robert Laffont, 2006. 415 p. URL: https://royallib.com/read/Levy_Marc/mes_amis_mes_amours.html#512000 (дата звернення: 16.05.2020).

311. Levy M. Toutes ces choses qu'on ne s'est pas dites : roman. Paris : Robert Laffont 2008. 426 p. URL: <https://www.rulit.me/books/toutes-ces-choses-qu-039-on-ne-s-039-est-pas-dites-read-278019-66.html> (дата звернення: 16.05.2020).

312. Morland A. F. Dann stürzte die Welt für sie ein : Roman. München : BookRix, 2018. 95 p. URL: <https://ru.scribd.com/read/394711308/Dann-sturzte-die-Welt-fur-sie-ein-Cassiopeiapress-Arztroman#> (дата звернення: 16.05.2020).

313. Müller G. Atemschaukel : Roman. München : Hanser Verlag, 2009. 304 S. URL: https://www.rulit.me/programRead.php?program_id=433833&page=1 (дата звернення: 16.05.2020).

314. Sparks N. At First Sight : novel. New-York : Grand Central Publishing, 2005. 288 p. URL: <https://tapchipi.com/at-first-sight/page/page-23-215> (дата звернення: 16.05.2020).

315. Wardell H. Life, Love and a Polar Bear Tattoo : novel. Scotts Valley : CreateSpace Independent Publishing Platform, 2010. 254 p. URL: <https://www.smashwords.com/extreader/read/6102/3/life-love-and-a-polar-bear-tattoo-toronto-series-1> (дата звернення: 16.05.2020).

ДОДАТКИ

Структура класифікації протиставлення

Додаток Б

**Кількісні показники частотності вживання експліцитного способу вираження
протиставлення**

Мова \ Вид	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Всього
	Експліцитні					
Однореферентне	138 (20,8%)	129 (19,5%)	96 (14,5%)	161 (24,4%)	138 (20,8%)	662 (100%)
Поліреферентне	26 (21,5%)	16 (13,2%)	23 (19%)	25 (20,7%)	31 (25,6%)	121 (100%)
Контрарне	69 (14,3%)	107 (22,3%)	83 (17,3%)	115 (24%)	106 (22,1%)	480 (100%)
Контрадикторне	95 (31,5%)	38 (12,5%)	36 (12%)	71 (23%)	63 (21%)	303 (100%)
Одночасне	151 (21%)	135 (18,8%)	110 (15,3%)	170 (23,6%)	153 (21,3%)	718 (100%)
Різночасне	13 (20%)	10 (15,4%)	9 (13,8%)	16 (24,6%)	17 (26,2%)	65 (100%)

Додаток В

**Кількісні показники частотності вживання імпліцитного способу вираження
протиставлення**

Мова Вид	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Всього
	Імпліцитні					
Однореферентне	173 (24,7%)	172 (24,6%)	102 (14,6%)	128 (18,3%)	125 (17,8%)	700 (100%)
Поліреферентне	39 (17,3%)	74 (32,7%)	26 (11,5%)	49 (21,7%)	38 (16,8%)	226 (100%)
Контрарне	42 (21,4%)	49 (25%)	40 (20,4%)	34 (17,4%)	31 (15,8%)	196 (100%)
Контрадикторне	170 (23,3%)	197 (27%)	88 (12%)	143 (19,6%)	132 (18,1%)	730 (100%)
Одночасне	177 (26,1%)	149 (22%)	86 (12,7%)	130 (19,2%)	135 (20%)	677 (100%)
Різночасне	35 (14%)	97 (39%)	42 (16,9%)	47 (18,9%)	28 (11,2%)	249 (100%)

Кількісний аналіз видів протиставлення в досліджуваних мовах

Мова Вид протиставлення	Англ.	Нім.	Фр.	Рос.	Укр.	Всього
Однореферентне	311 (22,8%)	301 (22,2%)	198 (14,5%)	289 (21,2%)	263 (19,3%)	1362 (100%)
Поліреферентне	65 (18,7%)	90 (26%)	49 (14,1%)	74 (21,3%)	69 (19,9%)	347 (100%)
Разом	376	391	247	363	332	1709
Експліцитне	164 (20,9%)	145 (18,5%)	119 (15,2%)	186 (23,8%)	169 (21,6%)	783 (100%)
Імпліцитне	212 (22,9%)	246 (26,6%)	128 (13,8%)	177 (19,1%)	163 (17,6%)	926 (100%)
Разом	376	391	247	363	332	1709
Одночасне	328 (23,5%)	284 (20,4%)	196 (14%)	300 (21,5%)	288 (20,6%)	1395 (100%)
Різночасне	48 (15,3%)	107 (34,1%)	51 (16,2%)	63 (20,1%)	45 (14,3%)	314 (100%)
Разом	376	391	247	363	333	1709
Контрарне	111 (16,4%)	156 (23,1%)	123 (18,2%)	149 (22%)	137 (20,3%)	676 (100%)
Контрадикторне	265 (25,7%)	235 (22,8%)	124 (12%)	214 (20,7%)	195 (18,8%)	1033 (100%)
Разом	376	391	247	363	332	1709

Пріоритетність використання семантико-синтаксичних моделей протиставлення в досліджуваних мовах

